Bg Wpl. R 29 : 1987 Nr 1-3 [Бр. пр 4]
431267 II
II
12
BIBLIOTEKA Poznań UNIWERSYTECKA

АРХЕОЛОГИЯ

КНИГА
1
1987

Редакцията на „Археология“ приема за обсъждане материалите, представени **на български език** в 2 екз. *(текст и научен апарат)* на машина (страница от 30 реда по 66 удара) с качествени за отпечатване *образи, списък на образите* (2 екз.) и *резюме* (3 екз.). Преводи на материали от чужд на български език и преписване на машина редакцията не извършва.

La rédaction d'Археология accepte les matériaux pour être examinés, présentés **en langue bulgare** en 2 ex. *(texte et appareil scientifique)* dactylographiés (page de 30 lignes—66 frappes), accompagnés de *figures* propres à être imprimées, *liste des figures* (2 ex.) et *résumé* (3 ex.). La traduction en bulgare et les textes dactylographiés doivent être assurés par l'auteur.

На корицата

Надгробна плоча с надпис на гръцки език от м. „Свети Тодор“ край с. Пиперица, Благоевградски окръг.

Снимка К. Карабелъова

Sur la couverture

Dalle sépulcrale avec inscription en langue grecgue du lieu-dit „Sveti Todor“ près du village Piperica, département de Blagoevgrad.

Photo K. Karabeliova

© Археологически институт и музей при БАН
1987
c/o Jusautor, Sofia

АРХЕОЛОГИЯ

ISSN 0324-1203

Год. XXIX

1

1987

ОРГАН НА АРХЕОЛОГИЧЕСКИЯ ИНСТИТУТ И МУЗЕЙ ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

II 31267 III/29
1987

Материали от преходния период между каменномедната и бронзовата епоха от Северна България

(проблеми на проучването)

ПЕТЯ ГЕОРГИЕВА

BIBLIOTEKA Poznań UNIWERSYTECKA

В праисторията на Югоизточна Европа въпросите, засягащи прехода между каменномедната и бронзовата епохи, са едни от най-дискутираните и сложни за разрешаване. Първоначално в литературата те са разглеждани главно във връзка с внезапния край на „блестящите“ късноенеолитни култури и произхода и формирането на раннобронзовите. Известните факти, свързани с тези явления — опожарените хоризонти в селищните могили, бележещи края на енеолита, непосредствено следващите ги хиатуси, промените в жилищното строителство, в металургичното производство, съществените различия във формата и орнаментацията на керамиката, изчезването на богатата идолна пластика, както и данните за хронологическата разлика, съществуваща между археологическите култури от двете епохи, нееднократно са изтъквани и коментирани[1].

Натрупаната през последните години качествено нова информация доведе до нов етап в проучването на тази проблематика. Успехите в изучаването на най-ранната история на степните племена от Северночерноморската зона[2] дадоха първоначален тласък за преосмисляне на редица известни вече находки[3]. Прецизирането на периодизацията и хронологията на праисторията потвърди съществуването на непроучен период между края на културите от каменномедната епоха и началото на тези от раннобронзовата[4]. Бяха открити редица селища, отнасящи се към този период — Овчарово—Платото II, Певец II, Хотница—Водопада, Ребърково—Джугера, Галатин—Чуката, Телиш III, Ягодинска пещера[5]. Постепенно в литературата се наложи схващането, че преходът към бронзовата епоха е продължителен процес, чието основно съдържание и резултат е формирането на нови етнокултурни общности[6]. Тази нова постановка постави за решаване редица въпроси, свързани с обработката и интерпретирането на известния досега изворов материал.

Според характера на информацията, която дават археологическите извори за преходния период между каменномедната и бронзовата епохи, са два вида: 1) извори от самия период — за разглеждания тук район, това са данните за културите Галатин[7], Певец[8], Чернавода I[9], някои единични находки (гробове и зооморфни скиптри)[10] и синхронните съседни култури; 2) извори от непосредствено предхождащия и следващия го периоди, даващи опорни точки за сравнителен, диахронен анализ. Изворите от тази група са сравнително добре проучени и описани в литературата (културите Криводол—Салкуца—Бубани Хум Ia[11], Коджадермен—Гумелница—Караново VI[12], Варна[13], Копофени—Магура[14], Орля—Садовец[15], Чернавода III[16], Чернавода II[17] и Ямна[18]), поради което тук няма да се спираме подробно на тях.

Култура Галатин е разпространена на територията на днешна Северозападна и Средна Западна България. Идентична е на културите Салкуца IV, Херкулан II—III в. Румъния[19] и Бубани Хум I в в Югославия[20]. Проучена е най-добре в епонимното селище Галатин—Чуката[21]. Присъствието ѝ е констатирано в селищата Липница—Те-

пето, Лесура—Голата могила, Лесура — Градището[22], Оходен — Калето[23], Ребърково — Джугера[24], Телиш III[25] Гургулят—Пеклюк[26] и Гиниляне — Окол глава[27]. Отделни елементи, характерни за керамичния комплекс на тази култура, са открити сред материалите от първия строителен хоризонт на селището в пещерата Магура[28].

Селищата на култура Галатин са разположени на високи, естествено укрепени хълмове, близо до реки или в пещери. В повечето от тях културните напластявания стратиграфски следват напластяванията на културата Криводол—Салкуца. Няма открити запазени жилища. Единствената находка, даваща информация за архитектурния облик на селищата, е един фрагмент от подова обмазка на наземно жилище, намерен in sito в селището Галатин—Чуката. Оскъдни са данните за оръдията на труда и оръжията. Най-масовият материал, с който разполагаме, е керамиката. В технологично отношение тя се дели на три групи, различаващи се една от друга по използуваните рецепти за приготвяне на глиненото тесто.

Керамиката от първата група е изработена от глина, примесена с неорганични опоснители — пясък, дребни камъчета, варовикови парченца, парченца кремък, парченца червена боя. Съдовете от тази керамична група са с най-високо качество. Срещат се във всички селища на културата. Използуването на този вид опоснител е традиционно за разглеждания район.

Керамиката от втората група е изработена от глина, примесена с органични опоснители (плява или животински екскременти), в отделни случаи комбинирани с пясък, камъчета и парченца червена боя. При изпичането органичните примеси са изгорели и са оставили шупли, които личат добре както по повърхността, така и в лома на съдовете. Керамиката от тази група е по-тънкостенна. Качеството на съдовете е лошо — чирепът лесно се чупи, размива и разпрашава. Използуването на този вид опоснител е традиция, чужда на местното керамично производство до края на енеолита. Наблюдава се за първи път през преходния период в селищата на север от Балкана. През ранната бронзова епоха продължава развитието си в същите териториални рамки. Произхожда вероятно от степните райони на Северното Черноморие[29].

Керамиката от третата група е изработена от глина, примесена със ситно стрити черупки от миди и охлюви, понякога комбинирани с пясък и камъчета или с някакво органично вещество, изгоряло при изпичането и оставило шупли. Качеството на съдовете е лошо — чирепът лесно се чупи и стрива, особено когато концентрацията на черупки е по-голяма. Използуването на този вид опоснител е непознато в местното керамично производство до края на енеолита и също се появява за първи път през разглеждания период северно от Балкана. През ранната бронзова епоха се среща в същите територии[30]. Произхожда вероятно от степните райони на Северното Черноморие[31].

Всички съдове са изработени на ръка. Различните им части, особено при по-сложните форми, са били правени отделно и прилепвани една към друга. Това особено ясно личи при дъната. Повърхността на повечето съдове е била шликована и в отделни случаи излъскана. Шликът е от добре пречистена глина без видими примеси. Дебелината му достига до 2 мм. Връзката му със стените е лоша — при натиск и миене лесно се отлепва и пада.

Керамичните съдове от трите групи не се различават по формално-функционалните си характеристики — срещат се еднакви по форма съдове, направени от глина с различен състав. Познати са следните керамични форми:

— конични блюда с удебелен от вътрешната страна ръб на устието (обр. 1:1—7);

— паници с отвесен или леко наклонен навътре перваз (табл. 1: 8—9);

— паници с висок отвесен перваз и силно профилиран навън ръб на устието (обр. 1:11);

— купи с полусферична форма (обр. 1:10);

— купи с полусферична форма и завит навътре ръб на устието (обр. 1:12);

— купи със заоблена конично-цилиндрична или биконична форма, покрити от външната страна с широки хоризонтални канелюри (обр. 1:12—13);

— малки плитки купи с есовиден профил (обр. 2:1, 2, 9, 11, 14);

— купи с високи или ниски кухи цилиндрични столчета и две малки, срещуположно поставени върху долната част на търбуха дръжки (обр. 2:2; 3:4—11);

— плитки чаши с една или две лентести дъговидни дръжки, излизащи нагоре от ръба на устието (обр. 2:3, 5, 8; 4:1);

— големи дълбоки купи със завит навътре ръб на устието (обр. 1:15);

— гърнета с бъчвовидна форма (обр. 1: 16—18; 2:17);

— гърнета с есовиден профил (обр. 2: 4, 6, 7, 20);

— амфоровидни съдове с високо цилиндрично или конично гърло и сферично тяло (обр. 5: 2—3, 5—8, 11—12);

— съдове с две малки, симетрично разположени на ръба на устието дръжки (т. нар. млечница) — купи, гърнета и амфоровидни (обр. 2: 13, 16, 19, 21; 4:2);

— четиристенни съдове.

Количеството на дръжките е голямо. Преобладават пръстеновидните лентести дръжки, прилепени върху стените на съдовете, без да се вдават в тях (обр. 2:6, 18; 3:2; 4:5). Многобройни са и високите лен-

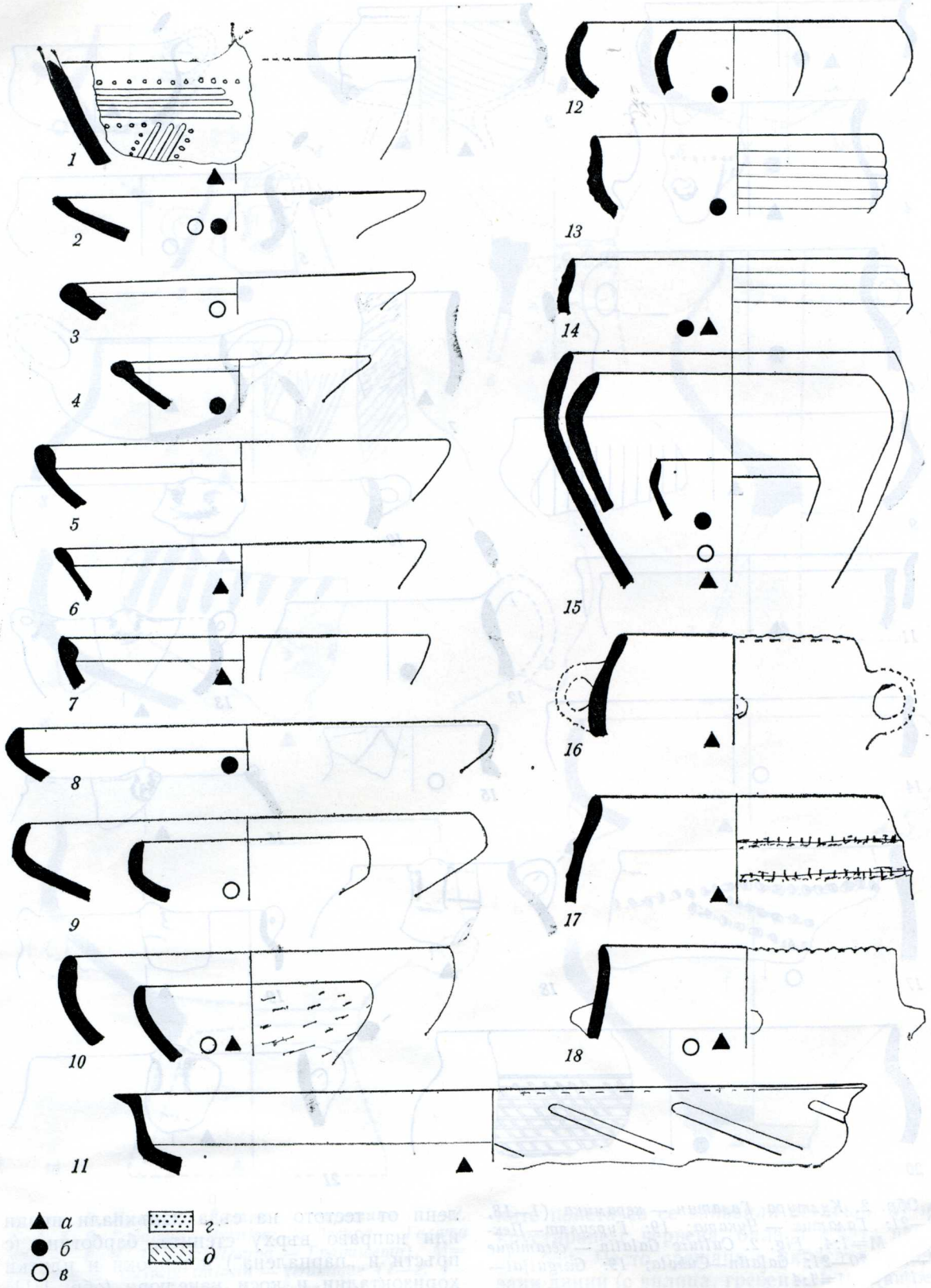

● *Обр. 1. Култура Галатин — керамика (1:18 Галатин — Чуката). М=1:4: а) първа керамична група; б) втора керамична група; в) трета керамична група; г) червена боя; д) жълта боя. Fig. 1. Culture Galatin — céramique (1—18: Galatin—Čukata). M=1:4: а) premier groupe céramique; б) deuxième groupe céramique; в) troisième groupe céramique; г) couleur rouge; д) couleur jaune*

тести дръжки, излизащи над ръба на устието (обр. 2:3, 5, 8, 12). Особено характерни са дръжките тип „шайбенхенкел", с кръгъл или елипсовиден израстък от долната (при вертикално разположените) (обр. 2:16; 4:1—2,4) или от двете (при хоризонтално разположените) (обр. 4:3—9) страни.

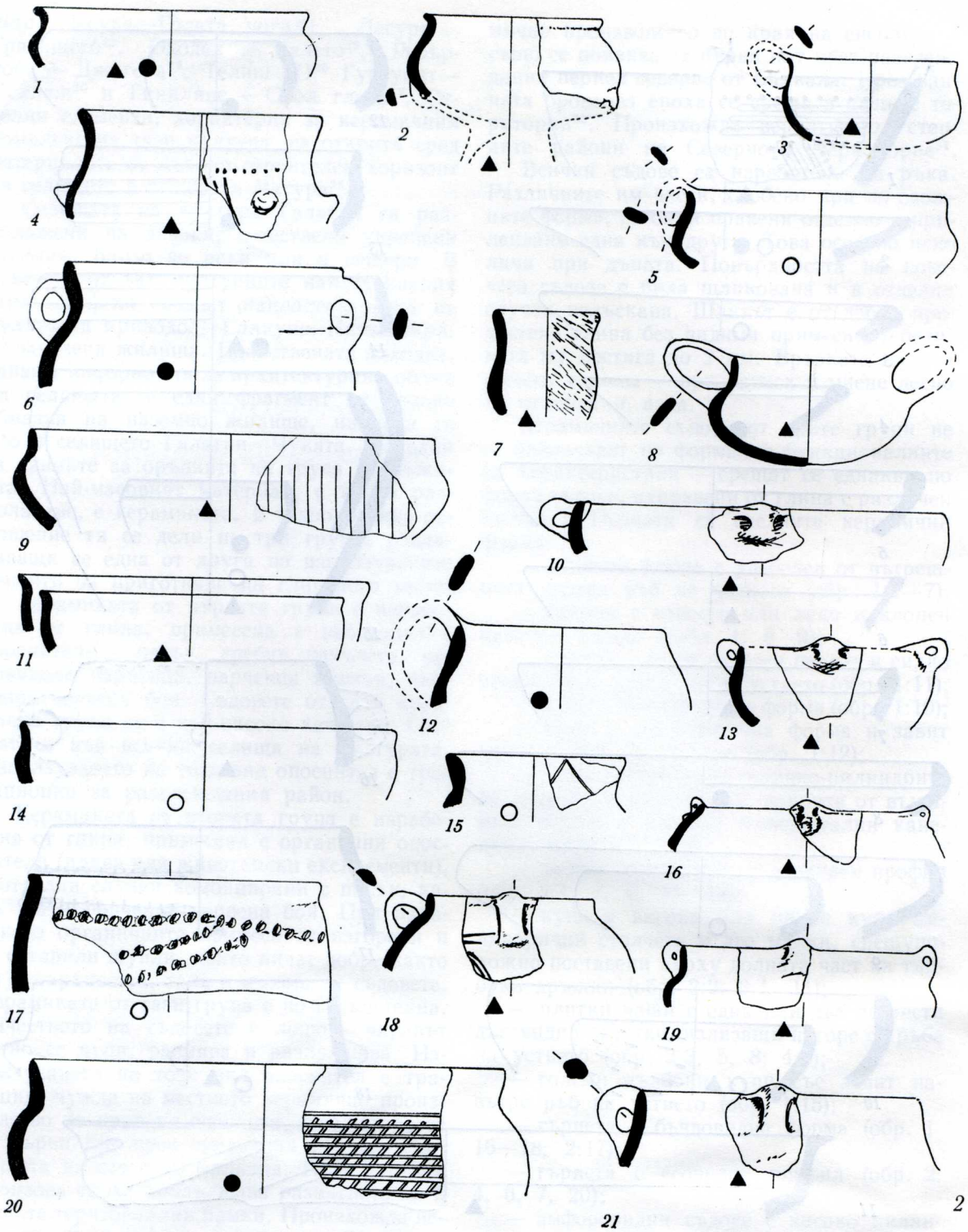

● *Обр. 2. Култура Галатин — керамика (1—18, 20—21: Галатин — Чуката; 19: Гургулят—Пеклюк). М=1:4. Fig. 2. Culture Galatin — céramique (1—18, 20—21; Galatin—Čukata; 19: Gurguljat—Pekljuk). M=1:4*

Украсените съдове са сравнително малко. Най-многобройни са фрагментите от съдове с релефна украса — единични двойни или тройни, ниски или високи релефни израстъци, насечки по ръба на устието, ленти от нокътен орнамент, нанесени върху изтеглени от тестото на съда изпъкнали ивици или направо върху стените, барботина (с пръсти и „парцалена“) и широки и плитки хоризонтални и коси канелюри (обр. 1:11, 13—14, 16—18; 2:4, 17; 3:6; 4:1). Особено характерна за керамичния комплекс на културата е украсата, получена чрез издраскване върху шликованите и излъскани стени на съда, посредством твърда четка или метличка. Тези издраскванията запълват полета с триъгълна (обр. 5:2, 9), четириъгълна (обр. 5:

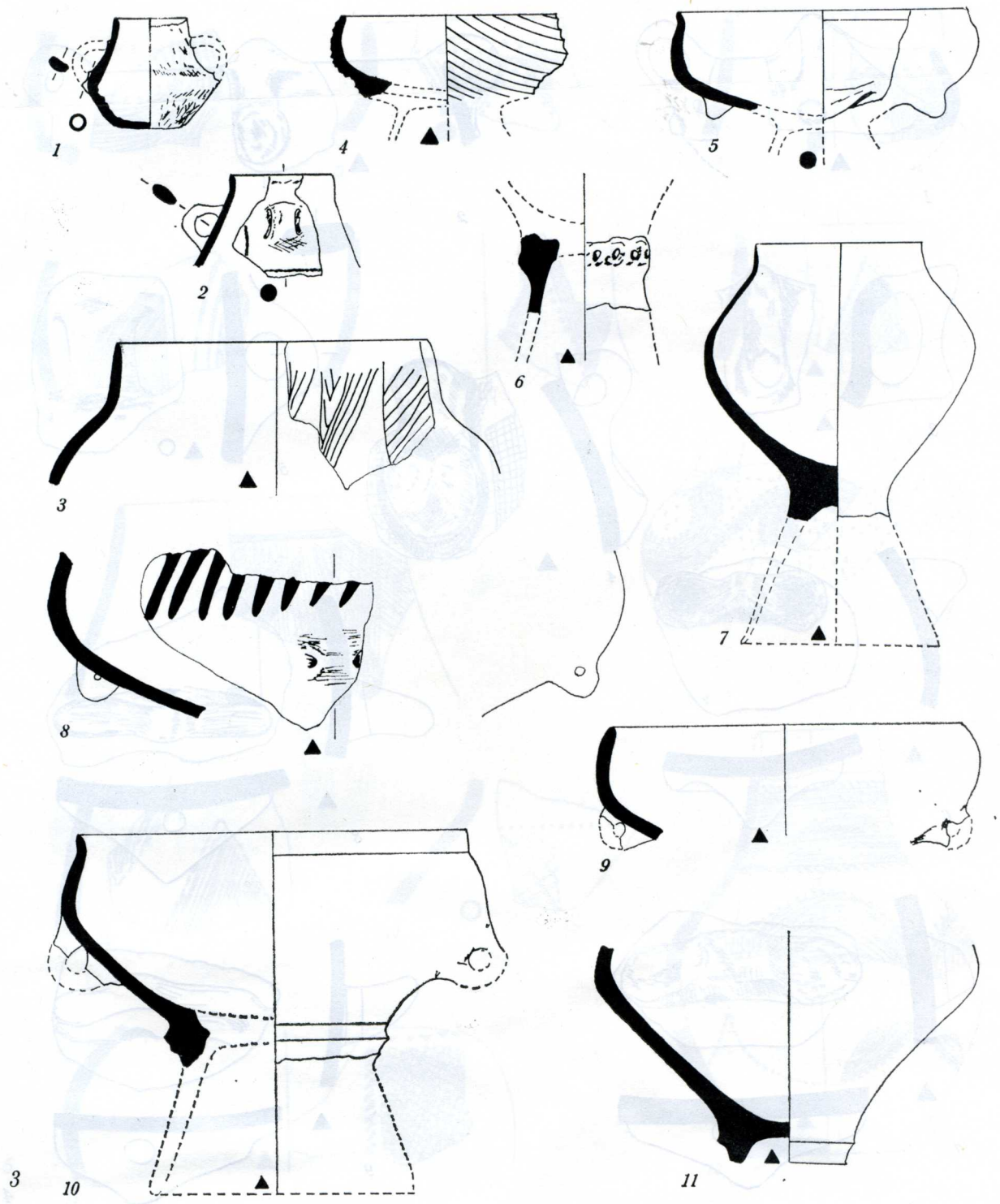

● *Обр. 3. Култура Галатин — керамика (1—2, 4—5, 7, 9: Галатин—Чуката; 3: Лесура — Голата могила; 6, 8, 10—11: Лесура — Градището). М= 1:4. Fig. 3. Culture Galatin — céramique (1—2, 4—5, 7, 9: Galatin—Čukata; 3: Lesura—Golata Mogila; 6, 8, 10—11: Lesura — Gradišteto). M=1:4*

4, 11) или кръгла (обр. 5:1, 4, 8, 12) форма. В повечето случаи рамките на издраскани полета са очертани с врязани линии (обр. 5:4, 6), набодени точки (обр.5:1—2, 5, 8—9, 12) или триъгълничета (обр. 5:11). По някои от фрагментите върху издраскани полета са се запазили остатъци от инкрустиране с червена, бяла и жълта пастозни бои. Често срещана е украсата от врязани линии (с вилица, гребен или остър предмет), образуващи мрежест орнамент, понякога комбинирана с релефни ленти или набодени точки (обр. 5:10). Открити са и няколко фрагмента, украсени с композиции от тесни плитки канелюри и набодени точки (обр. 1:1; 5:3, 5). Рисуваната украса почти не се среща.

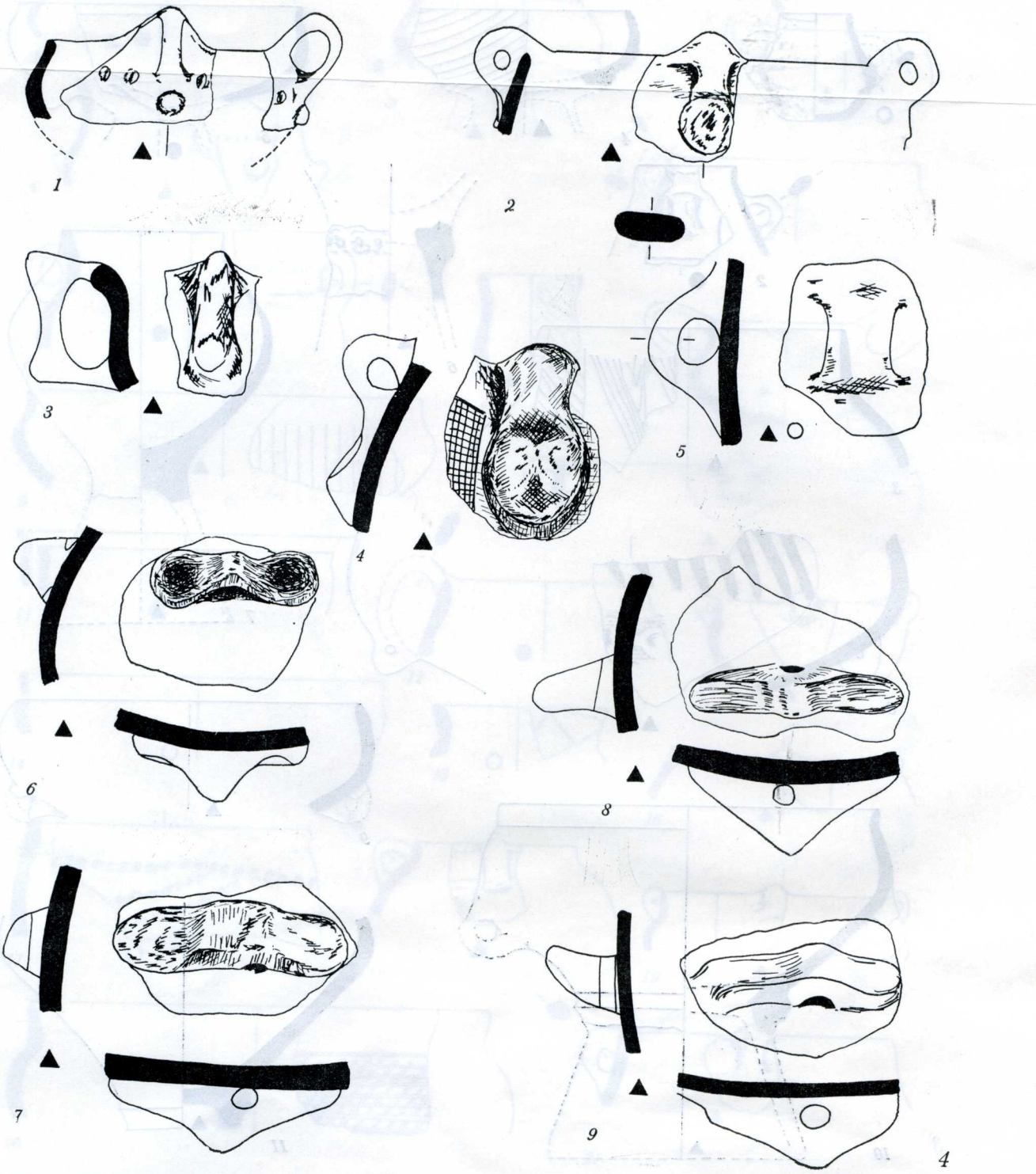

● *Обр. 4. Култура Галатин — керамика (1, 3—7: Галатин—Чуката; 2, 8—9: Магура). 1—8 M=1:2; 9 M=1:4. Fig. 4. Culture Galatin — céramique (1, 3—7: Galatin—Čukata; 2, 8—9: Magura). 1—8 M=1:2; 9 M=1:4*

Керамиката от селището при с. Ребърково представя някои особености, които не се срещат в другите селища, поради което я разглеждаме отделно. В комплекса присъстват характерните за култура Галатин конични блюда с удебелен от вътрешната страна ръб на устието, паници с отвесен или леко наклонен навътре перваз, конично-цилиндрични или биконични купи, покрити с широки хоризонтални канелюри, малки плитки купи с есовиден профил, чаши с лентести дръжки, излизащи над ръба на устието, и гърнета с есовиден профил. Представени са същите типове дръжки с изключение на дръжките тип „шайбенхенкел“, но преобладават малките пъпчести хоризонтално пробити дръжки (обр. 6:10—11). Фор-

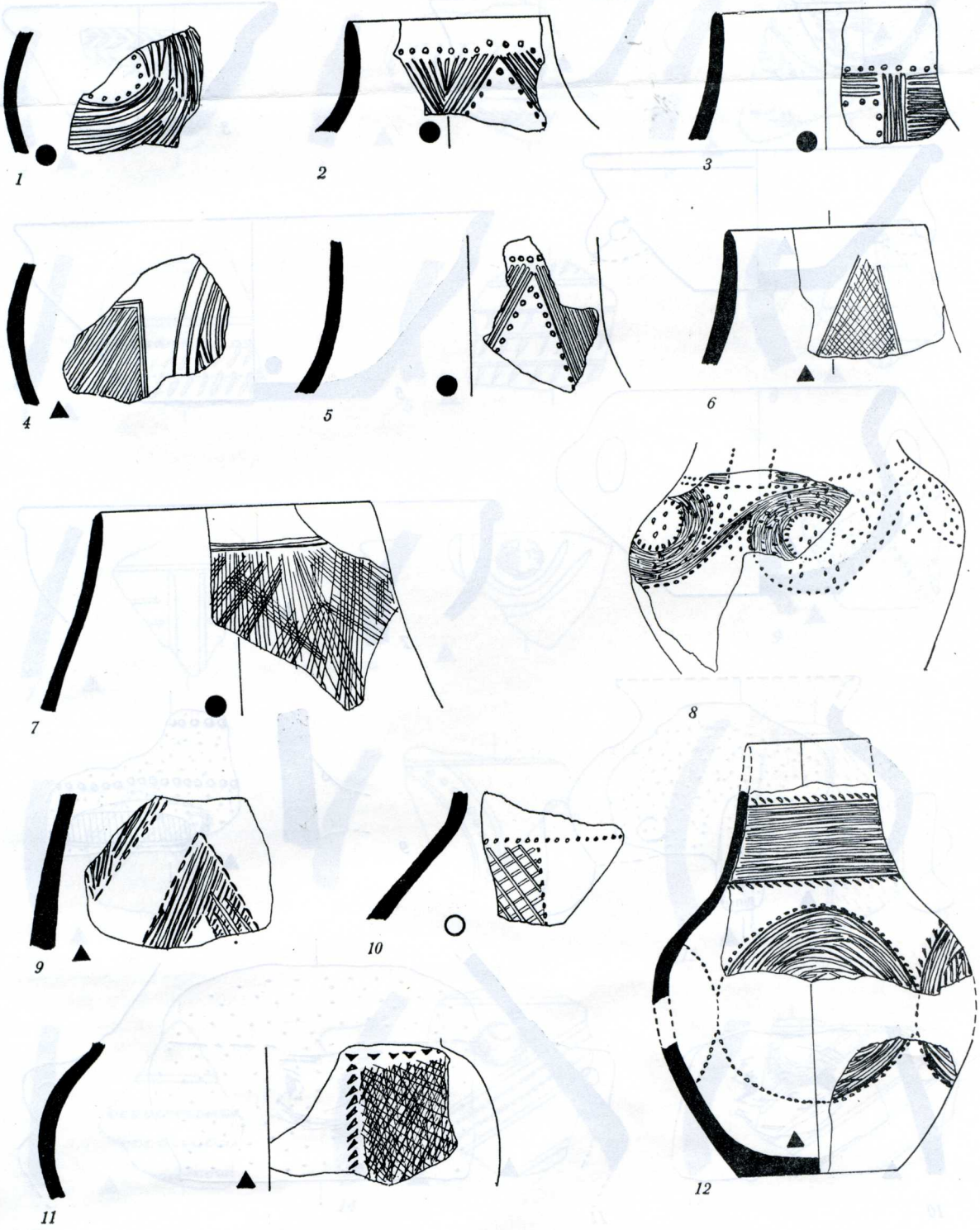

● *Обр. 5. Култура Галатин — керамика (1—7, 9—11: Галатин—Чуката; 8: Гниляне — Окол глава, по Н. Петков; 12: Гургулят—Пеклюк). 1—7, 9—11 M=1:2; 12 M=1:3. Fig. 5. Culture Galatin—céramique (1—7, 9—11: Galatin—Čucata; 8 Gniljane — Okol Glava, d'après N. Petkov; 12: Gurguljat—Pekljuk). 1—7, 9—11 M=1:2; 12 M=1:3*

ми, които отсъствуват в другите селища, са: конична паница с леко извит навън ръб на устието (обр. 6:1—2); конична паница с удебелен отвън ръб на устието (обр. 6:4); конична паница със силно наклонен навън перваз (обр. 6:3, 5); купа с конично-цилиндрична заоблена форма, с удебелен от външната страна ръб на устието (обр. 6:7). Особен интерес представлява един фрагмент от зооморфна подставка вероятно на четири крачета (обр. 6:8). Запазеното краче е моделирано и прикрепено към стената, подобно на дръжките тип „шайбенхенкел". Вътрешната повърхност е огладена грубо, външната — шликована, добре огладена и почти изцяло оцветена с червена пастозна боя.

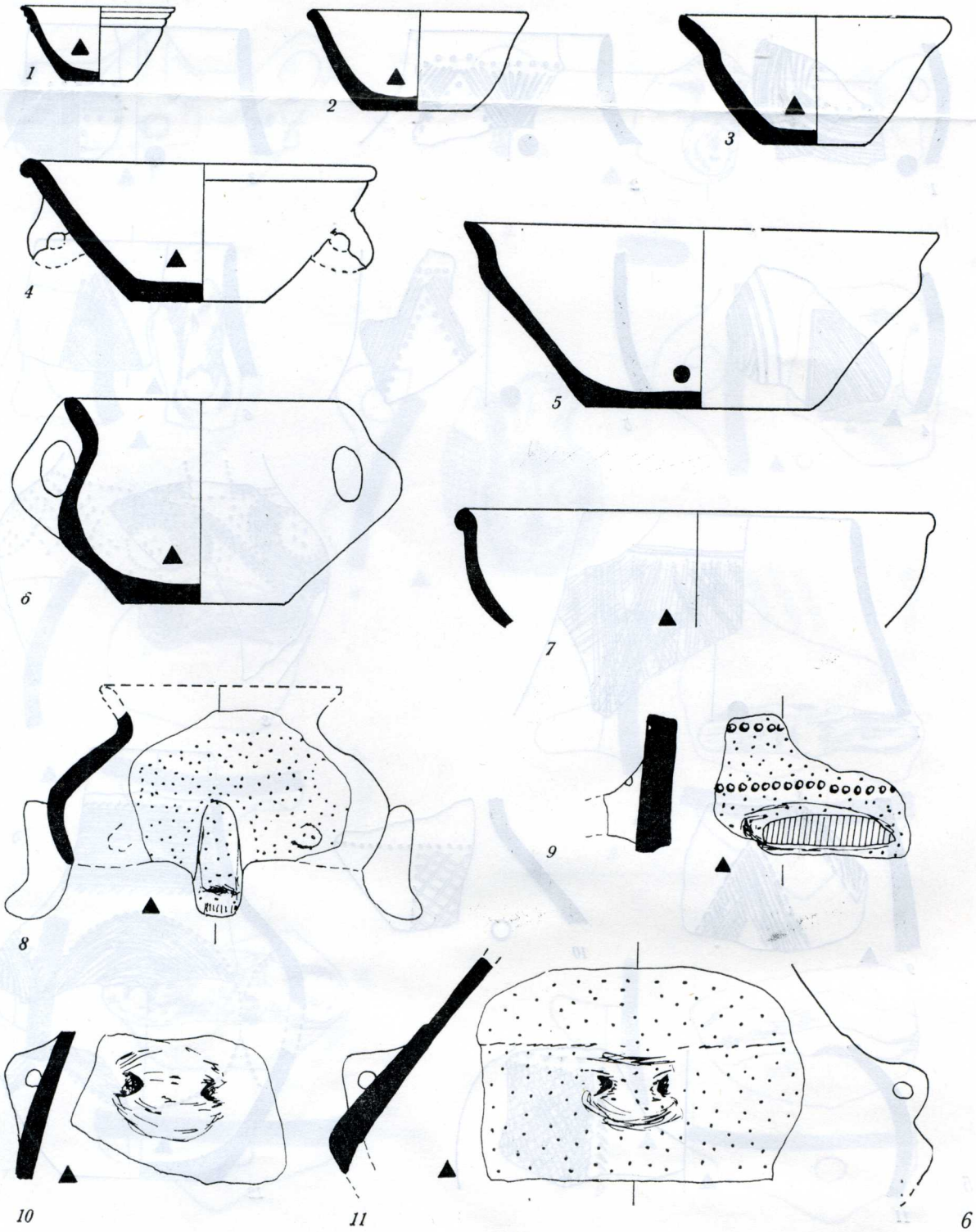

● *Обр. 6. Ребърково — керамика. М=1:2. Fig. 6. Rebărkovo — céramique. M=1:2*

Представени са същите техники на украсяване, но орнаментите и орнаменталните схеми са по-различни. Характерни само за групата Ребърково са: оцветявания с черѓена пастозна боя, комбинирани с редици от набодени точки, врязани линии, нокътен орнамент, релефни израстъци или плитки канелюри (обр. 6:8—9, 11; 7:3, 6, 9); редици от набодени точки, очертани с врязани линии (обр. 7:11, 13—14); гирлянди от срещащи се под ъгъл къси насечки, нанесени с остър предмет (обр. 7:1—5) и врязани линии (обр. 7:7—8, 10, 15).

Представеният керамичен комплекс на култура Галатин има аналогии в керамиката на културите Салкуца IV — Бубани Хум I в[32], Херкулан[33], Байч—Рец—Гаяри[34], Балатон—Ласиня II—III[35], Бодрогкере-

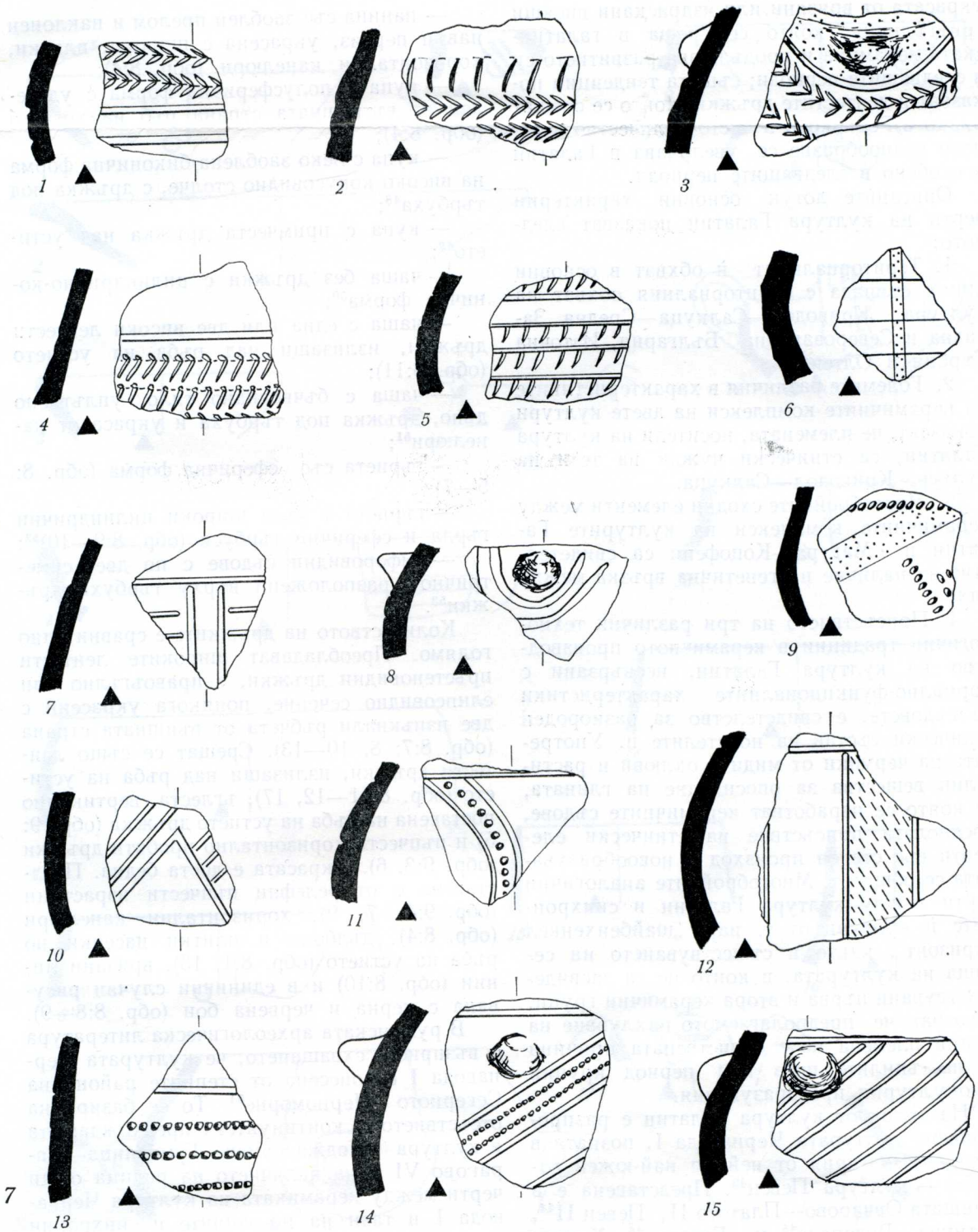

● *Обр. 7. Ребърково — керамика. М=1:1. Fig. 7. Rebărkovo — céramique. M=1:1*

стур[36], Вайска — Хунядихалом[37], Лажняни[38], Певец[39], Чернавода I[40] и началото на късната фаза на културата Кукутени — Триполие[41]. Най-точни и многобройни са паралелите с етапите II и III на селището Херкулан[42]. Материалите от Ребърково нямат точни аналогии с друг проучен комплекс. Вероятно те представят една по-

ранна фаза на култура Галатин. Единственият аргумент в полза на това предположение са данните за типологическото развитие на формите и орнаментацията на керамиката през следващите периоди. Украсата с червена боя, характерна за групата Ребърково, в етапа, засвидетелствуван в селището Галатин—Чуката, се среща много порядко, а в следващия — почти напълно изчезва; в керамиката от Ребърково отсъства

украсата от врязани или издраскани висящи триъгълници, която се среща в галатинската керамика и продължава развитието си в следващите периоди; същата тенденция показват и лентестите дръжки, които се срещат рядко в Ребърково и чието количество и типово разнообразие се увеличава в Галатин и особено в следващите периоди.

Описаните дотук основни характерни черти на култура Галатин показват следното:

1. Териториалният й обхват в основни линии съвпада с териториалния обхват на култура Криводол—Салкуца—Средна Западна и Северозападна България, Източна Сърбия и Олтения.

2. Големите различия в характеристиките на керамичните комплекси на двете култури показват, че племената, носители на култура Галатин, са етнически чужди на тези на култура Криводол—Салкуца.

3. Многобройните сходни елементи между керамичните комплекси на културите Галатин и Магура—Коцофени са свидетелство за наличие на генетична връзка между тях.

4. Присъствието на три различни технологични традиции в керамичното производство на култура Галатин, несвързани с формално-функционалните характеристики на съдовете, е свидетелство за разнороден етнически състав на носителите й. Употребата на черупки от миди и охлюви и растителни вещества за опосняване на глината, от която се изработват керамичните съдове, предполага присъствие на етнически елементи със степен произход в новообразувалата се общност. Многобройните аналогични черти между култура Галатин и синхронните й култури от т. нар. „шайбенхенкел хоризонт", както и съществуването на селища на културата, в които не са засвидетелствувани първа и втора керамични групи, показват, че предполагаемото нахлуване на степни племена не е единствената причина за настъпилите през този период крупни етнокултурни преобразувания.

На изток от култура Галатин е разпространена културата Чернавода I, позната в Северна България от нейния най-южен вариант — култура Певец[43]. Представена е в селищата Овчарово—Платото II, Певец II[44], Хотница—Водопада[45] и Езерово[46]. Характерни за културата са жилищата тип землянки и полуземлянки. Оръдията на труда са изработени от грубо и неумело обработен камък[47]. В производството на керамика са представени същите технологични традиции, както в това на култура Галатин. И тук, както при култура Галатин, няма зависимост между формално-функционалните и технологическите характеристики на съдовете. Срещат се следните форми:

— конусовидни блюда (обр. 8:1—2);

— паница със заоблен прелом и наклонен навън перваз, украсена с широки, плитки, хоризонтални канелюри (обр. 8:4);

— купа с полусферична форма с удебелен от вътрешната страна ръб на устието (обр. 8:4);

— купа с леко заоблена биконична форма на високо конусовидно столче, с дръжка под търбуха[48];

— купа с примчеста дръжка над устието[49];

— чаша без дръжки с цилиндрично-конична форма[50];

— чаша с една или две високи лентести дръжки, излизащи над ръба на устието (обр. 8:11);

— чаша с бъчвовидно тяло, уплътнено дъно, дръжка под търбуха и украса от канелюри[51];

— гърнета със сферична форма (обр. 8:5—7);

— гърнета с къси широки цилиндрични гърла и сферични търбуси (обр. 8:9—10)[52];

— амфоровидни съдове с по две, симетрично разположени върху търбуха дръжки[53].

Количеството на дръжките е сравнително голямо. Преобладават широките лентести пръстеновидни дръжки, с правоъгълно или елипсовидно сечение, понякога украсени с две изпъкнали ръбчета от външната страна (обр. 8:7; 8, 10—13). Срещат се също лентести дръжки, излизащи над ръба на устието (обр. 8:11—12, 17), ъгласта, вертикално поставена на ръба на устието дръжка (обр. 9:5) и пъпчести хоризонтално пробити дръжки (обр. 9:3, 6). Украсата е доста бедна. Представена е от релефни пъпчести израстъци (обр. 9:4, 7, 9), хоризонтални канелюри (обр. 8:4), дълбоки и плитки насечки по ръба на устието (обр. 8:1, 13), врязани линии (обр. 8:10) и в единични случаи рисувана с черна и червена бои (обр. 8:8—9).

В румънската археологическа литература е възприето схващането, че културата Чернавода I е донесена от степните райони на Сеѓерното Черноморие[54]. То се базира на отсъствието на континуитет с предхождащата я култура Коджадермен—Гумелница—Караново VI и на наличието на редица общи черти между керамиката на култура Чернавода I и тази на по-ранните и синхронни с нея култури от Южноруските степи — използуването на органични опоснители и украсата с „навит" и „усукан" шнур. От друга страна, отсъствието в керамичния комплекс на култура Чернавода I—Певец на редица, типични за степните култури форми, например съдовете със заоблени или заострени конични дъна, както и появата на съвършено нови форми, като купи на високи цилиндрични столчета, чаши и амфоровидни съдове с големи лентести пръстеновидни дръжки, разположени върху долната или

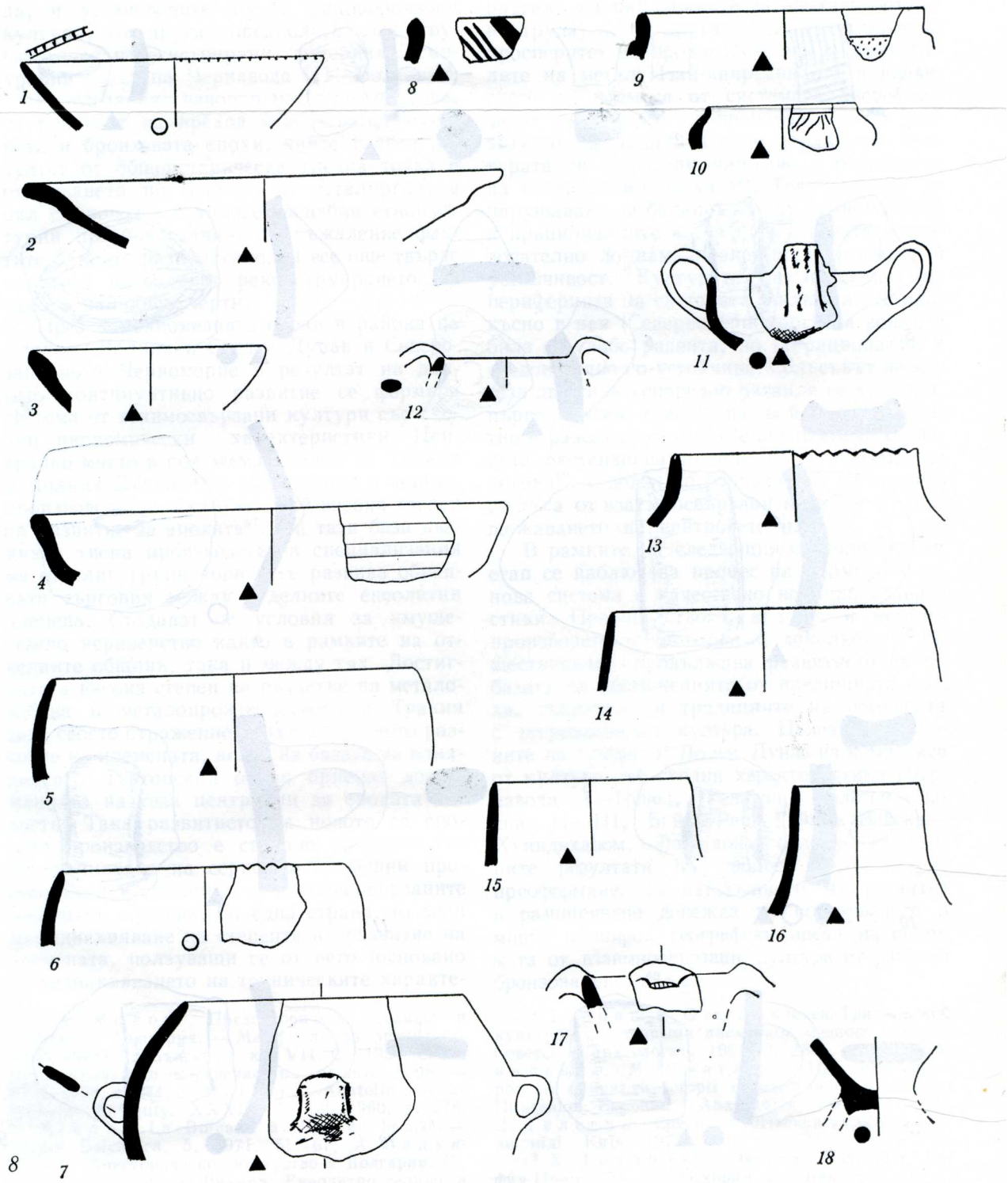

● *Обр. 8. Хотница — Водопада — керамика. М= 1:4. Fig. 8. Hotnica — Vodopada — céramique. М= 1:4*

средната част на търбуха, чаши с високи лентести дръжки, излизащи над ръба на устието, украсата с широки плитки хоризонтални канелюри и особено украсата на отделни съдове с мотиви, рисувани с червена, черна и графитна[55] бои, навеждa на мисълта, че носителите ѝ подобно на тези на култура Галатин са с разнороден етнически произход.

Хронологическото място на културата Чернавода I—Певец подобно на това на култура Галатин не е точно определено. Голямото сходство между керамичните форми на описаните дотук две археологически култури и културите Балатон—Ласиня II—III, Байч—Рец—Гайари, Вайска—Хунядихалом и Лажняни, от района на Средния

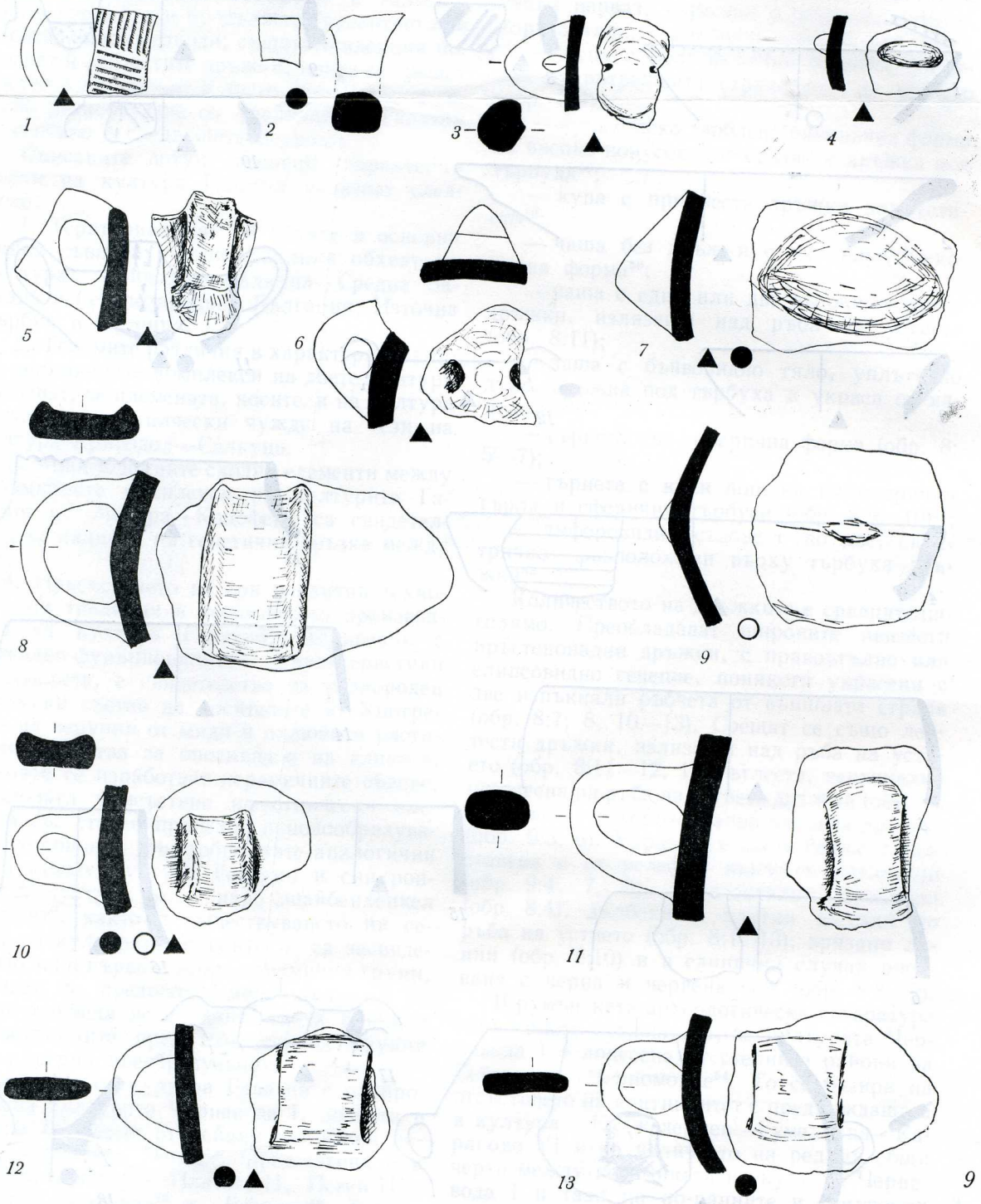

● *Обр. 9. Хотница — Водопада — керамика. М= 1:2. Fig. 9. Hotnica — Vodopada—céramique. M= 1:2*

Дунав, дава основание да ги смятаме за синхронни. Известните досега стратиграфски ситуации показват, че те следват след края на културите от каменномедната епоха (Коджадермен—Гумелница—Караново VI, Криводол—Салкуца, Ленгиел IV и Тисаполгар) и предхождат тези от раннобронзовата (Чернавода III, Чернавода II, Орля—Садовец, Магура—Коцофени и Баден). Установеният стратиграфски хиатус между културните пластове на културите Криводол—Салкуца и Галатин, в селището Галатин—Чуката, предполага съществуването на по-ранна фаза на преходния период. Към нея вероятно се отнасят материалите от Ребърково—Джугера, както и находките на зооморфни скиптри. Липсата на свързващо звено в района на Северна България между културите Галатин и Чернавода I—Певец, от една стра-

на, и установените досега раннобронзови култури, от друга, предполага съществуването на нерегистрирани материали, синхронни на етапа Чернавода III—Болераз[56].

Разгледаният изворов материал показва, че процесът на преход между каменномедната и бронзовата епохи, чийто главен резултат от общоисторическа гледна точка е откриването на бронзовата металургия, е бил съпроводен с твърде мащабни етнокултурни преобразувания. За съжаление фактите, с които разполагаме, са все още твърде малко и позволяват реконструирането му само в най-общи черти.

През каменномедната епоха в района на Тракия, Долния и Среден Дунав и Северозападното Черноморие в резултат на дългото континуитивно развитие се формира система от взаимосвързани култури със сходни икономически характеристики. Централно място в нея заемат земите на Тракия и Долния Дунав. Тук рудодобивът и металопроизводството достигат най-висока степен на развитие за епохата[57]. На тази база възниква тясна производствена специализация на отделни групи хора и се развива обменната търговия между отделните енеолитни племена. Създават се условия за имуществено неравенство както в рамките на отделните общини, така и между тях. Достигнатата висока степен на развитие на металодобива и металопроизводството в Тракия дава своето отражение върху цялостното развитие на племената, които на базата на влиянията и търговския обмен приемат достиженията на тези централни за епохата области. Така развитието на новото за епохата производство е станало предпоставка за възникване на сериозни вътрешни противоречия в системата на взаимносвързаните енеолитни племена. От една страна, то води до уеднаквяване на степента на развитие на племената, ползуващи се от него (основано на уеднаквяването на техническите характеристики на най-важните за епохата оръдия на труда) и, от друга — до икономически просперитет на производителите и износителите на метал. Най-напредналите в развитието си племена от системата съсредоточават излишъците от производството в развитието на ирационалните страни на културата си (отразени най-вече в развитието на погребалния ритуал)[58]. Това довежда до нарушаване на баланса между рационалните и ирационалните черти на културата и следователно до намаляване на вътрешната ѝ устойчивост. Културата на племената от периферията на системата, включили се най-късно в нея (Северночерноморската зона), е била по-слабо развита, но по-рационална и следователно по-устойчива. Сблъсъкът между тези два типа успоредно развили се култури, първоначален тласък на който най-вероятно е разселването на степни племена с развита екстензивна икономика в югозападна посока[59], е довел до разпадането на старата система от взаимносвързани култури и унищожаването на центровете ѝ.

В рамките на следващия хронологически етап се наблюдава процес на формиране на нова система с качествено нови характеристики. Производството, в т. ч. и металопроизводството (дотолкова, доколкото е съществувало), продължава развитието си на базата на достиженията от предишната епоха, съхранени в традициите на племената с по-рационална култура. Появата в районите на Среден и Долен Дунав на комплекса от култури със сходни характеристики (Чернавода I—Певец, Галатин, Балатон—Ласиня II—III, Байч—Рец—Гайари, Вайска—Хунядихалом, Лажняни) бележи най-ранните резултати на процеса на културно преоформяне. По-нататъшното му развитие и разширяване довежда до образуването в много по-широк географски ареал на системата от взаимносвързани култури от ранната бронзова епоха[60].

[1] В. Миков. Предисторически селища и находки в България. — Материали за археологическа карта на България, кн. VII. С., 1933, с. 96; Предтракийското население на нашите земи. — ИГД, 1938, с. 244; J. Mellart. Anatolia and the Balkans. Antiquty, XXXIV, No 136, 1960, p. 276; V. Mikov. La Bulgarie à l'âge du bronze. — Studia Balcanica, 5, 1971, 51—61; А. Радунчева. Доисторическое исскуство в Болгарии. С., 1973, Епоха бронзы; Виница. Енеолитно селище и некропол. — РП, VI. С., 1976, 135—136; Х. Тодорова. Актуални проблеми на българската праистория. — ИПр, XXXI, 1975, 1, 39—40; История на България. Том първи. Първобитнообщинен и робовладелски строй. Траки. С., 1979, с. 87; Е. Черных. Горное дело и металургия в Древнейшей Болгарии. С., 1978, с. 277; Г. Георгиев, Н. Мерперт, Р. Катинчаров. Езеро. Раннобронзовото селище. С., 1979, 521—522; Р. Катинчаров. Бронзовата епоха в България. — В сб. Троя и Тракия. С., 1982, 56—57; Ив. Панайотов. За формирането на раннобронзовите култури в българските земи. — Археология, 2—3, 1984.

[2] Т. Мовша. О связах племен Трипольской культуры со степными племенами медного века. — Советская археология, 1961, 2, 186—189; В. Даниленко, М. Шмаглий. Про один поворотний момент в історії енеолітичного населения Пивденної Европи. — Археологія, 1972, 6, 3—20; Д. Телегин. Средньо-Стогівська культура епохи міді. Київ, 1973.

[3] Х. Тодорова. Енеолит Болгарии. София-Пресс, 70—71; История на Добруджа. Т. 1. С., 1984, 56—60; H. Todorova. Der Übergang vom Äneolithikum zur Bronzezeit in Bulgarien. Die etnogenese der Thraker. — Dritter internationaler Thrakologischer kongress, 1984, 177—120; L. Ghetov. Sur le problème des sceptres zoomorphes en pierre. — Studia praehistorica, 3. S., 1980, 91—96.

[4] Х. Тодорова. Енеолит. . . , 14—20.

[5] Х. Тодорова. Овчарово.—РП, VIII. С., 1983, с. 13.

[6] Г. Георгиев, Н. Мерперт, Р. Катинчаров. Цит. съч., 520—523; Х. Тодорова. Енеолит. . . , 70—71; История на Добруджа, с. 56; Р. Катинчаров. Цит. съч., 56—57; Ив. Панайотов. Цит. съч.

[7] P. Georgieva. Die Praehistorische Südlung Galatin — Čucata. 9 (Druck).

[8] Х. Тодорова. Овчарово, 12—13.

[9] S. Morintz und P. Roman. Aspekte des Ausgangs des Äneolithikums und der Übergangsstufe zur Bronzezeit im Raum der Niederdonau. — Dacia, N. S., XII, 1968, 47—77.

[10] Х. Тодорова. Энеолит. . . , с. 70.

[11] В. Миков. Праисторическото селище до Криводол, Врачанско. — РП, 1, 26—62; Б. Николов. Заминец. С., 1975; Х. Тодорова. Энеолит. . . , с. 35; D. Berciu. Contribuţii la problemele neoliticului in România în lumina noilor cercetări. Bucureşti, 1961, 120—298; Praistorija Jugoslovenskih zemalja. III. Eneolitsko doba. Sarajevo, 1979, 87—114.

[12] Р. Попов. Коджадерменската могила при Коларовград. — ИАД, VI, 1916—1918, 71—155; Г. Георгиев, Н. Ангелов. Разкопки на селищната могила до Русе през 1948—1949 г. — ИАИ XVIII, 119—195; Разкопки на селищната могила до Русе през 1950—1953 г. — ИАИ, XXI, 41—129; Х. Тодорова. Энеолит. . . , 28—30.

[13] H. Todorova. Keramika typu Varna v Severovychodnomn Bulharsko. — Archeologicke Rozhledy, XIX, 3, 329—352; Х. Тодорова. Энеолит. . . , с. 32; История на Добруджа, 42—56.

[14] Р. Катинчаров, Н. Джамбазов. Разкопки в пещерата Магурата през 1971 г. — ИАИ, XXXIV, 1974, 107—138; P. Roman. Cultura Cotofeni. Bucuresti, 1976.

[15] P. Roman. Complexul Orlea—Sadovec. — SCIV, XXVII/2, 147—160.

[16] S. Morinz, P. Roman. Op. cit., 81—106.

[17] Ibidem, 106—118.

[18] Н. Мерперт. О связах Северного Причерноморья и Балкан в раннем бронзовом веке. — КСИА, 105, 1965; Iv. Panajotov, V. Dergacov. Die Okergrabkultur in Bulgarien (Darstellung des Problems). — Studia praehistorica, 7, 1984, 99—116.

[19] P. Roman. Struktururanderungen des Endäneolithikums im Donau-Karpaten-Raum. — Dacia, N. S., XV, 1971, 31—170.

[20] Praistorija Jugoslovenskih. . . , 87—114.

[21] P. Georgieva. Op. cit.

[22] Материалите се съхраняват в ОИМ — Враца. Изказвам благодарност на ст. н. с. Б. Николов за предоставената ми възможност да се запозная с тях.

[23] Б. Николов. Праисторическото селище при с. Оходен, Врачански окръг. — Археология, X, 1968, 1.

[24] Дължа благодарност на ръководителя на разкопките Х. Тодорова за предоставената ми възможност да публикувам материалите.

[25] Разкопките се ръководят от В. Гергов. Материали от обекта не са публикувани.

[26] Материалите от обекта, които отнасяме към този период, се намират във фонда на Музея за история на София.

[27] Н. Петков. Могилата Окол—Глава при с. Гниляне. — ГНМ, V, 1926—1931, с. 142, обр. 58.

[28] Р. Катинчаров, Н. Джамбазов. Цит. съч., с. 121, обр. 17 а.

[29] Т. Мовша. Цит. съч., 186—199; Д. Телегин. Цит. съч., 143—158; Энеолит СССР. М., 1982, 322—332; A. Dodd-Opriţescu. La céramique Cucuteni C. Son origine. Sa signification historico-culturelle. — Thracia Praehistorica, Supplementum Pulpudeva 5. S., 1982, 70—80.

[30] Р. Катинчаров, Н. Джамбазов. Цит. съч., 114—115; А. Йоцова. Новооткрити селища от ранната бронзова епоха във Видински окръг. — ИМСЗБ, II, 1978, 1—16; Разкопки на пещерата Магура през 1975 г. — ИМСЗБ, VI, 1981, 9—26.

[31] Виж бел. 29.

[32] D. Berciu. Op. cit., f. 137, 141, 144—147; Praistorija Jugoslovenskih. . . -T. IX, 1—3, 9—10; X: 1—4; XI: 1, 3—4, 6, 8; XII: 1, 3, 5.

[33] P. Roman. Strukturanderungen. . .

[34] Praistorija Jugoslovenskih. . . T. XLVI—XLVII; V. Němejcová-Pavúková. Neue Erkentnnisse über die Gruppe Retz in der Slovakei. — Estratto dagli del X Simposio Internazionale sulla fine del Neolitico e gli inizi dell'Età del Bronzo in Europa. 1982, p. 195, abb. I.

[35] Praistorija Jugoslovenskih. . . T. XVIII—XXI; N. Kalicz. A Balaton — Lasinja kultura törèneti kérdései es fémleletei. — Különleyom at ar archaeologiai Értestö, 109, Evfolyam 1982.

[36] I. Bognar-Kutzián. The Copper Age Cemetery of Tiszapolgár — Basatanya. — Arch. Hung. 42, 1963, pl. CXXXII—CXXXIX; I. Ecedy. The People of the Pit-grave Kurgans in Eastern Hungaria. — Fontes Archaeologici Hungariae. Budapest, 1979, pl. 7—8.

[37] B. Brukner. Die Nekropole in Vajska. Ein neuer Beitrag zur kulturellen und chronologischen Determinerung des Äneolithikums Südostpannoniens. — Arch. Jug., II, 1970, 1—14; N. Kalicz. Ujobb adatok a rezkori Hunyadihalmi cosoport idörendjènez. — Szolnok megyei mùzeumi évkönyv 1979—1980.

[38] St. Šiška. Gräberfefder der Lažnanygruppe in der Slovakei. — Sl. Arch., XX, 1972, 1.

[39] Х. Тодорова. Овчарово, с. 13, табл. 2Б, 7Б, 8.

[40] S. Morinz, P. Roman. Op. cit., 47—77.

[41] В. Маркевич. Позднетрипольские племена Северной Молдавии. Кишинев, 1981, 50—54.

[42] P. Roman. Op. cit. Tafel VII—XXXIII.

[43] Х. Тодорова. Овчарово., 12—13.

[44] Пак там.

[45] Описаните тук материали са от обходни проучвания на Х. Тодорова, на която дължа благодарност за предоставената ми възможност да ги публикувам.

[46] G. Tončeva. Un habitat lacustre l'âge du bronze ancien dans les environs de la ville de Varna (Ézerovo II). — Dacia N. S., XXV, 1981, 41—62. Публикуваните материали са сумарно отнесени към ранната бронзова епоха. Сред тях има съдове, типични за културата Чернавода I, чужди на ранннобронзовата керамика.

[47] Х. Тодорова. Овчарово, с. 12.

[48] Пак там, табл. 2Б:8.

[49] Пак там, табл. 8: 2, 6, 10, 11, 14.

[50] Пак там, табл. 2Б:10.

[51] Пак там, табл. 2Б:11.

[52] G. Tončeva. Op. cit., fig. 15:6.

[53] Ibidem, fig. 16: 1, 3, 4, 7, 12, 13.

[54] S. Morinz, P. Roman. Op. cit., 119—128; A. Dodd-Opriţescu. Op. cit.

[55] S. Morinz, P. Roman. Op. cit., Abb. 19.

[56] V. Němejcová-Pavúková. Periodisierung der Badener Kultur und ihre chronologichen Beziehungen zu Südosteuropa. — Thracia praehistorica, Suppl. Pulpudeva 3. S., 1982, p. 171.

[57] Е. Черных. Горное дело и металургия в Древнейшей Болгарии. С., 1978, 262—285.

[58] Е. Черных. Проявления рационального и иррационального в археологической культуре. — Советская археология, 1982, № 4, 8—20.

[59] Х. Тодорова. Енеолит. . . , 70—71.

[60] Г. Георгиев, Н. Мерперт, Р. Катинчаров. Цит. съч., 520—523; Н. Мерперт. Этнокультурные изменения на Балканах на рубеже энеолита и раннего бронзового века. — В Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья. М., 1984, 234—244.

Matériaux de la période transitoire entre l'âge de pierre et de cuivre et l'âge de bronze de la Bulgarie du Nord

Problèmes de l'étude

P. GEORGIEVA

(Résumé)

Dans le présent article sont présentées les sources archéologiques pour la période transitoire entre l'âge de pierre et de cuivre et l'âge de bronze du territoire de la Bulgarie du Nord et certains problèmes de leur interprétation.

Les limites chronologiques de la période sont déterminées conditionnellement par la finale des cultures Kodžadermen — Gumelnica—Karanovo VI et Krivodol—Salkuca—Bubani Hum Ia, d'une part, et le début des cultures Černavoda III, Orlja—Sadovec et Magura—Kocofeni, d'autre part. Pendant cette période sur le territoire étudié étaient répandues les cultures Galatin (identique aux cultures Salkuca IV, Herkulan II—III et Bubani Hum Ia) et Černavoda I—Pevec. La frontière supposée entre elles passe par les bassins fluviaux d'Osam et d'Olt. Elles font partie de l'ensemble de cultures archéologiques avec des caractéristiques semblables, formé pendant cette période dans la région du Danube moyen et inférieur — Černavoda I — Pevec—Galatin—Salkuca IV—Herkulan II—III — Bubani Hum I — Balaton—Lasinja II—III — Bodrogkeresztur — Vajska—Hunjadihalom—Lažnjani.

L'analyse comparative des caractéristiques fondamentales des ensembles céramiques des cultures Galatin et Černavoda I — Pevec et de celles des cultures précédentes et suivantes de l'âge de pierre et de cuivre et de l'âge de bronze montre que:

1. Les tribus porteuses des cultures Galatin et Černavoda I — Pevec sont étrangères au point de vue ethnique à celles des cultures Krivodol—Salkuca et Kodžadermen — Gumelnica — Karanovo VI. Ce fait est témoigné par les grandes différences entre les formes et l'ornementation de la céramique des deux périodes et surtout par la présence dans la production céramique des cultures Galatin et Černavoda I — Pevec de technologies absolument étrangères aux traditions locales et en même temps plus imparfaites (stérilisation de l'argile avec des matières organiques et des écailles de moules et d'escargots triturées).

2. Les nombreux éléments similaires entre la céramique des cultures Galatin et Černavoda I — Pevec et celle des cultures de la haute époque de bronze de la même région témoignent de la présence de liens génétiques entre elles.

3. La présence de traditions technologiques différentes dans la production céramique des cultures de la période transitoire, non-liées avec les caractéristiques formelles et fonctionnelles des vases témoignent de la composition ethique hétérogène de leurs porteurs. L'origine probable d'une partie d'elles doit être cherchée dans les régions steppiques du littoral de la mer Noire septentrional.

Сфероконуси от Плиска

ТОНКА МИХАЙЛОВА

По време на археологически разкопки в Дворцовия център на Плиска през 1980 г.[1] за първи път у нас бяха открити значителен брой фрагменти от глинени сфероконуси (526 бр.) и три цели съда. Отделни фрагменти са известни от предишни проучвания тук[2], но сега се комплектува голяма колекция от 29 съда — 3 напълно запазени (от единия е отчупено устието), 13 изцяло и 13 частично реставрирани (12 без устия и 1 с липсващо дъно)[3].

Общото във формата на тия специфични съдове са горната сферична част и конично дъно. Най-променлива е средната част на съда — по-издължена, овална или по-издута, сферична, понякога цилиндрична или биконична, с вдлъбнати или гладки стени. Височината варира от 11,2 см до 15,8 см, а максималният диаметър — от 8,8 см до 12,8 см. Дъното е обърнат пресечен конус с различни размери, чийто диаметър е от 1,3 см до 2,7 см. Горе завършват с тясна цилиндрична шийка (диам. 2,4—3,6 см) и малка главичка като леко сплесната полусфера с кръгъл отвор (диам. 0,8—1,3 см).

Глината, от която са източени сфероконусите, е черна, със синкавосив или тъмнокафяв оттенък, с малко ситни песъчинки и единични кварцови зрънца. Тъмният цвят на глината е показател за изпичане при висока температура. Според наблюденията на някои съветски учени в случая е прилаган т. нар. „клинкерен“ метод, при който се получава висока механична устойчивост, нечувствителност към температурните колебания и ниска водопоглъщаемост. Това е сложно дори за съвременните условия грънчарско производство и говори за високо развитие на този занаят.

I

● *Табло I. Сфероконуси от Плиска — цели и реставрирани. Tableau I. Cônes sphériques de Pliska — intacts et restaurés*

Ломът в повечето случаи е на ивици — обикновено черен към външната повърхност и виненочервен до кафяв към вътрешната в резултат на недоизпичане или на проникване на ангобата, с която е покрита вътрешността за уплътняване на шуплите и грапавините и осигуряване на водонепропускваемост. Често отвън е образуван тънък черен слой от прекъсване достъпа на кислород в пещта по време на опалването. Понякога отгоре му е нанесено тънко покритие със светлокафяв цвят с матов блясък, може би глазура. То е запазено на места във вид на петна и ивици, следствие на употреба и обгаряне. Чирепът е здрав, „каменен", неравномерно дебел и груб — от 0,6 см до 2,3 см. Най-масивно и тежко е дъното. Наблюденията върху фрагментите показват, че най-раздробени са раменете, а долната конусовидна част е запазена цяла или счупена по вертикала. Следите от грънчарското колело при изтъчването са отчетливи, неоглаждани, на ръбчета и ивици по вътрешната повърхност (обр. $1_{34,35}$, обр. 3_1). Външната повърхност най-често е леко вълнообразна, като при някои съдове е загладена допълнително. Не винаги може да се каже с увереност дали е използувано крачно, или тежко ръчно грънчарско колело, но преобладават съдовете, за които може да се твърди, че са изработени на крачно колело. Фрагментите в по-голямата си част са деформирани още при изпичането или от вторично силно обгаряне. При два от частично реставрираните съдове са полепнали късчета глина от други сфероконуси (обр. 1_5, $_{30, 31, 32}$ обр. $3_{1,2}$). Долната конусовидна част е оформена и чрез допълнително оглаждане с плосък, тесен инструмент, от който личат вертикални излъскани ивици.

Независимо от сходството между откритите в Плиска сфероконуси, при внимателно сравнение могат да се открият някои различия във формата и размерите, в глината и технологията на изработка, което налага тяхното разделяне на групи и типове с по няколко варианта[4].

По размери те са разпределени в три групи — големи, средни и малки. Големите са с обща височина 14—15,8 см и максимален диаметър 10,4—1,28 см, грубо изработени, с неправилна форма и неогладена повърхност, с бели налепи от силни отлагания вследствие на престоя им в пръстта. Средните са с обща височина 12,1—12,8 см и максимален диаметър 9,2—9,8 см, а малките имат размери, съответно: 11,2—11,9 см и 8,7—9,8 см. Те са по-грижливо изработени, с огладена повърхност и допълнително покритие, поради което и солните отлагания са по-малко, а формата е по-правилна (обр. 2).

По форма могат да се групират в 4 типа (според съотношението между височината на тялото и максималния диаметър) и варианти (според характерните особености на тялото в горната част). Към тип А са отнесени големите сфероконуси (7 бр.). При тях преобладава овалнояйцевидната форма на тялото, но са застъпени всички варианти, развити при по-малките екземпляри (обр. 1 $_{1-6, 30-33}$). Характерна е значителната разлика между максималния диаметър и височината в полза на последната (до 2 см), като най-издутата част е в горната половина на съда (обр. 2).

Средните и малките сфероконуси се разделят на три групи — Б, В, Г, съответно по 8 и 7 съда (обр. 1$_{7-14, 15-21 и 22-28}$). Характерното при тях е малката разлика между максималния диаметър и височината, а при тип Г те са равни дори при един съд максималният диаметър е по-голям. Последните са и с най-близка до названието си форма — със сферично тяло. Типове Б и В са с почилиндрични тела, раменете им са подчертани с вдлъбната хоризонтална ивица, вероятно за допълнително закрепване по време на транспортиране.

При разпределението на фрагментите на терена се забелязва закономерност. Преобладаващата част се откриха във верижна сграда № 2, долепена към външното лице на южната оградна стена на Малкия дворец, западно от входа ѝ (по-точно в две от помещенията ѝ и предхождащите я ями — 200 фрагмента), и в квадратите, южно от нея, т. е. през фасадата ѝ, запълнени с рушевини от зидовете ѝ — 117 фрагмента (общо 317 фрагмента). От тях са реставрирани изцяло или частично 15 сфероконуса, като в някои има и фрагменти, открити на по-голямо разстояние от сградата (обр. 4).

Друго находище на фрагменти от сфероконуси се оказа повърхността на яма в близост до голяма едноделна сграда № 1 (98 бр.). От тях са реставрирани 13 съда, като в едния има и фрагменти от сграда № 2. Намирането им накуп, върху площ с диаметър около 0,80 м и дебелина на пласта 0,20—0,30 м показва, че са били събрани и изхвърлени там наведнъж след използуване на съдържанието им. Останалите фрагменти са разпилени по целия разкопан през 1980 г. терен, но поединично (обр. 4).

Тук няма да се спираме подробно на въпроса за предназначението на сградите[5]. Във верижната сграда и особено в предхождащите я съоръжения (ями, огнища) е открито значително количество желязна шлака, сгур и черна пепел. В насипа на едноделната сграда и ямата в близост до нея са открити десетки фрагменти от стъклени гривни, в по-голямата си част рисувани, и късчета стъклена шлака. Може би са били събрани като суровина за претопяване. Напластяванията в споменатата по-горе яма, под пласта със сфероконуси, са много характерни — редуващи се дебели прослойки пепел и черна сгур. Това прави основателно предположението за развитие на занаятчийски производства в района.

Във и около верижната сграда № 2, както и в предхождащите я съоръжения, са открити и по-голяма част от 80-те медни анонимни византийски монети, датиращи периода на най-интензивно стопанско и икономическо развитие на този район в следстолична Плиска — от края на X в. докъм средата на XI в.[6] Същите типове монети са открити и в останалите споменати по-горе съоръжения, в които са открити фрагменти от сфероконуси. За едновременното доставяне и използуване на това наистина голямо количество сфероконуси в Плиска в посочените хронологически граници говори и фактът, че фрагментите са открити в едни и същи пластове — от 0,40 до 0,90 м дълбочина, като преобладават в пласта с дълбочина 0,70—0,90 м, наситен с фрагменти битова керамика и други находки също от края на X — началото на XI в. В ямите материалът е синхронен с този в културните пластове.

Предположението за внасянето на тези специфични съдове заедно със съдържанието им се основава на факта, че досега не е известно производство на този вид грънчарски изделия у нас през средновековието. Домашна битова българска керамика от такава глина и изпечена по този начин не е известна. Освен в Плиска досега сфероконуси са намерени в Силистра[7], Перник[8], София[9], но единични екземпляри и различни по форма. Само за един съд от Силистра би могло да се допусне, че е местно производство — глината и глазурата са типични за българската керамика от края на X в. Вероятно това е имитация на вносната продукция.

Въпросът за произхода на формата, предназначението и центровете на разпространение на сфероконусите е поставян още при намирането на първите находища в Средна и Мала Азия, на Балканския полуостров.

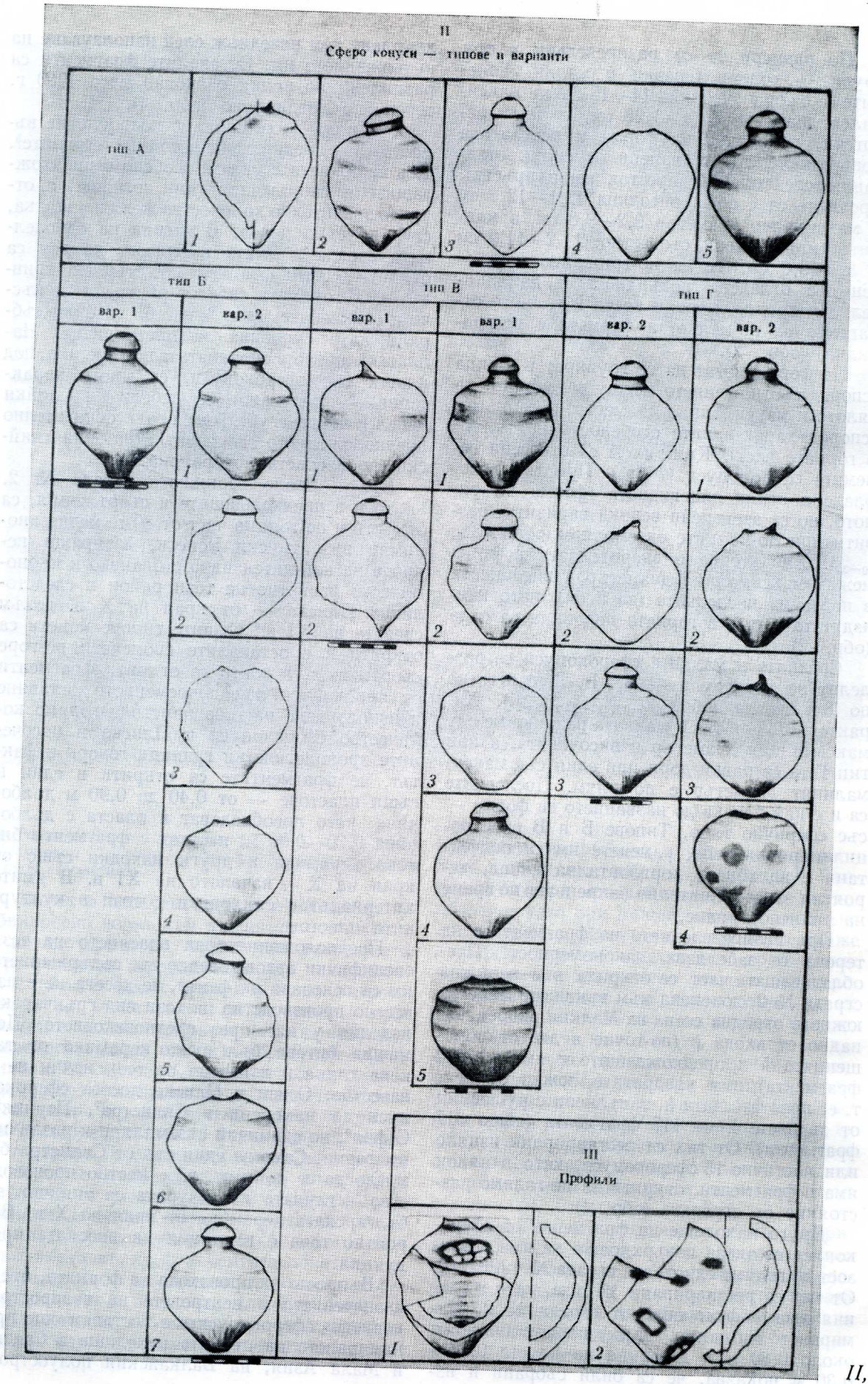
II
Сферо конуси — типове и варианти
тип А
1
2
3
4
5
тип Б
вар. 1
вар. 2
тип В
вар. 1
вар. 1
тип Г
вар. 2
вар. 2
III
Профили

II, III

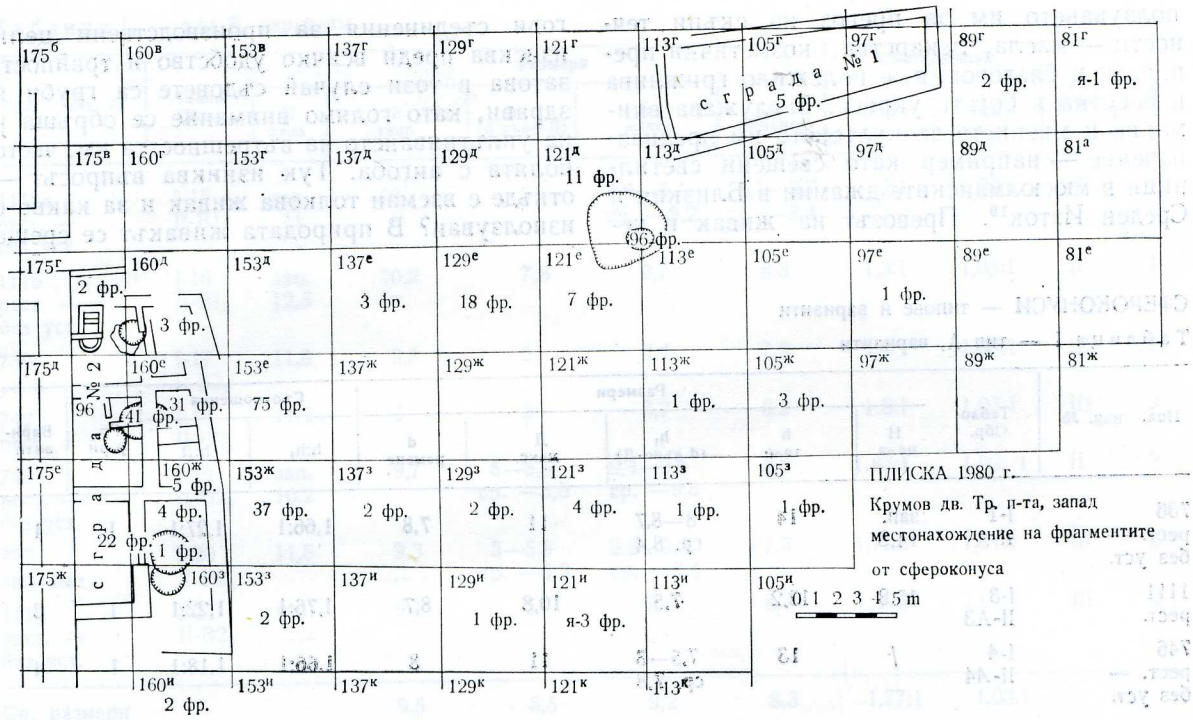

IV

● *Табло II и III. Рисунки на сфероконуси, разпределени по типове и варианти. Tableau II et III. Dessins des cônes sphériques, répartis par types et variantes*

● *Табло IV. Разпределение на фрагментите от сфероконусите върху терена, проучен през 1980 г. Tableau IV. Répartition des fragments des cônes sphériques sur le terrain fouillé en 1980*

С разширяване обема на археологическите проучвания е натрупан огромен материал, който намира все по-пълно и всестранно обяснение в различните изследвания. Вече не буди съмнения мнението за източния произход на формата, за разностранното приложение на тези съдове в бита, производството, алхимичните лаборатории и като тара за превоз на скъпи течни материали. Те са изработвани в различни центрове, от които се разпространяват заедно със съдържанието си на големи територии като предмет на търговия.

Като форма сфероконусите са известни от дълбока древност — в Кармир Блур са открити малки, фини, стъклени сфероконични флакони за благовония[10]. От археологическите наблюдения се вижда, че те битуват през цялото средновековие — IX—XV в., а по етнографски данни е известно използването им до наши дни (началото на XX в.) за съхраняване на живак, за приготвяне на лекарства и козметични препарати[11]. В писмените източници първообразът на сфероконусите може да се открие в няколко ръкописа на трактати от арабски, арменски и други учени — алхимици и лекари[12]. Обясненията за получаване на киновар, за използването на живака в медицината и алхимичните лаборатории, описанието на някои химикотехнологични процеси са съпроводени от рисунки на съдове, вероятно стъклени, които по форма отговарят на известните ни сферроконуси. Когато е трябвало да бъдат подложени на загряване в пещи, те са обмазвани със специална „здрава глина"[13]. Вероятно при опитите си в лабораториите източните химици често използуват стъклени съдове със сфероконична форма, удобна за концентрация на утайката в тясното конично дъно — важно условие за тогавашната химична технология[14].

Удобството на формата, необходимостта от транспорт и разширяването на употребата им е наложило използуването на поздрав материал, какъвто е глината[15]. Може би решението е било подсказано от допълнителното обмазване на стъклените колби в лабораториите с глина, за да издържат на високата температура в пещта. Независимо от общите характерни черти налице са и локални ссобености, насочващи към производство в различни източни градски центрове. Откриването на грънчарски пещи за сфероконуси в много от тях потвърждава това мнение[16].

Въпросът за предназначението на сфероконусите дълго време е оставал открит и това е предизвикало създаването на много хипотези[17]. В по-новите изследвания, като се съпоставят и обобщават всички известни данни (писмени, археологически, етнографски), се прави диференциация въз основа на формата и украсата им, подчертава се тяхното широко и разностранно приложение, но се налага хипотезата за използуването им предимно като живачни съдове[18]. Из-

ползуването им за превоз на скъпи течности — масла, лекарства, козметични препарати и благовония, е належило грижлива изработка и богата украса. Заслужава внимание и мнението за културното им предназначение — например като свещени светилници в мюсюлманските джамии в Близкия и Среден Изток[19]. Превозът на живак и негови съединения за производствени цели изисква преди всичко удобство и трайност, затова в този случай съдовете са груби и здрави, като голямо внимание се обръща и на уплътняването на вътрешността им, често полята с ангоба. Тук изниква въпросът — откъде е вземан толкова живак и за какво е използуван? В природата живакът се среща

СФЕРОКОНУСИ — типове и варианти

Таблица I — тип А, варианти

Пол. инв. №	Табло Обр.	Размери					Съотношения		Гр. р-ри	Варианти
		H цяла	h тяло	h_1 (d дъно-Д)	Д макс.	d рамене	h:h_1	h:Д		
736 рест. — без уст.	I-1 II-А1	зап. 14,8	14	8—8,7 ср. 8,4	11	7,8	1,66:1	1,27:1	I	1
1111 рест.	I-3 II-А3	15,8	13,2	7,5	10,8	8,7	1,76:1	1,22:1	I	3
746 рест. — без уст.	I-4 II-А4	/	13	7,5—8 ср. 7,8	11	8	1,66:1	1,18:1	I	4
1112 рест. — без уст.	I-5,30 III-1	зап. 13,8	13	8,5—9,5 ср. 9	11,8—11 ср. 11,4	8,8	1,44:1	1,14:1	I	2
734 зап. цял	I-2 II-А2	14	11,9—11,2 ср.—12	5,6—6 ср. —6	10,7—10,2 ср. —10,4	9,9—9,2 ср. —9,5	2:1	1,17:1	I	2
1112а рест. — без уст.	I-31,32 III-2	/	14	7,5—8,5 ср. —8	12,8	9,4	1,75:1	1,09:1	I	5
738 рест.	I-6 II-А5	15,5	12,2	7,5	11,6	8,2—9,8 ср. —9	1,63:1	1,05:1	I	5
Ср. размери			13,06	7,74	11,28	8,74	1,68:1	1,15:1		

Таблица I_1 — тип Б, варианти

Пол. инв. №	Табло Обр.	Размери					Съотношения		Гр. р-ри	Варианти
		H цяла	h тяло	h_1 (d дъно-Д)	Д макс.	d рамене	h:h_1	h:Д		
1113 рест.	I-7 II-Б1	12,8	10,8	5,5—6 ср. —5,8	9,2	7,7	1,86:1	1,17:1	II	1
741 рест.	I-8 II-$Б2_1$	11,9	9,8	4,5—5,5 ср. —5	8,7—9,2 ср. —9	7,7—8 ср. —7,8	1,94:1	1,08:1	III	2
1117 рест.	I-9 II-$Б2_2$	12,1	10	5—6 ср. —5,5	9,1—9,6 ср. —9,3	7,8—8,1 ср. —8	1,8:1	1,07:1	II	2
1117а рест. — без уст.	I-10 II-$Б2_3$	зап. 10,5	10,2	5,0—6,0 ср. —5,5	9,6	8—8,4 ср. —8,2	1,8:1	1,07:1	II	2
1115а рест. — без уст.	I-11 II-$Б2_4$	зап. 10,1	9,6	4,5—5,5 ср. —5	9,4	7,7	1,92:1	1,02:1	III	2
740 рест.	I-12 II-$Б2_5$	11,4	9	4—5 ср. —4,5	9	7,2	2,00:1	1,00:1	III	3
746 рест. — без уст.	I-13 II-$Б2_6$	/	9,7	5—5,5 ср. —5,3	9,6	8,2	1,8:1	1,00:1	III	3
1115 рест.	I-14 II-$Б2_7$	11,6	9,4	5	9,4	7,9	1,8:1	0,98:1	III	3
Ср. размери			9,8	5,2	9,2	7,8	1,88:1	1,06:1		

Таблица I_2 — тип В, варианти

Пол. инв. №	Табло Обр.	Размери					Съотношения		Гр. р-ри	Варианти
		Н цяла	h тяло	h_1 (d дъно-Д)	Д макс.	d рамене	h:h_1	h:Д		
1118а рест. — без уст.	I-15 II-В1_1	зап. 11	10	5	8,9—9,4 ср. —9,2	8,1—8,7 ср. —8,4	2:1	1,09:1	II	1
1116 рест. — без уст.	I-16 II-В1_2	зап. 12,3	10,2	7,8	9,7	8,3	1,3:1	1,05:1	II	1
739 рест.	I-17 II-В2_1	11,6	9,5	5	9,4	7,9	1,9:1	1,03:1	III	2
742 рест.	I-18 II-В2_2	11,2	9	5	8,7	8,2	1,8:1	1,03:1	III	2
745 рест. — без уст.	I-19 II-В2_3	зап. 10,2	9,7	5—5,5 ср. —5,3	9,4—9,6 ср. —9,5	8,8	1,83:1	1,02: 1	II	2
737 зап. цял	I-20 II-В2_4	11,6	9,3	5—5,5 ср. —5,3	9,2—9,6 ср. —9,4	7,3	1,79:1	1,01:1	III	2
1118 рест. — без уст.	I-21 II-В2_5	зап. 9,2	9,1	5	9	8,3	1,80:1	1,01:1	III	2
Ср. размери			9.5	5,5	9,2	8,3	1,77:1	1,03:1		

Таблица I_3 — тип Г, варианти

Пол. инв. №	Табло Обр.	Размери					Съотношения		Гр. р-ри	Варианти
		Н ция ла	h тяло	h_1 (d дъно—Д)	Д макс.	d рамене	h:h_1	h:Д		
1114а рест.	I-22 II-Г1_1	11,4	9,1	4,5—5 ср. —4,8	8,8	7	1,94:1	1,06:1	III	1
735 зап. цял отч. уст.	I-23 II-Г1_2	зап. 11	9,6	5	9,4	/	1,92:1	1,02:1	III	1
1114 рест.	I-24 II-Г1_3	11,4	9,4	5	9,4—9,6 ср. —9,5	8,2	1,91:1	1,00:1	III	1
743 рест.	I-25 II-Г2_1	12	10,3	5,5	9,6	7,2	1,87:1	1,07:1	II	2
744 рест. — без уст.	I-26 II-Г2_2	зап, 11	10,3	4,5—5,5 ср. 5	9,8	8,4	2,01:1	1,05:1	II	2
1113а рест. — без уст.	I-27 II-Г2_3	зап. 10,9	9,9	5—5,6 ср. —5,3	9,5	6,7—7,8 ср. —7,3	1,87:1	1,04:1	II	2
747 рест.	I-28 II-Г2_4	/	9,7	4,5—5,5 ср. —5	9,8	7	1,94:1	0,99:1	III	2
Ср. размери			9,8	5,1	9,5	7,5	1,92:1	1,03:1		

често в съединения, от които се получава лесно. Общоизвестно е широкото му приложение през средновековието в арабските страни и тези, които са в културен досег с тях, особено в медицината, козметиката и алхимичните лаборатории[20]. Откритията в лабораториите намират своето приложение и в практиката, особено в металургичните производства. Тук трябва да се подчертае, че средновековните химици смятат живака за основна част на всички метали. От него според тях зависят такива свойства на метала като блясък, ковкост, топимост. Използува се и за получаване на художествени бои, за амалгамиране[21]. Тези схващания намират израз в наличието на цели складове от сфероконуси в близост до медолеярни и железодобивни пещи в столиците на Волжка България — Болгар и Биляр[22]. В медните руди често се съдържат и други метали — молибден, никел, олово, злато и сребро, чието извличане става с помощта на амалга-

миране чрез живак[23]. При добива на желязо живак практически не е необходим — железните руди, използувани от волжките българи, не съдържат ценни метали. Анализът на железните изделия от тия центрове обаче показват, че в тях изкуствено е добавян никел. Следователно възможно е намерените в близост до железодобивна пещ сфероконуси да са съдържали течна никелова амалгама[24].

Наличието на голям брой от тези съдове в Плиска, датирани в определен период от нейното съществуване — края на X — първата половина на XI в., поставя много въпроси. Първо, находището е изолирано по своята масовост както на територията на България, така и в самата Плиска[25]. Второ, наличието им тук е резултат от търговски връзки с някой голям източен център. Не е без значение пълното сходство във формата, дори в начина на счупване на фрагментите, със сфероконусите от Болгар. Подобна е и обстановката на намирането им в близост до производствени съоръжения[26]. Трето, използуването на съдържанието им, вероятно с производствена цел, означава високо техническо ниво на някои занаяти в Плиска. Важно е обстоятелството, че това става в първата половина на XI в. — време на относителна стабилност на византийската власт в Североизточна България и период на значително развитие на Плиска като градски занаятчийскопроизводствен център. Кои са носителите на тези високи за времето си технологични знания и умения, неполучили широко разпространение и развитие в България? Освен това те са имали и възможности за далечни търговски връзки.

Наличието на сфероконуси в Плиска трябва да се свърже с някакво металургично производство или художествен занаят, може би при добива и обработката на мед. Установяването на находищата на използуваните тук медни руди и техния състав, проследяването на технологията на медодобива би допринесло за изясняване на този въпрос.

От досега направените анализи на железни изделия от Плиска не е установено наличие на никел в желязото. Следователно предположението за превоз и съхраняване на течна никелова амалгама в сфероконусите за нуждите на железодобива и железообработването засега отпада[27].

Наличието на много фрагменти от стъклени гривни с рисуван орнамент в този район поставя не само въпроса за използуването им като суровина за претопяване, но и за местното им производство[28]. Възможно е при получаването на художествени бои за украсата им да е използуван живак, съхраняван в сфероконусите[29].

[1] През 1980 г. бе проучена площ от около 1260 кв. м на запад от Тронната палата и южно от оградната тухлена стена на Малкия дворец, достигайки в непосредствена близост до Дворцовата базилика (Табло IV).

[2] Ст. Станчев. Разкопки и новооткрити материали в Плиска през 1948 г. — ИАИ, XX, 1955, с. 203; Същият. Материали от Дворцовия център в Плиска. — ИАИ, XXIII, 1960, с. 56, обр. 16_{14}.

[3] Реставрирането на сфероконусите бе извършено от Ст. Георгиева, керамик-реставратор при Филиал на АИМ към БАН — гр. Шумен, на която благодаря за прецизната работа.

[4] Типологизирането бе извършено и с оглед на даване възможно най-пълни сведения за колекцията сфероконуси от Плиска, което би спомогнало при по-нататъшното им изследване и сравняване с тия от различните центрове за производство и разпространение в Средна Мала Азия и другаде.

[5] Сградите и съоръженията, разкопани в този сектор през 1980 г., са разгледани в отделна статия: Т. Михайлова. Сгради и съоръжения на запад от Тронната палата в Плиска (края на X—XI в.). — В: Плиска—Преслав. Т. V (под печат).

[6] Монетите са проучени и определени от Ив. Йорданов, нумизмат към Филиал на АИМ към БАН — гр. Шумен.

[7] М. Станчева. Каменни калъпи за сфероконуси от София. — Археология, 1961, кн. 1, с. 23.

[8] И. Щерева. Материалната култура в областта на Горна Струма — VIII—XII в. (Керамика, въоръжение, накити). Автореферат. С., 1979, с. 6.

[9] M. Stančeva, L. Dončeva-Petkova. Sur la surface habitée de Sredec aux IXe—XIVe s. Culture et art en Bulgarie médiévale (VIIIe—XIVe s.). S., 1979, p. III, fig. 4.

[10] Р. М. Джанполадян. Сфероконические сосуды из Двина и Ани. — СА, 1958, кн. 1, с. 205.

[11] Пак там, с. 209, 212-213.

[12] Ю. С. Мусабеков. Химия у арабов и ее истоки. — Из истории науки и техники в странах Востока. М., 1960, вып. 1, с. 445; Б. В. Лунин. К вопросу о функциональном назначении сфероконических сосудов в связи с одним рукописным источником. — В: Истории материальной культуры Узбекистана, вып. 2. Ташкент, 254—268.

[13] Л. О. Вильчевский. Сфероконические сосуды в преднеазиатском трактате по прикладной технологии XII в. — СА, 1961, кн. 2, с. 210. Според него терминът „склянка" не означава непременно стъклен съд, а колба изобщо. С. Е. Михальченко. Сфероконусы Поволжья. — КСИИМК, 1974, вып. 40, с. 49. Авторът смята, че се говори именно за стъклени съдове.

[14] Р. М. Джанполадян. Цит. съч., с. 210.

[15] Разглеждайки въпроса за материала, от който се изработват сфероконусите, С. Е. Михальченко (Цит. съч., с. 49) обръща внимание на откриваните каменни калъпи. От устройството им авторът заключава, че в тях се отливат стъклени сфероконуси, а не метални (би се получило плътно тяло). Технологията на издуване на стъклото е позната от дълбока древност. Археологическите находки потвърждават този извод — досега са намерени известен брой стъклени сфероконуси, но нито един метален. Като се има предвид крехкостта на стъклото и възможността металните изделия да се запазват значително по-добре и в по-голямо количество, считаме, че този факт не бива да се пренебрегва.

[16] Р. М. Джанполадян. Цит. съч., 205—208; О. С. Хованская. Гончарное дело города Болгара. — МИА, № 42, 1954, с. 344.

[17] Сводка на хипотезите за предназначението на сфероконусите дава А. В. Арциховский. Введение в археологию. М., 1947, 160—161; Н. П. Сычев. К вопросу о булгарских сфероконических

сосудах. — КСИИМК, 1947, вып. XIV, 71—72; Р. М. Джанполадян. Цит. съч., 201—202, 208—209 и цит. там лит. Последните двама автори разглеждат различните мнения и привеждат доказателства за приемливите. Една от тезите е, че сфероконусите са използувани като гранати. В текста не се спираме на нея, защото няма никакви податки за такова приложение на тези съдове в Плиска.

[18] Э. В. Ртвеладзе. Сфероконические сосуды из Маджар. — СА, 1974, кн. 4, с. 280; С. Е. Михальченко. Цит. съч., с. 46 и цит. там лит.

[19] В. А. Городцов. Древние мюсюльманские светильники в виде сфероконических глиняных сосудов. Труды ГИМ, 1926, вып. 1, с. 151.

[20] Р. М. Джанполадян. Цит. съч., с. 210. Арменският лекар Амир Довлат в медицински трактат дава 20 различни наименования на живака, а названието на амалгамата на живака означава и средство за лекуване на рани, както и лекарство — мас, в което влиза и живак: Н. Я. Марр. Ани. М.—Л., 1934, с. 96. При разкопките на арменската столица Ани е открито голямо количество сфероконуси, които са влизали в инвентара на болница, чиито останки са разкрити и са служели за съхраняване на живак за медицински цели.

[21] С. Е. Михальченко. Цит. съч., с. 49.

[22] Пак там, 49—50.

[23] Пак там, с. 50; А. Г. Бехтин, А. С. Голиков. Курс месторождений полезных ископаемых. М., 1964, с. 180.

[24] А. В. Королев, Т. А. Хлебникова. О черной металлургии у волжских болгар. М., 1968, с. 166.

[25] В близките до Плиска градски центрове от същото време — края на X — началото на XI в., сфероконуси не са открити досега. При обработването на огромно количество керамични фрагменти през последните няколко години в Преслав ние попаднахме само на два малки, безлични фрагмента от сфероконуси. От сведения на археолози, работили тук, се разбира, че такива от тях не са открити.

[26] А. А. Халиков. Столицата на Волжка България от домонголско време. — Археология, 1973, кн. 1, с. 25, сн. 4; Същият. Усадьба ремесленников-металлургов. — В: Исследования Великого города. М., 1976, с. 64, рис. 25.

[27] По сведения на археолозите Т. Балабанов и Ст. Витлянов въз основа на направените от тях химически анализи на железни предмети от Плиска.

[28] Едно сравнение на откритите стъклени гривни в Плиска и Преслав показва съществени различия по цвета на използуваното стъкло, както и наличието на рисуван орнамент, които не могат да се обяснят само с различните хронологически граници на двата центъра. Този въпрос предстои да бъде разгледан в отделна работа.

[29] Според Э. В. Ртвеладзе (цит. съч., с. 282) живакът се използува и за позлатяване; Н. С. Гражданкина, Э. В. Ртвеладзе. Влияние Хорезма на керамическое производство золотоордынского города Маджар. — СА, 1971, кн. 4, 127—139 (за следи от позлата върху някои видове архитектурна керамика).

Cônes sphériques de Pliska

TONKA MIHAJLOVA

(Résumé)

Au cours des fouilles archéologiques dans le centre de la cour de Pliska en 1980, pour la première fois en Bulgarie, furent découverts un grand nombre de fragments de cônes sphériques en argile dont furent restaurés 26 vases et 3—entièrement conservés.

Le trait commun dans leur forme c'est la partie supérieure sphérique et le fond conique. En haut ils se terminent par un goulot étroit, cylindrique et par une petite tête comme un hémisphère légèrement aplati. L'argile, dont sont affilés les cônes sphériques au tour de potier à pédale, est noire à nuance bleu gris ou brun foncé (indice de cuisson à une température élevée). La surface intérieure de certains d'entre eux est arrosée d'engobe, tandis que la surface extérieure — avec de revêtement, peut être du vernis, ou bien avec une couche noire par suite de l'interruption d'oxygène dans le four pendant la cuisson. Ils sont répartis en 3 groupes par grandeur et en 4 types avec des variantes selon les différences dans la forme.

Sur le terrain étudié au cours de 1980, les fragments de cônes sphériques furent découverts à proximité d'équipements de production, datés d'après des monnaies et d'autres trouvailles de la fin du Xe — première moitié du XIe s. Ceci détermine également les limites chronologiques de l'importation et de l'emploi de leur contenu à Pliska, le plus vraisemblablement en rapport avec une production métallurgique quelconque (peut-être lors de la production et du traitement du cuivre?) ou un art précieux (pour l'obtention de couleurs?).

Au cours de l'étude du développement historique de la forme des cônes sphériques et des hypothèses de leur destination, nous nous arrêtons avant tout sur les données de la Bulgarie de la Volga à cause de la concordance dans les circonstances de la découverte des fragmemts et leur forme. La supposition d'importation de ces vases spécifiques ensemble avec leur contenu (le plus vraisemblablement du mercure ou ses composés) est fondée sur le fait qu'on ne connaît pas de céramique ménagère bulgare d'une telle argile et de cette forme, ainsi que sur l'isolation du gisement en Bulgarie et dans Pliska même.

Три надгробни паметника от долината на Средна Струма

ЮЛИЯ БОЖИНОВА, ВАЛЕРИ РУСИНОВ

През 1977 г. в м. „Свети Тодор“, с. Пиперица, Благоевградски окръг, при машинна обработка на земята на дълбочина 0,70 м са открити три надгробни плочи от римската епоха. Плочите са добре запазени и с надписи на старогръцки език. Съхраняват се в Окръжен исторически музей — Благоевград.

1. Мраморна надгробна плоча с правоъгълна форма, закръглена в горната си част със странични акротерии (инв. № 94, обр. 1). Размери: 0,95×0,55×0,08 м. Профилирана рамка разделя релефното поле на две неравни части. В горното поле е представена сцена с „погребално угощение“. Полулегнал мъж е обърнат фронтално към поставената пред него трикрака масичка с плодове. Вляво от него, седнала на висок стол, е представена съпругата му, вдигнала в скръбен жест ръка. Облечена е във високо препасан безръкавен хитон. Едри, схематични линии очертават гънките на дрехата. Главата е забулена с наметало, чиито краища покриват ръцете. Вдясно от мъжа е застанала изправена друга женска фигура, облечена в хитон и химатион.

В долното поле, което е по-малко, има петредов надпис, ограден от две човешки фигури. Отляво е представена обърната напред жена, която държи голям съд в ръце, а отдясно фигура на мъж, полуобърнат напред, глава в профил наляво. С вдигнатата нагоре дясна ръка държи роговидна чаша[1], а с лявата — към меч, препасан през кръста.

Косата на фигурите е предадена като обща маса. Очите са с очертани клепачи. Лицата са удължени, пръстите на ръцете са несъразмерно дълги.

Надписът е с размери на буквите 0,25 м. Гласи:

Κλεοπάτρα Πύρρου ἐα(υ)τῇ
καὶ Πύρρῳ Τόνου νεωτέρῳ
τῷ ἀνδρὶ ἑαυτῆς ζῶσα ἐ-
ποίει μετὰ Ἀλεξάνδρου
καὶ Πύρρου τῶν υἱῶν.

В лигатура: I-τη; 2. νε-; 3-τη-; 4. με-.

Превод: Клеопатра, дъщеря на Пир, направи приживе за себе си и за младия си съпруг Пир, син на Тонос, заедно със синовете Александър и Пир.

● *Обр. 1. Надгробна плоча с надпис на гръцки език от м. „Свети Тодор“ край с. Пиперица, Благоевградски окръг. Fig. 1. Dalle sépulcrale avec inscription en langue grecque du lieu-dit „Sveti Todor” près du village de Piperica, département de Blagoevgrad*

1

2

3

● *Обр. 2. Надгробна плоча с надпис на гръцки език от м. „Свети Тодор" край с. Пиперица, Благоевградски окръг. Fig. 2. Dalle sépulcrale avec inscription en langue grecque du lieudit „Sveti Todor" pres du village de Piperica, département de Blagoevgrad*

● *Обр. 3. Надгробна плоча с надпис на гръцки език от м. „Свети Тодор" край с. Пиперица, Благоевградски окръг. Fig. 3. Dalle sépulcrale avec inscription en langue grecque du lieu-dit „Sveti Todor" près du village de Piperica, département de Blagoevgrad*

Въпреки имената Клеопатра, Пир и Александър, плод на влияния от елинистическата епоха, става дума за тракийско семейство, което личи от бащиното име на съпруга — Τόνος[2]. При сравняването на плочата с други паметници от село Пиперица[3], а и от други селища в района — Горна Сушица[4], Ладарево[5], Среднострумско[6] и др. се вижда голямото сходство при изпълнение на портретите. Всички те принадлежат на първата половина на II в. от н. е. Към това време, около 140 г., трябва да отнесем и нашата плоча.

2. Правоъгълна мраморна плоча с триъгълен фронтон, очертан с релефна рамка и растителни орнаменти. Размери: 0,80×0,50×0,09 м (инв. № 95, обр. 2).

В централното поле са представени фигурите на жена и момче в цял ръст, облечени в хитон и химатион. С лявата си ръка момчето държи птица. На дясното му ухо е окачена обица във вид на широка халка. Жената е сресана на път в средата с коси, опънати около лицето. Момчето има прическа от пламъкообразни кичури, разграничени в пояси. Клепачите са шнуровидно очертани, а очните ябълки — гладки. Дрехата е представена от по-раздвижени гънки в линеарен стил. Върху долната профилирана рамка на плочата е разположен в три реда надпис на гръцки език с височина на буквите 0,25 м, който гласи:

Ζεκαιδένθη Πυρούλα ἑαυτῇ καὶ Τόνῳ τῷ υἱῷ σαυτοῦ ἐποίει.

Превод: Зекайденте Пюрула направи за себе си и за сина си Тонос.

Собственото име на майката Ζεκαιδένθη е тракийско двусъставно лично име. Алограм е на мъжкото име Ζαικεδένθης[7]. Като женско име се среща за първи път. Името на момчето е тракийско[8]. Среща се и при други паметници от района, датирани към средата или третата четвърт на II в. от н. е.[9] Към средата на II в. от н. е. можем да отнесем и тази плоча.

3. Правоъгълна мраморна плоча, очертана с профилирана рамка. Размери: 1,12×0,64×0,07 м (инв. № 93, обр. 3). Разделена е на две полета. В горното поле, оформено като ниша, е представен конник на кон в ход надясно. Облечен е в къса туника, на раменете—развята хламида. Краката са обути във високи обувки. До предните крака на коня е клекнало куче за

скок срещу глиган. Пред тях има дърво с увита змия около него. Зад коня плочата е счупена, но се виждат част от краката на човешка фигура, вероятно на прислуга. Фигурата на коня и конското снаряжение са детайлно предадени.

В долното поле са изобразени четири фигури в цял ръст — на две жени и двама мъже между тях, вероятно членовете на фамилията, упоменати в надписа. Двамата мъже са с къси бради. Косите са вчесани напред и са разчленени на малки снопчета от кичури, които са в два реда един над друг. Очите са добре очертани, с маркиране на зениците. Възрастната жена има прическа от вълнообразни коси, сресани на път, с навита на венец отгоре плитка. Лицата са груби, месести, главите — кубични, а облеклото е представено чрез паралелни линии. Начинът на представяне на косата и дрехите срещаме и при една друга плоча от същото място[10]. Въз основа на стиловите белези плочата може да се датира към края на II в. от н. е.

Върху широката долна рамка има надпис в четири реда на гръцки език.

Първите три реда са с височина на буквите 0,025 м, а последният — 0,015 м. Надписът гласи:

Διονύσιος Σόνκου Μαμακούτη
γυναικὶ καὶ Πυρούλᾳ τῷ ὑῷ καὶ
Σκαρκέζαι τῇ θυγατρὶ καὶ ἑαυτῷ ζῷ(ν)
4 μνήμης χάριν.

В лигатура: 4. -νη-.

Превод: Дионисий, син на Сонкос, на жена си Мамакуте и сина си Пюрула, и дъщеря си Скаркеза и на себе си, в памет.

Очевидно плочата е от гроб на тракийско семейство. Бащиното име на главата на семейството Διονύσιος, тук в gen. — Σόνκου, може да се свърже с един епитет на Хера — Σονκητηνή[11], без друг паралел в тракийската антропонимия. Името на съпругата му изглежда двусъставно[12].

Името на сина Πυρούλα е многократно засвидетелствувано[13]. Името на дъщерята Σκαρκέζαι е алограм на женско лично име Σκαρκαίζες, известно от един надпис, произхождащ от Петрич[14].

Представените в надписа имена са характерни тракийски с изключение на собственото име на бащата Διονύσιος, срещано навсякъде, където местното население ползува като официален гръцкия език.

[1] К. Шкорпил. Антични паметници във Варненския музей. — ИАИ, 1939, с. 135, п. 16, обр. 140.

[2] Срв. D. Detschew. Die Thrakischen Sprachresten. Vien, II, ed. 1976, p. 512.

[3] Д. П. Димитров. Портретът върху античните надгробни плочи от римско време в Североизточна Македония. — ИБАИ, 13, 1939, с. 12, № 5, обр. 6.

[4] Б. Геров. Проучвания върху западнотракийските земи през римско време. — ГСУ ФФ, 54, 3, 1960, с. 344, № 33, с. 275, № 2331; Д. П. Димитров. Цит. съч., 8, № 1, обр. 2.

[5] Д. П. Димитров. Цит. съч., с. 13, № 7, обр. 8.

[6] G. Mihailov. IG Bulg., IV, No 2331.

[7] D. Detschew. Op. cit., p. 172.

[8] Вж. бел. 2. Срв. също G. Mihailov. IG Bulg., IV, No 2337.

[9] Например такива са плочите от с. Ласкарево: Д. П. Димитров. Цит. съч., № 10 и 16, обр. 13, с. 14, обр. 9; от Средносгрумско:] G. Mihailov. IG Bulg., IV, 1966, No 2332.

[10] G. Mihailov. IG Bulg., IV, 1966, p. 272, No 2314.

[11] D. Detschew. Op. cit., p. 466.

[12] Първата съставка Μαμα- се среща в много надписи от страната: срв. IG Bulg., I: μαμα- 205, 166, 191; μαμας- 173; за -κουτη срв. Κοτυς като женско лично име, IG Bulg., III, 1, No 1337; κουθειος No 971; това съчетание в двусъставно име се среща за пръв път.

[13] Срв. G. Mihailov. IG Bulg., IV, No 2330.

[14] Пак там.

Trois monuments tumulaires de la vallée de la Struma moyenne

JULIA BOŽINOVA, VALERI RUSINOV

(Résumé)

Au cours de 1977 près du village de Piperica, département de Blagoevgrad, furent découvertes trois stèles sépulcrales de l'époque romaine avec des inscriptions bien conservées en langue grecque. Elles proposent de nouvelles données pour le fond onomastique de la langue thrace. Les noms propres thraces attestés dans ces inscriptions sont: Tonos, Soncos, Pyrula, Zecaidente, Skarkeze et Mamakute. Les stèles sépulcrales peuvent être datées vers le IIe s. de n. ère.

Съкровище от византийски перпери от с. Пайдушко, Търговищки окръг

ИВАН ЙОРДАНОВ, ГЕОРГИ ГИНЕВ

През есента на 1982 г. в ОИМ—Търговище, постъпи съкровище от византийски златни монети— перпери, намерени в землището на с. Пайдушко[1]. Проучването му е принос както в изясняване проблемите на този дял от византийската нумизматика, така и в разкриване миналото на тази част от страната ни.

Съкровището съдържа 51 монети от един и същ тип. На лицевата им страна е представена Богородица Оранта с нимб, мантия и мафорий. Тя е застанала права върху стените на Константинопол с вдигнати ръце, призоваваща божията закрила над покровителствувания от нея град. На обратната страна е изобразен Исус Христос прав, насреща, стъпил върху супендиум. Той е с брада, нимб и мантия. В нимба му е вписан кръст. С вдигнатите си ръце Христос коронясва двама коленичили владетели. Те са с ниски корони (стеми). Облечени са в дивитисиони, украсени с лороси. Ръцете им са сложени пред гърдите.

Трудността в определянето, датирането и класификацията на тези перпери идва от факта, че техните надписи са отчасти запазени, неправилно изписани или унищожени. В нумизматичната литература няма единно мнение за произхода им. Все още липсва и точен критерий за разграничаването им в емисии. Тези обстоятелства и необходимостта монетите да бъдат правилно интерпретирани изискват преди всичко да им направим по-подробно описание.

Според съдържанието на надписа перперите се разпределят в две основни и една междинна групи.

Първата основна група включва 25 монети, отсечени с различни двойки матрици. Най-характерното за тази група е, че надписът, встрани от владетелите, е изписан във вертикални редове. Владетелят, заемащ дясното почетно място в изображението, е с раздвоена брада, а този отляво е представен голобрад или със заоблена брада. Надписите не са добре запазени. При тях липсват отделни букви, които са неотпечатани още при отсичането или пък по-късно са били изтрити. При някои екземпляри липсват цели редове. От допълването на надписите, гравирани върху различни екземпляри, получаваме следния пълен текст:

● *Обр. 1 а—я). Буквени знаци (сигли) от лицевата страна на монетите. Fig. 1 а—я). Signes de lettre (sigles) de l'avers des monnaies*

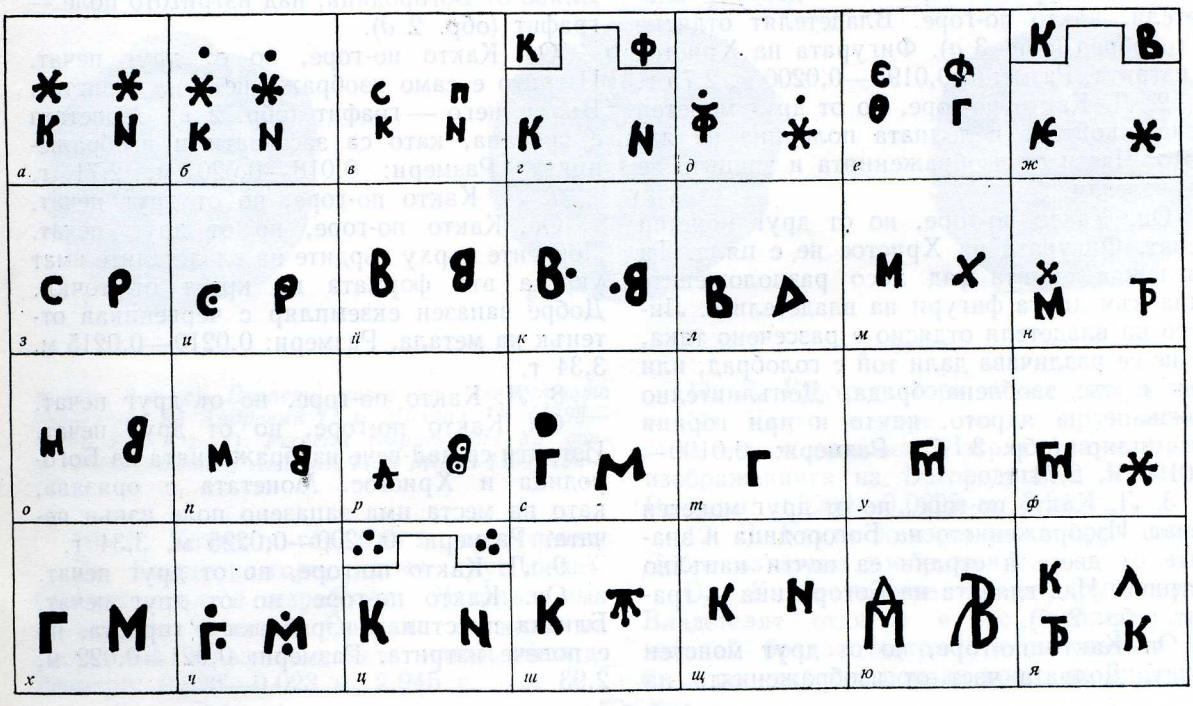

1

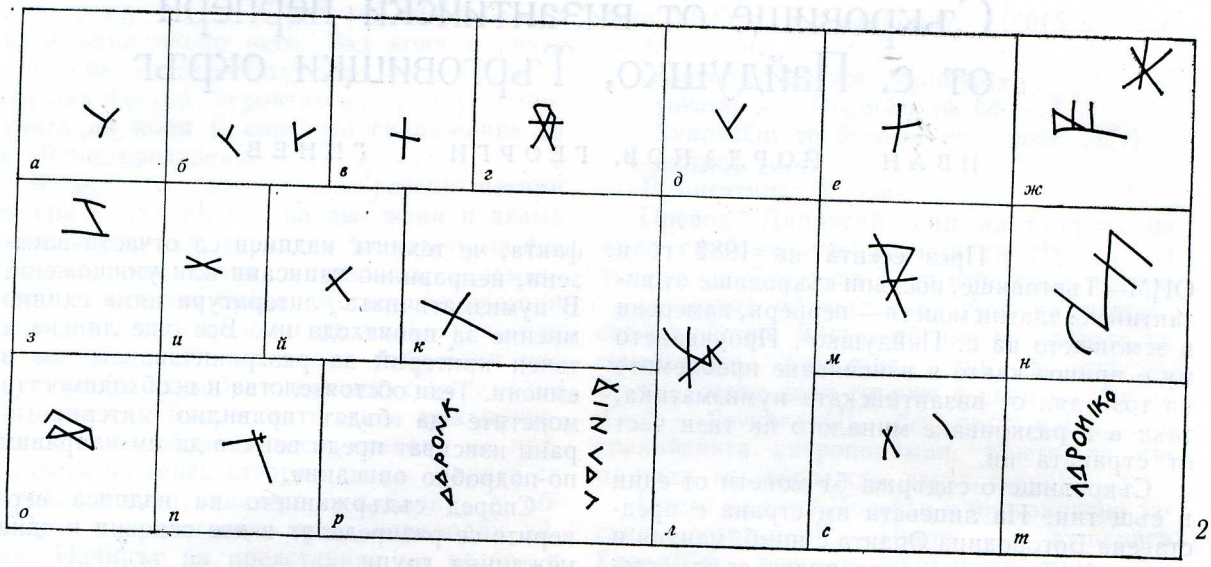

● *Обр. 2 а—т). Графити и надписи по монетите. Fig. 2 а—т). Graffiti et inscriptions sur les monnaies*

От лявата страна на владетелите

A
N
Δ
PO
NI и от дясната
KO
C

χ̃
M
ΔEC
ΠO
TH
C

По отношение на гравираните от двете страни на Богородица знаци (сигли) първата група се разпределя на 7 подгрупи:

а) със знаци, посочени в обр. 1 а.

1. Л. Изображение на Богородица, както по-горе. Лицето ѝ е изтрито. Върху него — графит (обр. 2 *а*);

Оп. Фигура на Христос и двамата владетели, както по-горе. Владетелят отдясно е голобрад (обр. 3 *а*). Фигурата на Христос е изтрита. Размери: 0,0195—0,0200 м, 2,75 г.

2. Л. Както по-горе, но от друг монетен печат, който е в долната половина на ядрото. Части от изображенията и знаците не са излезли.

Оп. Както по-горе, но от друг монетен печат. Фигурата на Христос не е цяла. Тя изглежда скрита зад косо разположените една към друга фигури на владетелите. Лицето на владетеля отдясно е разсечено така, че не се различава дали той е голобрад, или пък е със заоблена брада. Допълнително орязване на ядрото, както и при горния екземпляр (обр. 3 *б*). Размери: 0,0190—0,0190 м, 2,74 г.

3. Л. Както по-горе, но от друг монетен печат. Изображението на Богородица и знаците от двете ѝ страни са почти напълно изтрити. Над главата на Богородица — графит (обр. 2 *б*).

Оп. Както по-горе, но от друг монетен печат. Долната част от изображенията на владетелите и Христос е изрязана. Върху гърдите на Христос — графит (обр. 2 *в*). Размери: 0,0180—0,0190 м, 3,30 г.

4. Л. Както по-горе, но от друг печат. Цялата повърхност на изображението е равномерно изтрита.

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Ядрото на монетата е пропукано. Размери: 0,022—0,022 м, 3,37 г.

5. Л. Както по-горе, но от друг печат. Фигурата на Богородица е напълно изтрита, останалата част от изображението е запазена.

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Изтрита е най-вече централната част от изображението. Над фигурата на Христос — графит (обр. 2 *г*).

6. Л. Както по-горе, но от друг печат. Вляво от Богородица, над изтритото поле — графит (обр. 2 *д*).

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Изтрито е само изображението на Христос. Върху него — графит (обр. 2 *е*). Монетата е орязана, като са засегнати и изображенията. Размери: 0,018—0,020 м, 2,71 г.

7. Л. Както по-горе, но от друг печат.

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Лоросите върху гърдите на владетелите имат украса във формата на кръст от точки. Добре запазен екземпляр с червеникав оттенък на метала. Размери: 0,0210—0,0215 м, 3,34 г.

8. Л. Както по-горе, но от друг печат.

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Изтрити са най-вече изображенията на Богородица и Христос. Монетата е орязана, като на места има запазено поле извън печата. Размери: 0,0200—0,0225 м, 3,34 г.

9. Л. Както по-горе, но от друг печат.

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Близка по стил и изработка с горната, но е повече изтрита. Размери: 0,021—0,022 м, 2,93 г.

3

● *Обр. 3 а—е). Перпери, сечени при съвместното управление на Андроник II и Михаил IX (1295—1320). Fig. 3 а—е). Perpères frappés lors du gouvernement commun d'Andronic II et Michel IX (1295—1320)*

10. Л. Както по-горе, но от друг печат. Оп. Както по-горе, но от друг печат. Същият стил и изработка. Металът има червеникав оттенък. Орязана е, като на места има запазени полета извън печата. Размери: 0,020—0,023 м, 2,945 г.

11. Л. Както по-горе, но от друг печат. Оп. Както по-горе, но от друг печат. Монетата е орязана. Изтрити са най-вече изображенията на Богородица и Христос. Размери: 0,0200—0,0225 м, 3,34 г.

12. Л. Както по-горе, но от друг печат. Добре запазено изображение.

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Владетелят отдясно е със заоблена „никейска" брада. Матриците на печата са били разхлабени, поради което на лицевата

страна изображението е малко надолу, а на опаката — малко нагоре. Ядрото е разлато. Монетата е орязана и има правилно окръглена форма. Размери: 0,022—0,023 м, 3,22 г.

13. Л. Както по-горе, но от друг печат.

Оп. Както по-горе, но от друг печат. До главата на владетеля отдясно — графит (обр. 2 *з*). Монетата е изтрита. Периферията е орязана до печата. Размери: 0,020—0,021 м, 3,03 г.

14. Л. Както по-горе, но от друг печат.

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Добре запазен екземпляр, но слабо отпечатан при отсичането. Орязан е плътно до печата, като са засегнати и части от изображенията. Размери: 0,0198—0,0200 м, 2,44 г.

15. Л. Както по-горе, но от друг печат. Отдясно на Богородица — графит (обр. 2 *и*).

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Владетелят отдясно е представен на една височина с Христос. Ръката на последния не е излязла. В дясното поле — графит (обр. 2 *й*). Матриците на печата са били разхлабени. Размери: 0,0190—0,0200 м, 2,95 г.

б) със знаци, посочени в обр. 1 б.

16. Л. Както по-горе, но от друг печат.

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Фигурите са издължени. Монетата е орязана, ядрото е пропукано и значителна част от него е отчупена. Размери: 0,020—0,020 м, 2,90 г.

17. Л. Както по-горе, но от друг печат, изместен в долната част на ядрото.

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Изтрита е дясната половина на монетата и главата на Христос. Полето извън изображението е изрязано (обр. 3 *г*). Размери: 0,022—0,022 м, 3,04 г.

18. Л. Както по-горе, но от друг печат.

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Ядрото е пропукано, като малка част от него е отчупена. Монетата е допълнително орязана. Матриците на печата са били разхлабени. Размери: 0,020—0,020 м, 2,90 г.

в) със знаци, посочени в обр. 1 в.

19. Л. Както по-горе, но от друг печат.

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Лоросите върху гърдите на владетелите имат украса във формата на кръст от точки. Ядрото на монетата е пропукано и разлато. Орязана е, но извън печата има празни полета (обр. 3 *д*). Размери: 0,024—0,024 м, 3,24 г.

20. Л. Както по-горе, но от друг печат. Изтрита повърхност, горе, вляво — графит (обр. 2 *м*).

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Долната дясна половина е по-силно изтрита. Върху нея — графит (обр. 2 *л*). Владетелят отдясно е предетавен по-високо от този вляво. Размери: 0,019—0,021 м, 3,14 г.

21. Л. Както по-горе, но от друг печат. Горе, вдясно от Богородица — графит (обр. 2 *к*).

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Монетата е с разлато и добре окръглено ядро. Размери: 0,021—0,021 м, 3,21 г.

г) със знаци, посочени в обр. 1 г.

22. Л. Както по-горе, но от друг печат. Изтрито е най-вече изображението на Богородица.

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Изтрити са главите на Христос и на владетеля отляво. Владетелят отдясно е голобрад, с дебели, подчертани устни. Лоросът върху гърдите му е украсен от точки, разположени във формата на кръст (обр. 3 *е*). Размери: 0,0210—0,0215 м, 3,15 г.

д) със знаци, посочени в обр. 1 д.

23. Л. Както по-горе, но от друг печат, изместен в долната част на ядрото. От фигурата на Богородица са изтрити части, но най-вече главата.

Оп. Както по-горе, но от друг печат, изместен малко вляво (обр. 4 *а*). Изтрита е фигурата на Христос и най-вече горната ѝ част. Размери: 0,022—0,023 м, 2,70 г.

е) със знаци, посочени в обр. 1 е.

24. Л. Както по-горе, но от друг печат. Горе, вдясно — графит (обр. 2 *ж*, долу).

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Над главата на владетеля вляво — графит (обр. 2 *ж*, горе). Владетелят отдясно е със заоблена „никейска" брада (обр. 4 *б*). Изображенията са равномерно изтрити, периферните части — повече. Размери: 0,021—0,022 м, 2,85 г.

ж) със знаци, посочени в обр. 1 ж.

25. Л. Както по-горе, но от друг печат. Вдясно от фигурата на Богородица — графит (обр. 2 *о*).

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Фигурите на владетелите са скъсени и отрязани отдолу. Горе, вдясно — графит (обр. 2 *п*). Размери: 0,020—0,021 м, 2,66 г (обр. 4 *г*).

Втората основна група включва 19 монети, отсечени с различни двойки матрици. Надписът при тях не е вертикален, а разположен около изображенията. Монетите от тази група разпределяме на 17 подгрупи според вече посочения белег — знаците от двете страни на Богородица:

а) със знаци, посочени в обр. 1 з.

26. Л. Както по-горе, но от друг печат.

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Монетата е равномерно изтрита и орязана до изображенията. Размери: 0,0203—0,0205 м, 2,944 г.

б) със знаци, посочени в обр. 1 и.

27. Л. Както по-горе, но от друг печат. Изтрита е най-вече дясната половина на изображението.

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Изтрита е също дясната половина на изображението. Монетата е орязана силно, като е засегната дясната половина на изображенията. Ядрото е напукано по перифе-

4

● *Обр. 4 а—г). Перпери, сечени при съвместното управление на Андроник II и Михаил IX (1295—1320). д—е). Перпери, сечени по време на самостоятелното управление на Андроник II (1320—1325). Fig. 4 а—г). Perpères frappés lors du gouvernement commun d' Andronic II et Michel IX (1295—1320) Fig. 4 д—е). Perpères, frappés pendant le gouvernement personnel d'Andronic II (1320—1325)*

рията. По стил и иконография е много близка до горната. Размери: 0,022—0,024 м, 3,25 г.

28. Л. Както по-горе, но от друг печат.

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Изтрити са най-вече релефните части на изображенията. Монетата е почти правоъгълна (обр. 4 *д*). Размери: 0,020—0,024 м, 3,26 г.

в) със знаци, посочени в обр. 1 л.

29. Л. Както по-горе, но от друг печат. В сравнение с другата страна лицевата е по-добре запазена и с по-качествен печат.

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Лоросите върху гърдите на владетелите имат украса във формата на кръст от точки. Неясно изображение. При отсичането монетата като че ли е залепнала за печата. Яд-

рото пропукано. Размери: 0,021—0,024 м, 3,15 г.

г) със знаци, посочени в обр. 1 м.

30. Л. Както по-горе, но от друг печат.

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Монетата е равномерно изтрита. Орязана е до печата и има окръглена форма. Размери: 0,019—0,020 м, 2,89 г.

д) със знаци, посочени в обр. 1 н.

31. Л. Както по-горе, но от друг печат.

Оп. Надписът е аналфабетен (обр. 2 *р*). Фигурите са скъсени. Владетелят отдясно е със заоблена брада. Главата на Христос е изтрита (обр. 4 *е*). Размери: 0,021—0,021 м, 3,35 г.

е) със знаци, посочени в обр. 1 о—п.

32. Л. Както по-горе, но от друг печат.

Оп. Както по-горе, но от друг печат. От надписа вдясно се вижда AVI. . . . Владетелят отдясно е със заоблена „никейска" брада (обр. 5 *а*). Монетата е орязана плътно до печата, като на места са засегнати и изображенията. Размери: 0,020—0,020 м, 2,75 г.

33. Л. Както по-горе, но от друг печат.

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Изображението на владетелите е близко до горното. От надписа вдясно се чете AVT. . . . Разлато ядро. Монетата е орязана, но има оставени полета извън печата (обр. 5 *б*). Размери: 0,022—0,023 м, 3,25 г.

ж) със знаци, посочени в обр. 1 р.

34. Л. Както по-горе, но от друг печат.

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Монетата е с неправилна форма, изтрита и пропукана на различни места. Размери: 0,0210—0,0215 м, 2,75 г.

з) със знаци, посочени в обр. 1 с.

35. Л. Както по-горе, но от друг печат. Върху главата на Богородица и горе, вляво — графити (обр. 2 *с*).

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Изтрита е най-вече фигурата на Христос. Владетелят отдясно е голобрад. Ядрото на монетата е пропукано (обр. 5 *в*). Размери: 0,021—0,023 м, 2,73 г.

и) със знак, посочен в обр. 1 т.

36. Л. Както по-горе, но от друг печат.

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Фигурите са скъсени. И двамата владетели имат раздвоени бради. Вдясно се чете ANΔ. . . Стилът на изображенията е по-примитивен, отколкото на останалите (обр. 5 *г*). Размери: 0,017—0,022 м, 2,86 г.

й) със знак, посочен в обр. 1 у.

37. Л. Както по-горе, но от друг печат.

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Владетелят отдясно е със закръглена „никейска" брада. Стилът е, както по-горе, примитивен. Монетата е орязана плътно до печата, като са засегнати и изображенията. Размери: 0,021—0,021 м, 2,8 г.

к) със знаци, посочени в обр. 1 ф.

38. Л. Както по-горе, но от друг печат.

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Владетелят отдясно е със заоблена „никейска" брада. Стилът е същият, както по-горе. Размери: 0,0220—0,0225 м, 3,021 г.

л) със знаци, посочени в обр. 1 х.

39. Л. Както по-горе, но от друг печат.

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Монетата е равномерно изтрита, орязана плътно до печата, като е засегната долната част на изображенията. Размери: 0,019—0,021 м, 3,37 г.

м) със знаци, посочени в обр. 1 ц.

40. Л. Както по-горе, но от друг печат.

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Владетелят отдясно е със заоблена брада. Стилът е твърде примитивен, близък до този на монета № 31. Ядрото е разлато и пропукано. Размери: 0,020—0,022 м, 3,27 г.

н) със знаци, посочени в обр. 1 ч.

41. Л. Както по-горе, но от друг печат. Горната и долната част на изображението са изтрити.

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Изображенията на владетелите са до пояс. И двамата имат раздвоени бради. Горната и долната част на изображенията са изтрити по същия начин, както по-горе (обр. 5 *д*). Размери: 0,020—0,021 м, 3,18 г.

о) със знаци, посочени в обр. 1 ш.

42. Л. Както по-горе, но от друг печат.

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Изображенията на владетелите са близки до тези по-горе. Лоросът върху гърдите им има украса във формата на кръст от точки. Лоросът на пояса е с двуредова украса. Размери: 0,0215—0,0210 м, 2,28 г.

п) със знаци, посочени в обр. 1 ю.

43. Л. Както по-горе, но от друг печат.

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Изображенията са близки по иконография и стил с № 25, но надписът е около изображенията, а не вертикален. Владетелят отдясно е със заоблена брада. Размери: 0,019—0,021 м, 2,94 г.

р) със знаци, посочени в обр. 1 я.

44. Както по-горе, но от друг печат. Лявата половина на изображението е повече изтрита.

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Отляво може да бъде прочетен надписът ANΔΔONI. . . . Размери: 0,020—0,021 м, 2,8 г.

Междинната група включва 5 монети. При някои от тях надписът е вертикален, а при други е разположен около изображенията, въпреки че монетите са с едни и същи знаци (сигли). Разпределяме ги в 3 подгрупи според посочения признак — знаците от двете страни на Богородица.

а) със знаци, посочени в обр. 1 й.

45. Л. Както по-горе, но от друг печат.

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Владетелят отдясно е със заоблена брада. От лявата страна на изображението, около

● *Обр. 5 а—г) Перпери, сечени по време на самостоятелното управление на Андроник II (1320—1325). д) Перпера, сечена при съвместното управление на Андроник II и Андроник III (1325—1328). е. Перпера, сечена в края на съвместното управление на Андроник II и Михаил IX (1295—1320). Fig. 5 а—г) Perpères frappés pendant le gouvernement personnel d'Andronic II (1320—1325) д) Perpère frappé lors du gouvernement commun d'Andronic II et Andronic III (1325—1328) е) Perpère frappé vers la fin du gouvernement commun d'Andronic II et Michel IX (1295—1320)*

него, от горе на долу е изписан в негатив надпис ΑΝΔΡΟΝΙΚ

Размери: 0,022—0,024 м, 3,204 г.

б) със знаци, посочени в обр. 1 к.

46. Л. Както по-горе, но от друг печат.

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Владетелят отдясно е със заоблена брада. Надписът от двете страни на владетелите е вертикален, както при първата група монети (обр. 4 *в*). Размери: 0,021—0,022 м, 3,31 г.

47. Л. Както по-горе, но от друг печат.

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Владетелят отдясно е със заоблена брада. Надписът е около изображенията, от ляво на дясно. Монетата е близка по стил и изработка с горната. Размери: 0,019—0,021 м, 2,8 г.

48. Л. Както по-горе, но от друг печат.

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Лицето на Христос е изтрито, върху него е издраскан графит (обр. 2 *е*). Владетелят отдясно е със заоблена брада. Надписът е около изображенията, както по-горе. От него четем МНХАІЛ.

Размери: 0,0190—0,0210 м, 3,235 г.

в) със знаци, посочени в обр. 1 щ.

49. Л. Както по-горе, но от друг печат. Горната част на монетата е изтрита.

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Владетелите са в 3/4 фигури. Изображението им е близко до това на № 25 и 43. Владетелят отдясно има заоблена (?) брада. Надписът е около изображенията. Отляво е аналфабетен, без да може да се прочете някакво име, отдясно четем МНХАІЛ с лигатура на М и Н (обр. 5 *е*). Размери: 0,020—0,021 м, 3,23 г.

При две от монетите знаците от лицевата страна са изтрити.

50. Л. Както по-горе, но от друг печат. Силно изтрита повърхност.

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Допоясни фигури на двамата владетели. Представеният отдясно е със заоблена брада. Отляво се вижда текст (обр. 2 *т*). Размери: 0,020—0,021 м, 3,18 г (обр. 6).

51. Л. Както по-горе, но от друг печат. Дясната половина на изображението е изтрита. Отляво се вижда изображение, подобно на кръст.

Оп. Както по-горе, но от друг печат. Владетелят отдясно е със заоблена брада. Отляво — част от вертикален надпис. Размери: 0,0185—0,0190 м, 3,20 г.

От извършения подробен преглед на съкровището може да се направят следните наблюдения и изводи:

Първата група монети (№ 1—25) се разграничават от останалите не само по това, че надписът при тях е изписан във вертикални редове. На лицевата им страна са гравирани знаци (обр. 1 *а—ж*), които липсват при останалите монети. Стилът им е по-добър и изработката — по-качествена. Владетелят отдясно при тях е представен голобрад или със заоблена брада. Само върху монетите от тази група (№ 1, 3, 5, 6, 13, 14, 15, 20, 24 и 25) са издраскани графити (обр. 2 *а—п*). Следователно те са постъпили в съкровището по-рано или по-късно от другите. Изглежда нелогично само те да са били отбелязани от сарафите. Дори и да е така, то въпросът е, защо са били белязани именно те. По брой монети тази е най-голямата група.

6

● *Обр. 6. Перпера, сечена по време на самостоятелното управление на Андроник II (1320—1325). Fig. 6. Perpère frappé pendant le gouvernement personnel d'Andronic II (1320—1325)*

Втората група монети (№ 25—44) се различават от първата по това, че надписът им е разположен около изображенията, а не е вертикален. Но разликата не е само в това. Докато при първата група, макар и с пропуснати или унищожени букви, той все пак се чете, то при повечето екземпляри от втората група той е аналфабетен, съставен от точки, чертички и други знаци, които в такива случаи заместват буквите. Наблюдават се различия в стила и качеството както при монетите от първата група, така и между монетите вътре в групата. Например монети № 26—33 са по-близки по иконография, изработка и стил с тези от първа група. Различията освен в надписа са и в знаците, и отчасти в представянето на владетелите. При монети № 34—40, 42 се наблюдават различия и в иконографията на владетелите. Отначало техните фигури са скъсени само до 3/4 от ръста им. Впоследствие те се представят до пояс, като украсата на лороса върху пояса им е в два реда (№ 41, 42 и 50). Тази промяна в иконографията на владетелите е съпроводена с влошаване на стила, а също с представянето на владетеля отдясно, отначало със заоблена брада, а след това — раздвоена (№ 36, 41). Надписът върху монетите от тази група не следва посоченото развитие, а дори обратното. При първите монети той е очевидно аналфабетен, докато при последните могат да се прочетат отделни букви, а при повече въображение дори да се свържат в цял текст.

Монетите от междинната група (№ 45—49) са по-близки до тези от първата група и може би са нейна разновидност. При пове-

чето от тях отляво може да се прочете името Андроник, а отдясно — Михаил.

Основният проблем при този тип монети е, към кой период и владетел да бъдат те отнесени. В нумизматичната литература ги третират различно. Едни автори ги отнасят към съвместното монетосечене на Андроник II и Михаил IX (1295—1320)[2] , други — към монетосеченето на тези двама владетели или към това на Андроник II и Андроник III (1325—1328)[3], трети допускат, че тяхното сечене е продължило и след 1328 г.[4], а четвърти ги приемат за имитационно монетосечене на италианските градове-републики от средата на XIV в.[5] Основания за тези свои определения авторите намират в надписите по монетите, в състава на тяхната сплав, в техния стил и изработка, както и в разпространението им. И при най-доброто ни желание да следваме една от предложените хипотези и да класифицираме монетите според тях сме затруднени коя да изберем. При критически преглед на тези хипотези в тях се забелязват противоречия. Остава ни отново да се върнем към прегледа на монетите и да видим какви други възможности за класификация и датировка предлагат те.

Първата група монети (№ 1—25), при които изображенията и стилът са най-добри и при които са изписани имената на владеделите Андроник и Михаил, бихме могли да свържем с монетосеченето на Андроник II и Михаил IX. Изписването на надписите по монетите с липсващи и зле запазени букви е нещо характерно не само за разглежданя период, но и за иперпероновите монетосечения на Михаил VIII Палеолог (1259—1282), Андроник II (1282—1295), дори и за тези от XII—XIII в. Съвместното управление и монетосечене на Андроник II и Михаил IX е доста продължително (1295—1230). През това време византийската перпера претърпяла чувствителни промени в тегло и стойност[6]. Ето защо е от значение да се разбере към кой точно период от съвместното монетосечене на тези владетели се отнасят монетите от първа група. Установено е, че в началния период на съвместното монетосечене на Андроник II и Михаил IX последният се представя като втори владетел в държавата, т. е. отдясно на изображението и голобрад. Последното се е дължало и на факта, че към 1295 г. той е бил наистина млад.

Към края на периода (1230 г.) Михаил IX не може да е все още млад и съответно е представян върху монетите голобрад, защото вече има син Андроник III, който води война срещу дядо си Андроник II. Поради това в по-късните емисии монети Михаил IX се представя със заоблена брада за разлика от баща си Анроник II, който по никейски маниер е винаги с раздвоена брада. Тази промяна в изображението на лицето на Михаил IX е съпроводена и от някои промени в изображението на лицевата страна на монетите. Така например при монетите на Михаил VIII, Андроник II (самостоятелното му монетосечене) и отначало при съвместното монетосечене на Андроник II и Михаил IX Богородица Оранта е представена между 6 крепостни кули. При монетите на Андроник II с Михаил IX, върху които последният има заоблена брада, кулите са четири[7]. Тази промяна в броя на кулите се запазва и след смъртта на Михаил IX при съвместното монетосечене на Андроник II и Андроник III. Следователно монетите от първата група, при които Богородица е представена между 4 крепостни кули, са от последния период на съвместното монетосечене на Андроник II и Михаил IX. Що се отнася до това, дали Михаил е голобрад, или със заоблена брада, то невинаги може да се установи със сигурност при всички екземпляри. Причината е както в малките размери на изображението[8], така и в лошата запазеност на тази част от образа на владетеля. Не на последно място е и трудността да се разграничи образът на голобрад владетел от този със заоблена брада. При владетеля с раздвоена брада такива затруднения няма.

Към монетосеченето на Андроник II с Михаил IX ще трябва да отнесем и петте монети от междинната група, тъй като при повечето от тях четем имената на Андроник и Михаил.

Какъв е бил надписът при монетите от втората група и кои са владетелите, представени върху тях, е трудно да се отговори. Надписът при монети № 29, 30, 32 и 33, които са най-близки по иконография и стил с тези от първа група, е направо неразбираем, съставен от точки и чертички. При някои от тях (№ 32 и 33) надписът отдясно започва като че ли с буквите AVT. . . и би могъл да се свърже с титлата на владетеля или владетелите AVTOKPATOP или AVTOKPATOPEC или пък с познатия при някои монети на Андроник II и Михаил IX надпис AVTOKPATOPEC RWMAIWN[9]. Подобна възможност подсказват надписите на монети № 34 и 40. При други, отляво, макар и трудно, може да се прочете името на Андроник. Това ни дава основание да допуснем, че в първообраза надписът е бил ANΔPONIKOC AVTOKPATOP или AVTOKPATOPEC RWMAIWN. Бендал и Доналд приемат, че монетите с надпис AVTOKPATOPEC RWMAIWN са сечени при съвместното управление на Андроник II и Михаил IX, без да конкретизират кога точно[10]. Т. Герасимов в цитираната вече студия (заб. 3) приема, че монетите с аналфабетен надпис около изображенията са от съвместното управление на Андроник II и Андро-

ник III (1325—1328). На извода му обаче противоречи както иконографията на тези монети, така също и тяхното разпространение и количество. С резервираност се отнасяме и към определенията му. Така например към съвместното монетосечене на Андроник II и Андроник III той отнася доста монети, при които може да се прочете името на Михаил[11], подобни на които ние сме включили в първа група. Можем ли тогава да приемем, че това са монети, сечени след смъртта на Андроник II при самостоятелното управление на Андроник III[12]? Такъв извод е в противоречие с политическата обстановка във Византия. Изглежда нелогично Андроник III да е запазил върху монетите образа на дядо си Андроник II, след като го е отстранил от власт и заточил в манастир. Остава третата възможност — монетите да са имитации, сечени през четвърто—пето десетилетие на XIV в.[13]

След като приехме, че първата група монети са сечени при съвместното управление на Андроник II и Михаил IX, а втората са имитации, сечени няколко десетилетия по-късно, то следва да потърсим някаква разлика в теглото и качеството на двете групи монети. Такава обаче няма. От направената хистограма с теглата на двете групи монети установяваме, че те се разпределят в два тегловни стандарта: 2,7—2,8 и 3,2—3,3 г, но между монетите от двете групи различия няма[14]. При тази констатация се поставя въпроса, дали и първата група не са имитации? Защо при нея надписът не е аналфабетен? Въпреки че някои букви са несигурни, както вече посочихме по-горе, имената на владетелите се четат. Ако двете групи монети са имитации и гравирането на надписа е затруднявало гравьора, то защо буквените знаци (сигли) от лицевата страна са винаги правилно изписани? Нашето обяснение е, че единствено чрез тях е могло да се упражнява някакъв контрол върху качеството и количеството на вложената в монетите метална сплав[15]. Поради това именно се е следяло за тяхното вярно изписване, докато на надписа с имената на владетелите не се е обръщало толкова голямо внимание, а в случая с втората група монети, както ще видим по-долу, се е преследвала и определена политическа цел. Всичко изброено дотук прави хипотезата за имитационния произход на разглежданите монети неиздържана.

След като не са имитации, то остава да допуснем, че са сечени при управлението на Андроник II и Михаил IX или на Андроник II и Андроник III, но тогава възникват следните въпроси:

1. Ако втората група монети са сечени при управлението на Андроник II и Михаил IX паралелно или последователно с тези от първа група, то защо е променен надписът дотолкова, че е станал аналфабетен?

2. Ако това са монети, сечени от Андроник II и Андроник III, то към тях следва да се отправи същата забележка. Защо не са изписани имената на владетелите, както например при други монети, отнесени към съвместното монетосечене на тези двама владетели, при които отляво и отдясно се чете името Андроник?[16]

След като няма различия в стойността на двете групи монети и след като в съкровището няма сечени по-рано или по-късно от разглежданите, следва да приемем, че двете групи монети са сечени и постъпили в съкровището последователно една след друга. По-рано са постъпили тези от първа група. По-ранната им датировка се определя както от допълнително нанесените графити само върху тях, така и от иконографската им характеристика. Въпросът, към който се връщаме отново, е: кога и от кого са сечени монетите?

На този етап от проучванията, когато не разполагаме с пълната документация на откритите у нас и съседните страни съкровища[17], предлагаме следната възможност:

Монетите от първа и втора групи са сечени в последните години от съвместното управление на Андроник II и Михаил IX, като монетите от втората група са по-късни. През 1320 г. Михаил починал, като виновен за смъртта му бил обвинен Андроник III. Между двамата Андрониковци (дядо и внук) било сключено временно примирие, но последният не бил коронясан за съуправител. На него му били отделени области за владение в Тракия и Македония[18]. Съвместно монетосечене от двамата до 1325 г. не е познато. Също така не са познати и перпери от самостоятелното управление на Андроник II (1320—1325)[19]. Вероятно сбаче монетарницата не е преустановила дейността си. Типът перпери с образа на двамата владетели се е бил наложил на пазара и продължаването на сеченето му е било една икономическа необходимост. Заедно с това не е могло да се продължава и изписването на името на Михаил, след като вече не е бил жив[20]. По политически причини Андроник II все още не е бил съгласен да постави до себе си върху монетите образа и името на своя внук Андроник III. Последният е бил коронясан за съуправител едва в 1325 г. Изход от създалата се ситуация може би е бил намерен, като е продължило сеченето на перпери със стария иконографски сюжет, но с променен надпис. Вместо имената и титлите на Андроник II и Михаил IX се е изписвал надписът AVTOKPATOPEC, като не се е уточнявало кои са автократорите. По-късното развитие на тази идея може би е аналфабетният надпис, от който изобщо не може да се разбере кои са владетелите и дали се отнася до имената им. Постепенно към 1325 г.

във връзка с промените в управлението на империята аналфабетният надпис се заменя с имената на двамата Андрониковци, като сечението на монетите с отчасти или напълно аналфабетен надпис вероятно е продължило.

Следователно монетите от втората група можем да отнесем към периода на самостоятелното управление на Андроник II, като е възможно монети № 41 и 42 да са от съвместното управление на Андроник II и Андроник III.

Накрая ще се спрем и на един друг въпрос, който обикновено възниква при интерпретирането на монетни съкровища — кога и при какви обстоятелства е укрито съкровището?

Като имаме предвид, че най-късните монети в съкровището са от периода на съвместното управление на Андроник II и Андроник III (1325—1328), ние допускаме, че съкровището е укрито към трето—четвърто десетилетие на XIV в. Що се отнася до това, с какво събитие е свързано укриването, непълната документация и неточната датировка на другите подобни съкровища не ни позволява да дадем точен отговор. От наши проучвания на съкровища с подобен състав установихме, че към това време (трето—четвърто десетилетие на XIV в.) се отнася укриването на съкровищата с подобен състав от Поповско[21], Бяла Черква[22], Дъбене, Карловско[23] и др. Най-общо причината за укриването на споменатите съкровища и на описаното тук трябва да се търси в несигурността в българската държава след смъртта на Теодор Светослав (1300—1321), с междуособиците за наследяването на престола и с чуждите нашествия[24].

[1] Монетите са открити случайно от Атанас Маринов Христов, жител на с. Божурка. По неговите сведения те са били заровени направо в земята и няма данни да са били в съд. Намерени са в местността „Под могилата“ на около 1,5 км южно от с. Пайдушко. В землището на селото има: една крепост и седем надгробни могили. На 1,5 км югозападно от с. Пайдушко се намира с. Божурка (Кърталлъ). В землището на това село през юли 1914 г., след наводнение, е намерено съкровище от медни корубести византийски монети, сто от които са постъпили в АИМ, София, и Археологическа база, Преслав. Датата на укриването на това съкровище е около 1208—1209 г. За състава му вж. Ив. Йорданов. Монети и монетно обращение в Средновековна България 1081—1261 г. С., 1984, 180—181.

[2] W. Wroth. Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum, II. London, 1908, 619—620, Pl. LXXXV$_{15-18}$.

[3] T. Gerasimov. Les hyperpères d'Andronic II et d'Andronic III et leur circulation en Bulgarie. — Byzantinobulgarica, I, 1962, 213—236.

[4] S. Bendal and P. Donald. The Later Paleologen Coinage. London, 1979, p. 113; D. M. Metcalf. Coinage in South-Eastern Europe 820—1396. London, 1979, p. 275.

[5] С. Авдев. За имитационния произход на перперите на Андроник II и Андроник III. — Нумизматика, 1978, кн. 1, 18—27.

[6] Към 1295 г. византийската перпера има чистота на златото около 14 карата, към 1320—1322 г. — 11 карата. Вж. P. Protonotarios. Is a reattribution of the Hyperperon of the "Proskynesis" type justifed? — N. Circular, july-august, 1974, p. 284.

[7] Ibidem.

[8] Монетният печат е с диаметър около 15 мм, а лицето на владетеля — не по-голямо от 3 мм.

[9] A. Veglery and G. Zacos. The coins of Andronicus II with the inscription "Emperor of the Romans". — N. Circular, june, 1961, p. 167.

[10] S. Bendal and P. Donald. Op. cit., p. 62.

[11] Например монети № 1—7 от каталога. Вж. T. Gerasimov. Op. cit., p. 230. Останалите трудно могат да се идентифицират по илюстрациите.

[12] Вж. цитираните в бележка 4 изследвания.

[13] С. Авдев. Цит. съч., 22—27.

[14] Въпреки многократните ни опити не можахме да направим спектрален анализ на някои от монетите, за да установим съдържанието им. При направените проби в златарски ателиета от Търговище всички монети показаха чиста проба — 14 карата.

[15] За значението на тези знаци върху монетите се дискутира още от първите публикации на подобни монети. Напоследък се наложи изводът, че това са тайни знаци на монетарницата, отнасящи се не толкова до количеството на отсечените монети, колкото до продължителността на сечението им. Вж. D. M. Metcalf. Op. cit., p. 272. Протонотариос приема, че на година са били сменяни по 2—3 знака (сигли). Вж. P. Protonotarios. Op. cit., p. 284.

[16] Т. Герасимов. Антични и средновековни монети в България. С., 1975, с. 123, обр. 100.

[17] С. Авдев (Цит. съч., 19—20) предлага датировка на този вид монети според статистическата обработка на метрологичните им данни, сравнявайки ги с данните от писмените източници. Този метод на работа е може би перспективен, но получените от същия автор резултати не отговарят на данните на разглежданото съкровище. Това се дължи на факта, че Авдев е ползувал теглата на неправилно определени монети, на такива от нумизматични колекции извън нашата страна и пр. Ако те са цели и запазени, биха илюстрирали тегловния стандарт на този вид монети след излизането им от монетарницата. Намерените на територията на Средновековна България монети като единични екземпляри и колективни находки са допълнително орязани и имат намалено тегло. Ако тяхното тегло е свеждано към някакъв тегловен стандарт, той ще е по-нисък от този на монетите от Византия.

[18] Ф. И. Успенский. История Византийской империи. III. М., 1943, 685—688.

[19] S. Bendal and P. Donald. Op. cit., p. 32; D. M. Metcalf. Op. cit., p. 272.

[20] Наистина през първата половина на XIII в. такава практика е позната. Става дума за имитативното монетосечене. Но това е монетосечене на други държави — България и Латинската империя, а не на самата Византия.

[21] Първичната информация за съкровището вж. у Ив. Йорданов. Монети и монетно обръщение в Източна България през периода 1081—1261 г. С., 1978, с. 288 (кандидатска дисертация, машинопис).

[22] Н. Мушмов. Колективни находки на монети. — ИБАИ, XI, с. 315. От 115-те перпери, за които съобщава авторът, в ОИМ — В. Търново, днес се съхраняват само 5 екземпляра.

[23] В. Пенчев. Колективна находка на сребърни монети на цар Тодор Светослав. — Нумизматика, 1982, кн. 1, 3—18.

[24] А. Бурмов. История на България през времето на Шишмановци (1322—1396). Избрани произведения. I. С., 1968, 222—263.

Trésor de perpères byzantins du village de Pajduško, département de Târgovište

IV. JORDANOV, G GINEV

(Résumé)

Dans le présent article les auteurs étudient le trésor de monnaies d'or byzantines — perpères, trouvé en automne de 1982 dans le terroir du village de Pajduško, département de Targovište. Les difficultés dans la détermination de ces monnaies proviennent des inscriptions mal conservées sur elles, de leur écriture irrégulière et de leur classification incertaine dans la littérature.

Le trésor comprend 51 monnaies que les auteurs répartissent en deux groupes fondamentaux et un groupe intermédiaire:

Le premier groupe (No 1—25) comprend des monnaies d'un style manifestement meilleur et aux inscriptions régulières, écrites en lignes verticales. Les auteurs les relient avec le monnayage commun d'Andronic II et de Michel IX (1295—1320) des dernières années de leur gouvernement commun. A cette époque se rapportent également les monnaies du groupe intermédiaire (No 45—49).

Le deuxième groupe (No 26—44) de monnaies sont aux inscriptions écrites non verticalement, mais autour des figures et dans la plupart des cas qui sont analphabétiques. Les auteurs rapportent ces monnaies au gouvernement personnel d'Andronic II, après la mort de Michel IX (1320—1325), lorsque ce sujet iconographique s'était imposé sur le marché et l'atelier monétaire avait continué sa frappe. Le nom de Michel déjà ne pouvait plus être inscrit, cependant que celui d'Andronic était indésirable. Pour cette raison, l'inscription était gravée irrégulièrement, réduite jusqu'à être analphabétique, son original étant peut-être ΑΝΔΡΟΝΙΚΟϹ ΑVΤΟΚΡΑΤΟΡ ou ΑVΤΟΚΡΑΤΟΡΕϹ ΡWΜΑΙWΝ. De ce groupe vers le début du gouvernement commun d'Andronic II et Andronic III (1325—1328) se rapportent les monnaies No 41 et 42 (fig. 5д).

La date du recel du trésor est au cours de la troisième — quatrième décennie du XIVe s. en raison de l'insécurité dans l'Etat bulgare.

Епиграфско-текстологични добавки върху още два надписа (3)

СТЕФАН СМЯДОВСКИ

1. Кръст с криптограма от Царевец

Преди няколко години беше обнародвано кратко съобщение за един твърде интересен паметник на малката каменна пластика[1] — стеатитов кръст, намерен край обект № 17 на хълма Царевец. Авторът К. Тотев направи иконографски анализ на творбата и отбеляза, че на лицевата страна е схематизирано разпятието Христово с надпис в горния край Ic Xc, а на опаката страна — Богородица от типа Оранта с надпис над главата Ic Xc и последователно на лявото и дясното рамо познатите съкращения М҃Р ⊕҃.

Издателят добросъвестно отбеляза, че по страничните стени на кръста има изрязани букви и знаци и пише следното: „Ще се задоволим само с това да отбележим, че се касае за тайнопис, в който са употребени следните букви ГКМПТ и едно буквено съчетание. В него участвуват лигатурно свързани няколко (най-малко три) буквени знака, които сме затруднени да развържем. Това, че в надписа са употребени само съгласни букви (ГКМП и Т), позволява да предположим, че върху стеатитовия кръст от Царевец е врязан математически тайнопис, изграден, както при един древноруски каменен кръст[2]".

Трябва да отбележа, че тук не се касае за познатите ни видове тайнопис[3], а за криптограма с определено мистико-теологично съдържание. От недобре отпечатаната снимка върху страничните стени на кръста се чете следното (последователността върви от горе на долу): горе лигатура АР(Г?)[4], а в долната дълга част буквите М и Г. От другата страна пак от горе на долу ТКПГ. Лигатурата с най-голяма вероятност може да се разъърже като ἀρχάγγελος. М би трябвало да означава Μιχαὴλ, Г съответно Γαβριήλ. Символичното изобразяване или изписване на двамата архангели има апотропеично значение. В представите на средновековния човек за сложната небесна йерархия[5], Михаил е схващан като ὁ μέγας ταξιάρχης καὶ ἀρχιστράτεγος τῆς δυνάμεως κυρίου[6]. Апотропеичната му функция, тясно преплетена с психогогичната и психопомпната, е добре подчертана в службата на празника му, срв. например хвалитните стихири на утринната, където изрично се подчертава, че Михаил съпровожда хората навсякъде и ги предпазва от злото, а след смъртта им ги отвежда със себе си, срв. цсл. подъ кровъ божественыхъ ны крилъ твоихъ прибѣгающыся вѣрою, Михаиле (...) соблюдаи и покрываи все житие: и въ часъ, архаггле, смертны, ты предстани помощникъ всѣмъ

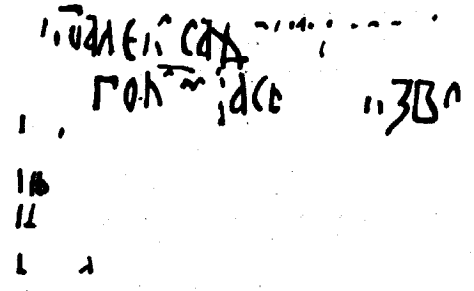

● *Обр. 1. Факсимиле на надписа от времето на цар Иван Александър и Михаил Асен (по К. Шкорпил и А. Маргос). Fig. 1. Fac-similé de l'inscription du temps du tsar Ivan Alexandăr et Mihail Asen (d'après K. Škorpil et A. Margos)*

намь благопрїемнѣншїн; също и славата: Мнхаиле (...) покрын, соблюдн, сохранн и спасн всѧ, вѣрою тѧ почитающыѧ[7]. Със същото охранително значение се свързва и архангел Гавриил[8].

Върху другата странична стена пак от горе на долу се чете, както казахме, ТКПГ. Разшифроването не представлява трудност — Τόπος κρανίου παράδεισος γέγονε, т. е. 'лобното място ще стане рай'[9].

Авторът на базата на палеографските белези, особено на тези на М, както и на археологическата среда, отнася паметника към XIV в.[10] В подкрепа на тази датировка ще посоча, че изписването на съкращения — криптограми с теологичен смисъл, върху кръстове по църковни стенописи прониква от XIV в. насам[11]. Вероятно същите съкращения са били изписани и върху друг стеатитов кръст от обект № 35 от Царевец със сходни иконографски белези и размери[12]. Върху него е запазена само П, несъмнено част от посочената по-горе криптограма.

2. Рояшки надпис от времето на Иван Александър.

В началото на века К. Шкорпил публикува факсимилета на два кирилски надписа от Провадийско, без да направи опит за разчитане и тълкуване[13]. Много по-късно с тях се зае А. Маргос, който ги разгледа на място, разчете запазените части и ги издаде[14]. Заслугата му е безспорна. Първият надпис, сравнително по-добре запазен, е датиран според Маргос sѱ[ä]а, т. е. 67(6)1=1253 г.

Вторият надпис[15] според издателя е в много лошо епиграфско състояние. Маргос възстановява текста така:

Iѡ(анъ) Александ[ръ] бл(а)говѣрень ц(а)рь
[блъга]ромь(ъ) хѵѣась ... нзво-
[а]н . Х . . . . . .
пръс . . . . . .
. ше . . . . . .
н . . асх . . . . . [16]

Въз основа на запазеното име на цар Иван-Александър авторът основателно отнася надписа в рамките на царуването му (1331—1371). Същото четене и датировка възприе Ф. Малингудис[17].

Всъщност, ако се вгледаме по-добре във факсимилето на Шкорпил, използувано и от Маргос, можем да възстановим още думи от втория ред, които евентуално могат още по-точно да датират надписа. След о, както отбелязва и авторът, се вижда част от м. Над нея има титла с изнесено надредно ʌ[18]. От следващото х е запазена горната част, а след него върху факсимилето на Шкорпил се вижда следа от отвесна хаста. На това място именитият учен е видял ѣ — сега заличено. Така съчетанието би могло да бъде Мхѣ, т. е. М(н)х(ан)лѣ, най-вероятно в м. п., ед. ч. Тъй като обаче никъде напред няма и следи от предлог, изискващ м. п., например прн, основателно трябва да се замислим дали там не е имало само ь, съответно без водоравка, така че да бъде Мхь — им. п., ед. ч. За кой Михаил става дума, пояснят следващите три запазени букви Ась. Вероятно Шкорпил не е видял хоризонталната хаста или тя е била вече изличена от времето, но тъй или иначе буквеното съчетание можем да възстановим като Асѣ[нь], също им. п., ед. ч. Касае се за сина на Иван-Александър от първата му жена влахинката Теодора — Михаил Асен (1323/1324 — умрял преди 1356 г.)[19], който, ако съдим от известната похвала в Софийския (Кукленски) псалтир от 1337 г., е възприел като баща си династичното име Асен[20] и се титулува като цар, срв. радоунта сѧ съ слад'кнмн чѧды вашнмн. Мнхаиломе цр҃ѣмь Асѣнемь н Срацнмнромь н Асѣнемь[21], т. е. по това време той вече е бил прогласен за съвладетел, съцар[22]. Същите данни черпим и от златосребърната обковка от известната месемврийска икона: Βασιλεύοντος τοῦ εὐσεβεστάτου μεγάλου βασιλέ(ω)ς Ἰω(άννου) τοῦ Ἀλεξάνδρου κ(αὶ) τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ εὐσεβεστάτου βασιλέ(ω)ς Μ(ι)χ(αὴλ) τοῦ Ἀσσάνη...[23] В миниатюрите на Манасиевата хроника Михаил Асен е изобразен отляво на Иван-Александър с пояснителен надпис Мнһль ц҃ръ[24]. Така че думата според това възстановяване едва ли ще бъде [блъга]ром(ь), а най-вероятно [сын или сн҃ъ є]го. Трябва непременно да отбележа, че така съкратеното изписване на Михаил Асен е непознато на различните емисии сребърни и медни монети, върху които той е изобразен заедно с баща си[25]. Така четенето на първите два реда според предложения от А. Маргос текст с нужните добавки би могло да бъде следното:

Іѡ(анъ) Алєксанд[ръ бл(а)говѣрєнь ц(а)рь [н с(ы)нъ є]го М(н)Х(ан)лъ Асѣ[нь] . . . нзволн. Х . . . . . .

[1] К. Тотев. Стеатитов кръст от Царевец. — Векове, 1980, кн. 5, 80—82. Повторно тази находка беше разгледана във връзка с други паметници от Царевец пак от К. Тотев. За някои паметници на малката каменна пластика от Търнов. — В: Културата на средновековния Търнов. С., 1985, 124—126.

[2] К. Тотев. Стеатитов кръст от Царевец, с. 81.

[3] Освен посочените от автора съчинения върху тайнописа вж. Д. Костић. Тајно писање у споменицима српским. Глас Краљевске Српске Академије. LIII. Београд, 1898; Е. Карский. Славянская кирилловская палеография. Л., 1928, 249—258; В. Щепкин. Русская палеография. М., 1967, 144—149.

[4] Снимката наистина е лошо отпечатана и лигираните букви не се виждат добре.

[5] Архангелите според Псевдо-Дионисий Ареопагит са в средния чин, вж. Святаго Дионисия Ареопагита о небесной йерархии. Изд. II. М., 1845, 37—41.

[6] M. Bonnet. Naratio de miraculo a Michaele archangelo Chonis Patrato. Paris, 1890, p. 3. За архангел Михаил вж. Bibliotheca hagiographica graeca, II. Bruxelles, 1957, 118—122.

[7] Вж. и пасажите от Похвалата на Михаил и Гавриил у Климент Охридски. Събрани съчинения. Т. 1. С., 1970, 281—282, с анафората **Радоун сѧ**. За психохомпната функция в народните вярвания вж. Д. Маринов. Избрани произведения. Т. 2. С., 1984, 88—89.

[8] За тях вж и F. Cabrol, H. Leclercq. Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie. T. I. Paris, 1907, col. 2082—2086.

[9] За тази и други под. криптограми вж. G. Millet, J. Pargoire et L. Petit. Recueil des inscriptions chrétiennes du Mont Athos. I. Paris, 1904, p. 64, 138, 147, 184; вж. и Н. Покровский. Евангелие в памятниках иконографии преимущественно византийских и русских. СПб, 1892, с. 356.

[10] К. Тотев. За някои паметници на малката каменна пластика от Търнов, с. 126.

[11] Вж. М. Ђоровић-Љубинковић и Р. Љубинковић. Црква у Доњој Каменици. Старинар. Нова серија, књ. I. Београд, 1950, с. 59.

[12] К. Тотев. За някои паметници на малката каменна пластика от Търнов, с. 126.

[13] Вж. Абоба — Плиска. Альбом к X тому Известии Русского Археологического Института. Виена, 1905, табл. XCVII, 14 и 18; вж. и К. Шкорпил. Памятники в окрестностях Абобской равнины. — Известия Русского Археологического Института в Константинополе. Т. 10. С., 1905, с. 419 сл.

[14] А. Маргос. Средновековните български надписи при с. Рояк, Провадийско. — Български език, 1976, кн. 4, 296—302 и посочените там автори, които мимоходом са се занимавали с първия надпис от 1253 г.

[15] К. Шкорпил. Абоба — Плиска, табл. XCVII, 18.

[16] А. Маргос. Цит. съч., с. 301 и обр. 2.

[17] Ph. Malingoudis. Die mittelalterlichen kyrillischen Inschriften der Hämus-Halbinsel. Teil I. Die bulgarischen Inschriften. Thessaloniki, 1979, 70—72.

[18] Това е видял и А. Маргос. Цит. съч., с. 301, който пише: „Необяснима обаче остава водоравката с двете сключени под ъгъл хастички, прилепени от долната ѝ страна над предполагаемото **М** и която наподобява титла за съкращение. Следва запазената горна част на буквата **Х**, добре видяна и от К. Шкорпил."

[19] За него вж. Ив. Божилов. Фамилията на Асеневци (1186—1460). Генеалогия и просопография. С., 1985, 192—197.

[20] Те са имали право на това име, тъй като Иван-Александър е потомък на Иван Асен II чрез майка си Кера Петрица — дъщеря на неизвестна по име дъщеря на Теодора—Анна и севастократор Петър, т. е. тя е правнучка на Иван Асен II, вж. по-подробно Ив. Божилов. Родословието на цар Иван-Александър. — Исторически преглед, 1981, кн. 3—4, с. 156, 167, 172; Същият. Фамилията на Асеневци, с. 136, 149, 150, 447.

[21] Хр. Кодов. Опис на славянските ръкописи в библиотеката на Българската академия на науките. С., 1969, с. 14.

[22] Г. Бакалов. Средновековният български владетел (Титулатура и инсигнии). С., 1985, с. 169.

[23] V. Beševliev. Spätgriechische und spätlateinische Inschriften aus Bulgarien. Berlin, 1964, p. 109.

[24] Ив. Дуйчев. Миниатюрите на Манасиевата летопис. С., 1964, № 69.

[25] В преобладаващите случаи името е съкратено със знаците **МХЛ, М, МЛ, М, МНЛ, МЛ** — вж. Н. Мушмов. Монетите и печатите на българските царе. С., 1924, 106—118; Н. Мушмов. Принос към българската нумизматика.— ИБАД, IV, 1914, 59—64; Т. Герасимов. Монети от двореца на Царевец. — В: Царевград Търнов. Т. 1. С., 1973, 229—231.

Споменаването на Иван-Александровия син Михаил Асен затваря хронологично границите на надписа между 1331 и 1355 г.

Suppléments épigrapho-textologiques sur encore deux inscriptions (3)

STEFAN SMJADOVSKI

(Résumé)

L'auteur étudie deux inscriptions — une en langue grecque à l'écriture secrète, et une en bulgare moyen. La première inscription est sur une croix de stéatite, trouvée sur la colline de Carevec et date des XIIIe—XIVe s. Sur un de ses côtés est schématisé le Crucifiement de Jésus-Christ, tandis que sur l'autre — La Ste Vierge du type Oranta. Sur les parois latérales on lit les cryptogrammes AP (r?), Γ et M; ΤΚΠΓ, que l'auteur déchiffre respectivement et **ἀρχάγγελος, Μιχαὴλ Γαβριήλ; Τόπος χρανίου παράδεισος γέγονε.**

La deuxième inscription, en très mauvais état épigraphique, est gravée sur les rochers près du village de Rojak, région de Provadia, et est connue déjà du dessin publiée par K. Škorpil en 1902. Récemment A. Margos l'a étudiée sur place et à la base du nom conservé du tsar Ivan Alexandre sur la première ligne de l'inscription l'a rapportée avec raison à l'époque de son règne (1331—1371). Se basant sur les traces de lettres en mauvais état de conservation à la deuxième ligne, l'auteur rétablit le nom du fils d'Ivan Alexandăr—Mihail Asen et rétrécit ainsi les limites chronologiques de l'inscription entre 1331 et 1355.

RENATE PILLINGER (HRSG). SPÄTANTIKE UND FRÜHBYZANTINISCHE KULTUR BULGARIENS ZWISCHEN ORIENT UND OKZIDENT. REFERATE GEHALTEN IM RAHMEN EINES GEMEINSAMEN MIT DEM BULGARISCHEN FORSCHUNGSINSTITUT IN ÖSTERREICH ORGANISIERTEN ARBEITSGESPÄCHES (ÖSTERREICHISCHE AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN SCHRIFTEN DER BAIKANKOMMISSION. ANTIQUARISCHE ABTEILUNG. XVI). Wien, 1986. 124p.

Между 8 и 10 ноември 1983 г. във Виена се проведе симпозиум, посветен на проблемите на късноантичната и ранносредновековната култура на България и на българските земи преди създаването на българската държава. Този симпозиум бе израз на засилените научни връзки между Австрийската академия на науките, респ. на Балканската комисия към академията, и Българската академия на науките, респ. Археологическият институт и Института по балканистика чрез посредничеството на Българския изследователски институт във Виена. Този център се яви инициатор и организатор (по отношение на българското участие) на симпозиума. Идеята по същество принадлежи на акад. Херман Фетерс, зам.-председател на Австрийската академия на науките, световно известен специалист по римска и късноримска археология, ръководител на големите разкопки в Ефес. Акад. Фетерс е голям приятел на българската археология. Неговата научна кариера започва с участие в разкопки в България през 1935 г. и неговата дисертация — засега все още основен труд по въпроса е посветена на късноримската провинция Крайбрежна Дакия (дн. Северозападна България). Цялостната организация на симпозиума и впоследствие и редактирането, и публикуването на материалите в разглеждания том бе осъществена от доц. д-р Ренате Пилингер, една от най-добрите познавачи и изследователи на раннохристиянското изкуство и култура на балканските земи.

Симпозиумът имаше интердисциплинарен характер. Това даде възможност да се видят проблемите от различни специалисти — от историци, археолози, византинисти, историци на изкуството, филолози, слависти, теолози. Освен български и австрийски учени в срещата участвуваха и учени от ГДР, ФРГ — общо 50 участници, взели много активно участие в разгърналата се дискусия. Техните имена са публикувани на с. 123—124 от тома. Успешното завършване на симпозиума роди идеята той да стане периодичен, евентуално на всяка четвърта година, като домакинството се поема, съответно с редуване от България и Австрия. Тази идея вече се осъществи и през юни 1986 г. в Хасково се проведе Вторият симпозиум по тази проблематика. Предстои и публикуването на изнесените доклади.

В разглежданият том, който носи заглавие „Късноантична и ранновизантийска култура на България между Изтока и Запада", са поместени всички изнесени доклади на Първия симпозиум на брой 12, подредени по реда на тяхното изнасяне.

В. Велков (София) разглежда в общоисторически аспект мястото на диоцезите Тракия и Дакия в политическото развитие на късноримската империя. Това са земи, вече балкански хинтерланд на новата столица Константинопол, което обуславя и значимостта на политическите събития в тези земи, на етническите промени, на развитието на градовете. Ханс Швабл (Виена), на базата на епиграфския материал от елинските колонии по Западното Черноморие (главно за елинистическата епоха и за времето на римското владичество) изследва навлизането на антични (елински) култове в тракийските земи и промените, които настъпват във връзка със синкретизма с местни тракийски божества, особено по отношение на божествата лечители. Васил Гюзелев (София—Виена) разглежда проблемата за късноантичния и ранносредновековния град на територията на България в периода VI—X в. Той счита, че по своя произход, развитие, култура средновековният български град е смесица, съчетание на късноантичния, респ. ранновизантийски град и ранносредновековния протобългарски укрепен център от средноазиатски тип, т. е. представя приближаване на елементите на византийския градски живот към традициите на централизираните държави на номадските народи. Петер Шрайнер (Кьолн) много подробно е проучил пътната система и разположените по нея градове в Мизия, Дакия и Тракия според данните на Теофилакт Симоката. Изчерпателно е документирано състоянието на античните градове непосредствено преди тяхното загиване. На базата на термина, с който са отбелязани те в писмения извор, е направен опит да се характеризира тяхната величина и значение. Герхард Добеш (Виена) в статия, озаглавена „Към диалектиката между германството и късноантичната империя в долнодунавските области", обръща внимание на комплексните взаимоотношения между готите и империята в този район през III—IV в., като търси причините, поради които готите не оставят трайни следи на изтока, но се изтеглят на запад. Там в средата на една германо-романска симбиоза те вземат в отделни случаи и политическата власт. Обръща особено внимание на голямото икономическо и политическо значение на днешните български земи в тези взаимоотношения. Гюнтер Хьобл (Виена) много изчерпателно с цялата налична епиграфска и друга документация проследява разпространението и проявите на култа към Изида и Серапис в северобалканските области. Ханс-Дитер Дьопман (Берлин, ГДР) разглежда мястото на България като област, където през ранновизантийската епоха се срещат източното и западното християнство. В една гранична област между Изтока и Запада се проявяват и редица основни противоречия, които допринасят по-нататък и до разделянето на църквите през XI в. Статията съдържа много подробна документация за проникването и разпространението на християнството в източнобалканските земи през първите векове от новата ера, както и по въпросите на християнизирането на България през IX—X в. Клаус Гамберг (Регенсбург) изследва подробно живота и особено творчеството на един от забележителните християнски дейци на Балканите през IV век Никета, епископ на Ремисиана (дн. Бяла Паланка, СФРЮ), известен с мисионерската си дейност всред тракийското селско население, довела до тяхното покръстване. Всъщност тези траки са последните, приели християнството в балканските земи в самия край на IV век. Илона Опелт (Дюселдорф) проучва една страна от работата на известния Сердикийски събор

през 343 г. — участието и ролята на епископите от западните области на империята, като се занимава и отделно с личностите на най-известните между тях. Ренате Пилингер (Виена) е проучила раннохристиянската живопис по паметници, открити на територията на НРБ. Работата обхваща напълно всички известни паметници. Библиографски са изчерпани всички публикации и изследвания, като това е илюстрирано с 63 цветни и черно-бели много качествени снимки. Д-р Пилингер обръща особено внимание на самостоятелните изяви на местните школи и тенденции, които в редица случаи се различават от изкуството на големите тогавашни центрове, като Константинопол, Рим и др. В известен смисъл това изследване представлява и един корпус на ранновизантийската живопис през IV—VI век на посочените в тази територия паметници. Александър Минчев (Варна) е систематизирал обширна информация — епиграфска и археологическа, разкриваща етнокултурните и търговските връзки между Западното Черноморие и Малоазийския и Егейския свят през късната античност. В. Тъпкова-Заимова (София) поставя проблеми около античното културно наследство в средновековната българска култура: с оглед на „континюитета" и „дисконтинюитета" в развитието на градския живот, на приноса на отделните етнически групи (антични и средновековни) и на тяхната култура в оформянето на средновековната българска култура. Обръща внимание на някои творби от средновековната българска литература. При този случай особено внимание се отдава на схващането на средновековни литературни и културни дейци по отношение на античната култура. Същевременно се отдава необходимото значение на много силните антични реминисценции във фолклора, в народните вярвания.

Публикуваните материали от тази конференция представят сериозни приноси в интердисциплинарното проучване на различни страни от историческото и културното развитие на българските земи през късната античност и ранното средновековие. Много въпроси остават все още дискусионни и това пролича при оживените разисквания. Публикуваните доклади отразяват значителния прогрес през последните години на нашите познания по въпросите на градовете и градския живот, на ранното християнство, на изкуството, на етническите преселения на Балканите и свързаните с това икономически, социални, демографски промени. Различни страни от средновековната българска култура са погледнати от гледище на приноса на античността и на античната култура. Към тези въпроси се проявява интерес от учени от различни страни, които добре познават постиженията на българската наука. Във всички статии се откроява действителното важно място в икономическо, социално, политическо, културно отношение, което централните и източни области на Балканския полуостров — място, където през VII век се създава българската държава, — са играли като контактна зона между Изтока и Запада в преходната епоха от Античността към Средновековието.

В. ВЕЛКОВ

В. И. МАРКЕВИЧ. БЛИЗКОЕ И ДАЛЕКОЕ. Кишинев, 1985. 45 с. текст на молдавски, руски и английски, 207 цветни илюстрации

Издателство Тимпул, Кишинев, е издало богато илюстрован албум, в който са намерили място най-ценните археологически материали, съхранявани в Кишиневския археолого-етнографски музей. Авторът на албума, известният съветски праисторик Всеволод Иванович Маркевич, е адресирал триезичния текст на изданието към най-широки читателски кръгове. С много любов и компетентност в уводните думи е разказано за най-интересните разкопки в Молдавия и направените там открития.

Ранният неолит на територията на Молдавия датира от края на VI хил. пр. н. е. и е представен от Буго-Днестровската култура, с която започват илюстрациите на албума. През ранния енеолит тук се разпростира най-източният клон на културата на линейно-ленточната керамика, която взема участие във формирането на късноенеолитния комплекс Кукутени-Триполие. Особено широко в албума са представени находките от този период, тъй като територията на Молдавия е един от центровете на Триполската култура.

От известните в науката археологически обекти Вихватинци, Бринзени, Тринка и др. в албума са намерили място многобройни теренни снимки и богати находки. Отличните грънчарски изделия на тази култура и разнообразната и идолна пластика са илюстрирани с великолепни цветни фотоси, дело на автора.

Находките от прочутото Карбунско съкровище от същия период са обхванати почти изцяло в албума, което е особено ценно от научна гледна точка, тъй като първичната им публикация не е лесно достъпна и е без цветни фотоси. Особено впечатление правят рисуваните съдове от късния етап на Триполската култура, върху които виждаме различни зооморфни и антропоморфни изображения.

В края на V хил. пр. н. е. в Южна Молдавия живеят племена, близкородствени на носителите на балканските късноенеолитни култури, които В. И. Маркевич отнася към културата Гумелница (Болград-Алдени). Представените в албума находки (идоли и съдове) имат у нас близки паралели сред материалите на културата Варна от късноенеолитния некропол край с. Дуранкулак, Толбухинско, и от Варненските наколни селища, и сочат синхронността на двете явления.

С малобройни, но особено характерни находки, са представени племената от бронзовата епоха, носители на Ямната култура, културата на Сферичните амфори, културата Ноуа, Срубната култура и културата Сабатиновка. Болшинството от племената, носители на тези култури, са били номади. Те са оставили в степите многобройни могилни погребения и почти никакви следи от поселения. Край с. Лозово е било открито богато съкровище от бронзови оръдия и оръжие — ками, сърпове, спираловиден наконечник от жезъл и кухи брадви (т. нар. келти). По своята типология находките имат твърде близки паралели от територията на България и по-точно в колективната находка от Побит камък, Разградско.

Със снимката на един великолепен бронзов кимерийски котел е документирано присъствието на кимерийците на територията на Молдавия, за което споменава още Херодот.

Разкопките на скитски надгробни могили в Молдавия са дали на науката великолепни златни

украшения — обици, торкви, апликации и др., които имат редица общи черти с тракийските украшения от IV—II в. пр. н. е.

През I хил. пр. н. е. почти цяла Молдавия е била заселена от тракийските племена гети, за което говорят многобройни археологически находки, намерили място в албума, сред които като особено ценни следва да бъдат споменати сечените тук сребърни монети, имитации на македонските. Проучени са селища и градища от този период (Олишкан, Матеуц, Бутучени). Връзките с гръцките колонии по Черноморието са документирани с фотоси на вносна чернофирнисова керамика, монети, амфори, украшения и светилници.

В края на нашата ера между р. Прут и Днестър са живели сарматите, които също са оставили интересни археологически паметници. От сарматски погребения произхождат съдове, метални токи, апликации и импортни римски изделия.

В III—IV в. от нашата ера същата територия е била заета от носителите на Черняховската култура. В албума са представени снимки на съдове с щампована украса, гребени, стъклен ритон и богати украшения от стъклена паста, кост, кварц, кехлибар, халцедон и др., открити в погребения.

Опустошителните нашествия на хуните са сложили край на Черняховската култура. От този период в албума намираме снимка на уникален бронзов хунски котел с високи дръжки, снабдени с израстъци.

Особено внимание заслужават славянските находки от Молдавия, които са намерили място в изданието. Наред с характерната славянска керамика са представени сребърни обеци с гроздовидни и топчести висулки, желязно оръжие и стенни керамични апликации. Албумът завършва с монетни съкровища от късното средновековие.

Богатите цветни илюстрации и коментариите към тях безспорно ще привлекат вниманието на най-широка публика. За специалиста археолог албумът е особено ценен както с богатия изворов материал, който се съдържа в него, така и с краткия, но изчерпателен преглед на най-древната история на Молдавия, написан от В. И. Маркевич. Като цяло публикацията е ценен наръчник за всеки, който се занимава с културните връзки на нашите земи с територите на североизток от Черно море.

Х. ТОДОРОВА

Т. Н. КОРОБУШКИНА. ЗЕМЛЕДЕЛИЕ НА ТЕРРИТОРИИ БЕЛОРУССИИ В X—XIII ВВ. Минск, Наука и техника, 1979. 115 с., 5 табл., 23 рис.

Изучаването на въпросите, свързани с появата и развитието на земеделието в древноруските земи, отдавна е предмет на целенасочени системни научни изследвания. Определен принос в това отношение има книгата на Т. Н. Коробушкина под горното заглавие. На пръв поглед това е непретенциозен по обем труд, но по своето съдържание и техническо оформление той представлява едно стегнато научно изложение на материала. Книгата се състои от въведение и четири добре илюстрирани глави.

Глава първа „Климатични и почвени условия" се състои от две части: климат и почви. В структурно отношение авторката правилно започва изложението на научния материал с разглеждането на климатично-почвените условия, тъй като те са имали определящо значение за развитието на земеделието. Опирайки се на изследванията на различни учени климатолози, тя доказва, че в Централна Европа и специално в Белорусия климатът през първите векове на нашата ера е бил близък до съвременния, което способствувало за развитието на земеделието. Особено голямо значение в това отношение са имали почвите, тъй като те се явяват непосредствена основа за развитието на растителността. Съвсем накратко авторката се спира на почвообразуващите процеси в природата и на характеристиката на различните видове почви в днешните белоруски земи, отбелязвайки в заключение, че през последните 800—900 г. съществени изменения в структурата на почвите не е установена.

Глава втора е посветена на почвообработващите оръдия на труда. Изхождайки от функционалните им особености, Т. Н. Коробушкина правилно ги разделя на две основни групи: впрегатни орни оръдия, теглени от животински впряг, и ръчни оръдия на труда. Посочено е, че през X—XIII в. на територията на Белорусия са били използувани в зависимост от географските условия различни типове и видове орни оръдия.

Като основно оръдие за вече разработените почви авторката посочва ралото от типа на тези с ниско разположение на центъра на тежестта и теглителната сила. В зависимост от устройството на работната част тя ги разделя на два типа — рала с плазица и без плазица, като се придържа към мнението на Ю. А. Краснов за тяхното продължително съществуване в зависимост от типовете почви и характера на работата (с. 16). Т. Н. Коробушкина съвсем основателно се противопоставя срещу съществуващото в науката становище, че ралата не са били характерни за гористата област на Руската равнина, а са били присъщи само за степните и лесостепните райони. Опровергавайки това схващане, авторката посочва, че този вид рални форми е бил широко разпространен на територията на Украйна, Руската федерация, Белорусия, Литва и на други места. Специален интерес представлява дървеното рало, открито при археологически разкопки в Брест. Това, както отбелязва авторката, е уникална находка на орно оръдие от Древна Русия (с. 16).

Отчитайки достойнствата на ралото, авторката се спира накратко на появата и развитието на сохата. Според нея в процеса на усъвършенстването на орните оръдия на територията на гористите части на Източна Европа древното рало постепенно било изместено от сохата, която се оказала практически по-удобна за работа (с. 25). Според нас този извод е неприемлив. В своето историческо развитие сохата се появява като орно оръдие за работа в условията на планинските и гористите райони. Благодарение на особеностите на своето устройство и измененията, които настъпили в процеса на понататъшното усъвършенстване на това оръдие, сохите се превърнали в универсални оръдия за обработка на почвата. Независимо от това, че сохата съществено се различава от ралото и плуга, двете форми продължили да се използуват паралелно в зависимост от конкретните почвени условия.

Единствен източник за изучаването на орните оръдия са техните метални накрайници. И докато конструкциите на ралните и плужни форми е твърде разнообразна, то формата на техните режещи части е твърде консервативна и в повечето случаи е представена от ограничен брой варианти. В изследването са включени 34 накрайника на орни оръдия, 10 от които са принадлежали на рала и 24 на сохи. Обикновено това са симетрични и асиметрични

втулчати лемежи, които необяснимо защо авторката нарича веднъж наралници и втори път палешници. Веднага трябва да подчертаем обаче, че по отношение на терминологията на железните накрайници на ралните и плужни форми няма единство както в нашата, така и в чуждата научна литература. При цялата важност на този въпрос все още не съществува единна общоприета класификация и терминология.

Съвсем информативно авторката се спира и на земеделските оръдия на труда за ръчна обработка на почвата. Към тази група тя отнася мотиките и металните обкови за дървени лопати (с. 38).

Глава трета е озаглавена „Оръдия за прибиране на реколтата и обработване на селскостопанската продукция". Тя съдържа две части. В първата част са разгледани оръдията за прибиране на житните култури. Основен вид сечива, използувани при тази селскостопанска дейност, са били сърповете и косите. Във връзка с топографското разпространение на сърповете авторката отбелязва интересен факт, който не е засвидетелствуван у нас през средновековието: освен в селищата и градовете голяма част от сърповете се откриват в женски погребения, положени там като погребален инвентар. Този факт Т. Н. Коробушкина обяснява с обстоятелството, че в древността с жътвата се е занимавала изключително жената.

При анализиране на сърповете авторката е използувала сравнителния метод на основата на механичните свойства на сърповете, разработен от В. П. Левашева. В зависимост от ъгъла на извивката на режещата част и работните им възможности тя групира сърповете в шест типа: новгородски, руско-литовски, югозападен, московски, киевски и без название (с. 44). Едва ли обаче тази географска типология е най-удачната. Сърпове с подобна форма и размери се срещат не само в руските земи, но и на територията на България и други райони на Балканския полуостров.

Съвсем накратко Т. Н. Коробушкина се спира на резултатите от извършените металографски изследвания на сърпове от Минск, които свидетелствуват за възможностите на минските ковачи и за качествата на тяхната продукция. Тук биха могли да се приведат и резултатите от извършените изследвания на други видове земеделски оръдия на труда.

Специално внимание е отделено на откритите коси-гърбушки, които правилно са определени от авторката като ударно-режещи инструменти. Откритите на територията на Белорусия коси авторката отнася към южния тип коси, за които е характерно по-късното и по-широко лезвие. Тя правилно отбелязва, че този вид коси са били типични за средновековието, тъй като след XV в. тяхната форма се видоизменя, което довело до нов вид коси, които се използуват и до днес.

Към групата оръдия за прибиране на реколтата авторката отнася и косерите, които са близки по форма и устройство със сърповете. За съжаление приведените данни са твърде информативни

Част втора от глава трета е посветена на оръдията за обработка на зърнените храни. Към тях Т. Н. Коробушкина отнася бухалките за оронване на зърното, дървените чукове за обработка на лен и коноп, хромелите и дървените стъпи (хавани) за смилане на зърното. Добро впечатление прави привличането на етнографски данни, сравнителни археологически и иконографски материали, които допълват представата ни за тези оръдия на труда в западните руски земи през X—XIII век.

Глава четвърта е посветена на земеделските култури и системите на земеделие. В първата част, озаглавена „Земеделски култури", Т. Н. Коробушкина се спира на един от важните въпроси на средновековното земеделие, свързан с изучаването на отглежданите по това време земеделски култури. Посочено е, че между най-известните житни растения, които били отглеждани, са пшеницата, ръжта, ечемикът, овесът, просото, конопът, ленът и бобовите култури. Тези данни са подкрепени както от сведенията на древните летописци, така и от откритите при археологически разкопки овъглени зърна на различни култури (с. 70). Голям интерес представляват приведените резултати от палеоботаническите изследвания на земеделски култури от 18 археологически обекта (с. 69—96, табл. 5). В резултат на тези изследвания авторката стига до извода, че ръжта през древността е била една от основните хлебни култури, която по студоустойчивост конкурирала пшеницата. Интерес представлява и таблица № 5, в която е показано географското разпространение на откритите при археологически разкопки семена на земеделски култури на територията на Белорусия и тяхната датировка. В монографията се съобщава и за развитието на овощарството, за което свидетелствуват откритите при археологически разкопки костилки от сливи, вишни, круши и др.

Втората част на четвърта глава е посветена на видовете земеделски системи на обработване на земята. На базата на анализа на зърнените култури авторката стига до извода, че през X—XIII в. основна форма на земеделие се явява угарната система с използуването на двуполие и триполие. Правилно е посочено, че преходът от подсечното земеделие към угарната форма е бил продължителен процес, който се е състоял от редица промеждутъчни форми.

Интересен е опитът на Т. Н. Коробушкина за определяне добивите от отделните земеделски култури на базата на сравнителния етнографски материал. Във връзка с това авторката се спира и на различни начини за подобряване на почвата (96—102).

В заключение трябва да кажем, че направените бележки и пожелания в никакъв случай не намаляват научната стойност на книгата. Монографията на Т. Н. Коробушкина е успех както за автора, така и за съветската археологическа наука.

СТ. ВИТЛЯНОВ

ЛИДИЯ КВИНТО. СТЕАТИТОВА ИКОНА НА БОГОРОДИЦА С МЛАДЕНЕЦА ОТ ТЪРНОВГРАД. — Археология, XXVII, 1985, 2, 45—53

Археологическите разкопки и проучвания във връзка с 1300-годишния юбилей на България и 800 години от възобновяването на Второто българско царство допринесоха да се осветли широк кръг въпроси от материалната и духовната култура на народа ни през Средновековието. Особено място сред тях се пада на една група творби на стеатитовата пластика, свързани почти изцяло с Търновград[1]. В следващите редове ще се спрем на отпечатаната наскоро стеатитова икона на Богородица с Младенеца. Макар фрагментирана, иконата представлява интерес в много отношения и значителното място, което ѝ е отделено на страниците на списание Археология, е оправдано.

Включването в научно обръщение на нов паметник на стеатитовата пластика от Търновград е задължило авторката да се отнесе с необходимата

сериозност при такива случаи. Независимо от това обаче поради спецификата на тази художествена техника са допуснати някои грешки и неточности. При подробното описание на находката се съобщава, че стеатитовата икона „е била изработена от поне две, ако не и повече добре заравнени и плътно допрени пластини“ (с. 45). За това свое наблюдение Л. К. се основава и на запазеното по ръба на фрагмента тъмно петно, „сигурно от лепилото, с което частите на иконата са били закрепени към дървена или метална касета“ (с. 45), и още на правилно изравнената дясна страница на фрагмента с иконата. Трябва веднага да обърнем внимание, че изглаждането е направено по-късно, когато иконата е била вече натрошена. За наблюденията си в тази насока Л. К. привежда наблюдения за следи от обрушване по арката над главата на Богородица, използуването на пергела от майстора, за застъпването на нимба на Богодорица от арката поради недостатъчна височина на стеатитовата плоча и други трудни за доказване, но необходими за нея примери, за да въведе в края на статията си, както ще видим, изкуствено привнесено от други художествени техники и в друго време явление „стеатитова криза“[2].

Известно недоумение буди обстоятелството, че авторката не се спира на един втори фрагмент от разглежданата тук икона. Може би той е постъпил по-късно от разкопките, когато статията е била вече набрана и технически съображения са й попречили да пристъпи към евентуална преработка при неговото включване. Самата Л. К. споделя пред колеги от Филиала на АИМ във Велико Търново, че е намерен фрагмент, който се долепва до дясната страница на иконата. При това положение твърдението за гладко изравнена дясна страница и за моделиране на иконата върху отделни стеатитови късове трябва да се изостави. Пък и подобни примери не са известни от другаде. Обяснение за изгладената страница трябва да се потърси в засвидетелствуваната в Търновград практика, когато стеатитови находки се подлагат на вторична обработка[3].

Опитът на авторката да предложи графична реконструкция на иконата по стигналия до нас със сравнително малки размери фрагмент заслужава похвала. И тук обаче се сблъскваме с недостатъчно познаване на този род паметници и предубеденост, които я отвеждат в неправилна посока. Приведените аналогии на Богородица с детето върху бронзов модел от Михайлово, Старозагорски окръг, и стеатитова икона от Художествения музей, Виена, до голяма степен я улесняват в реконструиране на представения иконографски сюжет. Безсъмнено е, че се касае за икона на Богородица с детето. По необясними причини Л. К. отдава по-голяма доказателствена сила на бронзовия модел, отнасящ се в XIII в., а не на виенския паралел, с който иконата от Търновград бележи подчертана близост не само в стилово и иконографско отношение, но и по материал и по дата. По отношение на типа на изобразените авторката предлага за сравнителен материал и някои монументални паметници, като Богородица от Деисисната композиция в църквата „Св. София“ в Киев от XI в. и изображение на Богородица от „Св. София“ в Цариград, датирана в широките граници X—XIII в., без обаче да се съобразява в изводите си с тях за търновската стеатитова икона.

Незапозната достатъчно добре с византийската стеатитова пластика от периода XI—XII в., Л. К. отрича общоприети изводи на изследователи в тази област, като се опитва да лансира необосновани мнения на автори[4] и въвеждане на понятия за явления в художествения живот като споменатата „стеатитова криза“ (с. 50). Отхвърляйки мнението на видната съветска изкуствоведка А. В. Банк за произхода и датата на търновския стеатит[5], Л. К. с лека ръка игнорира стилови белези, като орнаментите по нимба и арката, зрънчестия кръг на нимба, гънките на мафория, многоплановото третиране на лицето, начина на представяне на очите и веждите, както и редица други детайли, характеризиращи картината за паметници от този род, излезли от ателиетата на Цариград през XI—XII в.

При това положение е лесно обяснимо защо Л. К. датира разглежданият паметник в XIII в. и го приписва на византийски майстори, работили в Търновград през XIII—XIV в. Трябва да кажем, че нещата не са така и изтъкнатите основания: застъпването на нимба от арката, малкия наклон на главата на Богородица и други технологически несъответствия, са съвсем недостатъчни, за да се отдели новооткритият търновски паметник от изисканите творби на ателиетата в Цариград през XI—XII в. За да не сме голословни, обвинявайки авторката в недостатъчно познаване на материала, ще посочим определението, което тя дава по повод сравнението на точковидните кръстове по мафория върху главата на Богородица като белег „за ниско качествено изделие от XI—XII в.“ (с. 49). И това ниско качество е една великолепна стеатитова икона с позлата от Ермитажа. Все в тази насока сме задължени да изтъкнем определящите характерни белези за паметниците на стеатитовата пластика, дело на провинциални майстори, като застъпване на нимбовете на изобразените, скъсяване пропорциите на телата, технологически слабости и дефекти, на които авторката се опира (привеждайки за пример иконата на свети Димитър от Черномастница), за да докаже търновската изработка на разглежданията от нея паметник. Тя отива и по-далеч, като си позволява да унифицира в тази насока и други известни търновски стеатити. Достатъчно е да обърнем внимание на една колекция от стеатитови икони в Лувъра (св. Димитър, св. Никола, св. Йоан Златоуст и др.), при които нимбовете, подобно на разглежданата икона, се застъпват, а украсата по арката е съвсем еднаква с тази по техните арки[6].

Авторката е права относно мястото, което разглежданата икона е заемала в декоративния ансамбъл на църковния интериор, или както тя се изразява, като „църковен инвентар“ в някои търновски църкви. Тук обаче трябва още веднъж да изразим несъгласие за датировката, която Л. К. приписва на търновската Богородица. Няма да се спираме на този въпрос тук, но сме задължени да кажем, че заедно с някои други стеатитови творби от Търновград разглежданата находка принадлежи на предстоличния период на църквата върху хълма, на който по-късно възникнала патриаршията. Трябва да кажем, че и някои други стеатитови находки, произхождащи от манастира Великата лавра, свети Четиридесет мъченици, манастира около църква № 10 на хълма Царевец, църква № 11 и др., също се отнасят към това време.

В края на бележките си искаме още веднъж да изтъкнем заслугата на Л. К. за това, че предоставя на вниманието на изследователите на художествената култура нов и интересен паметник на стеатитовата пластика. Сблъскването й обаче за пръв път с находки от този род не й е позволило да отговори правилно на всички въпроси, които тази забележителна в много отношения творба от Търновград поставя.

[1] М. Ваклинова. Паметник на средновековната дребна пластика. — Археология, 1970, 2, с. 47, обр. 2; Я. Николова. Произведения на дребната пластика. — В: Царевград-Търнов, II, 1974, 269—274; П. Славчев. Икона на светец воин от Царевец XII—XIII в. — Археология, 1977, 3, 60—65; Н. Ангелов. Предмети, свързани с култа и религията. — В: Царевград-Търнов, III, 1980, 193—194, обр. 186; Ив. Джамбов. Някои тенденции в средновe-

ковното изкуство през XII—XIV в. — Средновековният български град. С., 1980, 219—221; М. Долмова-Лукановска. Стеатитова икона на светец от Царевец. — Векове, 1983, 3, 90—91; К. Тотев. Стеатитов кръст от Царевец. — Векове, 1980, 5, 80—82.

[2] В. П. Даркевич. Художественный металл Востока. М., 1970, с. 149.

[3] Я. Николова. Цит. съч., 269—276; Наблюдават се примери, когато отделни образци от стеатитови икони се подлагат на вторична обработка и нанизани на верижка или шнур през пробитата отгоре им дупка се носят провесени пред гърдите като медальони, виж: К. Тотев. Две творби на стеатитовата пластика от Търновград. — Векове (под печат).

[4] М. Долмова-Лукановска. Стеатитовата пластика в Търновград. — В: Акти на IV международен конгрес по славянска археология в София през 1980 г. С., 1986; Изкуството на средновековно Търново. — Царствуващият град Търнов. С., 1985, 203—206.

[5] А. В. Банк. Некоторые сходные памятники средневековой мелкой пластики, найденые в Константинополе, Херсонесе и в Болгарии. — Byzantinobulgarica, VII, 1981, 109—122; Прикладное искусство Византии IX—XII вв. М., 1978, 89—115.

[6] Пак там, рис. 78.

КОНСТАНТИН ТОТЕВ

Международен колоквиум „Ритми на монетната продукция“

От 10 до 12 януари 1986 г. в Париж се състоя колоквиум на тема „Ритми на монетната продукция“ с хронологически обхват от най-дълбока древност до наши дни. Неговата проблематика заема все по-значително място в съвременните нумизматични изследвания и на нея вече се гледа като на ключ към решаването на други проблеми на монетосеченето. Колоквиумът бе организиран от Френския национален център за научни изследвания, Университета на Лувен-ла-Ньов и музея „Монетата на Париж“. Поканени бяха около 280 учени от близо 15 страни, от които 55 представиха доклади и научни съобщения. В колоквиума участвува и К. Димитров от България.

В два от докладите бяха разгледани проблеми, свързани с домонетните форми. Ж. Биар (Рен) говори за домонетни форми в протоисторическа Европа. Той очерта функциите на домонетните форми в икономическото развитие и се спря поотделно на най-характерните групи от такива предмети: метални кюлчета, брадви, гривни-пари и метални пръчки. Ж. Ривален (Париж) се спря на функциите на домонетните паметници в Африка.

Архаичната и класическата епохи в античното монетосечене бяха отразени в други два доклада. Монетосеченията на гръцките градове в Сицилия през VI—V в. пр. н. е. бяха представени от Р. Холуей (Брон, САЩ). Изчисляването на обема на тяхната продукция е базирано предимно на проследяване промените в броя на монетните печати за периоди от по пет години. Т. Хакен (Лувен) представи един обзорен преглед на проблемите в изследванията на монетните емисии в гръцкия свят през архаичната и класическата епохи. Разгледани бяха критериите за установяване ритмичността на монетната продукция: стилови белези, връзки между печатите и др. Изследванията в тази област се затрудняват главно от липсата на монетни съкровища с дата, по-ранна от края на VI в. пр. н. е., както и от несигурните датировки на редица монетосечения.

Елинистическите монетосечения бяха предмет на неголям брой доклади. А. Давесне (Париж) представи проучване върху съкровището от Гюлнар (Средиземноморска Турция), състоящо се от 5215 елинистически сребърни монети. Авторът се спря на изчисленията на обема на продукцията на три групи монети: на Лагидите, на тази с типовете на Александър Велики и на Аталидите. Заключенията са, че монетите от тези групи са циркулирали продължително време и че ритъмът на продукцията в техните ателиета в края на IV — средата на III в. пр. н. е. е бил много добре регулиран. Промените в него са били причинявани от възникването на инцидентни необходимости от повече монети. Проучванията и изводите на Давесне са важни като методика за изследванията върху някои монетни съкровища от елинистическа Тракия. Б. Хели (Париж) участвува с изследване върху монетосеченето на Тесалийската конфедерация през II—I в. пр. н. е. Главният проблем — класифицирането на емисиите, бе разгледан в тясна връзка с имената, фигуриращи върху лицето и опакото на монетите. Бе предложена хипотеза за тяхната същност, подкрепена с данни от писмените извори. Ф. де Калатей (Брюксел) бе посветил доклада си на монетната политика на Митридат VI Евпатор — един владетел, чието име се споменава често във връзка с историята на Тракия през II—I в. пр. н. е. Ритъмът на продукцията е бил твърде неравномерен, което много убедително бе обяснено с войните на Митридат и с необходимостта от парични средства, свързани с тях. Докладът на българския представител К. Димитров (София) запозна участниците в колоквиума с династическите монетосечения в Тракия през ранноелинистическата епоха (340—270 г. пр. н. е.). Наблюденията върху обема и ритъма на продукцията тук много добре очертават характеристиката и предназначението на тези монетосечения. Разграничават се такива с локално икономическо предназначение и други с чисто пропагандна роля. Изолиран случай, плод на случайни благоприятни обстоятелства, е единственото монетосечене от благороден метал — на династа Скосток в Енос.

Няколко доклада застъпиха монетосеченията в Западна Европа преди и в началото на римската инвазия. Л. Виларонга (Барцелона) направи преглед на сребърните монетосечения в Испания до средата на II в. пр. н. е., които класифицира в няколко групи: монетосечене на емпориона за Рим, картагенски монетосечения, емисии за римската армия и др. М. Кампо (Каталония) се спря на монетосеченето на град Ебус (дн. Ибиз) от IV в. пр. н. е. до средата на I в. от н. е., в което се разграничават 4 главни периода. П. Риполез (Валенция) представи изчисления на монетната продукция на ателието на Валенция през II—I в. пр. н. е. Авторът разграничи три серии според имената на магистратите.

Римското републиканско монетосечене намери място в доклада на М. Крофърд (Кембридж), който третираше обема на продукцията му. М. Амандри (Париж) разгледа някои монетосечения по времето на Марк Антоний (38—35 г. пр. н. е.) в ателиетата на о-в Кипър, Коринт и Атина. Обемът им е сравнително ограничен.

Значително по-голям брой доклади засегнаха проблеми или примери от римското императорско монетосечене. Р. Рийс (Лондон) изнесе доклад на тема „Монетни находки и монетна продукция“. Той се спря на значението на находките от селищата за изчисляване първоначалния обем на монетната продукция. Своите разсъждения Рийс подкрепи с редица примери от областта на императорското монетосечене. Р. Дънкан-Джонс (Кембридж) говори върху проблемите, свързани със загубата на метал при златните и сребърните монетосечения по времето на Принципата. Заключе-

нията му бяха изградени върху сравняване теглата на едни и същи емисии в различни съкровища. Ш. Каркасон и Ж. Гей (Париж) представиха своя работна хипотеза за връзката между циркулацията на сестерции на Траян и Хадриан според данните от съкровището от Гарона. Двамата автори правят опит да установят последователността на излизане от обращение на отделните емисии. Кр. Оже (Париж) посочи интересни примери на продължителна употреба на римски императорски бронзови монети в Близкия Изток. Многобройните контрамарки върху такива монети от Палестина, Сирия и Арабия също биха могли да се свържат с обичайната практика да се удължава периода на тяхната употреба. Констатациите от нумизматичните находки се потвърждават и от някои писмени източници. А. Куниш (Катовице) разгледа проблемите и противоречията около проучванията на т. нар. „монета по необходимост" през епохата на ранната империя. Ст. Мрозек (Гданск) направи преглед на някои исторически и епиграфски сведения за явления в икономическия живот на късната римска република и империята, дали своето отражение върху количеството на монетната продукция. Л. Шмит (Париж) изнесе доклад за редките златни монети на Лелиан (общо 13 известни екземпляра) и по-специално върху организацията на отсичането им, метрологията и обема на продукцията. Подобна бе тематиката на доклада на Ж. М. Дойен (Брюксел), който запозна присъствуващите със златните монетосечения на Галиен в Рим, Милано и Сисция. Представени бяха проучвания на теглата на монетите, на броя на монетните печати и изчисления на общото количество благороден метал, превърнат в монети. Ж. П. Калю (Париж) разгледа инициалите на ателиетата върху бронзовото монетосечене на късната римска империя (394—375) като отражение на ритъма на продукцията. Ж. Дюрлиа (Тулуза) представи изследвания върху някои цени от IV—V в., използувайки съпоставянето между филологически и нумизматични данни. В доклада на Б. Митреа (Букурещ) бяха засегнати някои политически, икономически и етнографски проблеми, отразени в монетните находки от Дакия през IV в. Според автора проникването на римските монети в тази област е функция на отношенията между готи и римляни, независимо дали те са били приятелски, или враждебни. Структурата на съкровищата от Дакия наподобява тези от територията на днешна Югославия, проучени от Ив. Мирник.

Монетосеченето на Византийската империя бе предмет само на един доклад, изнесен от П. Янопулос (Лувен). В него бе разгледан ритъма на монетните емисии през периода VI—X в. Установеното постепенно съкращаване на монетната продукция през този период се дължи на „извънмонетни" причини: общо ориентиране на икономическия живот на империята към по-ограничена употреба на монети.

Най-голямо внимание бе отделено на проблемите на монетосеченето в Западна Европа през средните векове. Доклади изнесоха Т. Байсън (Бъркли), Ж. Кл. Ришар (Париж), Ж. Дей (Париж), М. Бомпер (Париж), Ф. Гане (Марсилия), Х. Фрере, Ж. Белобр, Р. Вайлер. Измененията в продукцията на венецианското монетосечене, подчинено на нуждите на международната търговия, бяха проследени от А. Стал (Ню Йорк). Л. Лагерквист (Стокхолм) представи своите наблюдения върху монетиге, циркулирали в Швеция през 1000—1600 г., а Ф. Тиери се спря на монетната продукция и финансовите кризи при управлението на китайската династия Танг (VII—X в.). Ж. Деперо (Париж) направи обзорен преглед на отношенията монети—цени през периода от римската императорска епоха до XIX в. Останалите доклади третираха различни проблеми в монетосеченето в периода XVII—XX в. На фона на общата тенденция различните монетосечения да се представят главно чрез статистически данни се откроиха два доклада. В тях бе акцентирано върху техниката на изготвяне на монетните печати и изследване условията за тяхното износване — важен момент при точното изчисляване производствения капацитет на матриците. В доклада на К. Грюел, М. Барал и М. Вейон бе посочено, че билонови ядра с еднакъв състав на метала, употребявани в келтското монетосечене през IV в. пр. н. е. могат да имат абсолютно различна металографична структура и да износват в различна степен бронзовите матрици за отсичане на монетите. М. Денин (Париж) представи систематизирано случаи на следи върху отлично запазени монети, по които могат да се възстановят подробности от изработването на монетните печати — въпрос, който все още е твърде слабо разработен.

Актите на колоквиума, които ще бъдат публикувани от Университета в Лувен-ла-Ньов, несъмнено ще бъдат източник на ценна информация и важно методическо ръководство за бъдещите нумизматични проучвания.

КАМЕН ДИМИТРОВ

Книгопис

Общи съчетания

Аврамова, Ана. Праистория, античност и средновековие на Пловдивския край. Указател на литература. Пловдив, Нар. библ. „Иван Вазов", 1985. 223 с.

Декало, Вала. Публикации на научните сътрудници на Народния археологически музей — Пловдив. Допълнение към библиогр. справка, поместена в „100 години Народен археол. музей — Пловдив. Юбилеен сборник. Т. 1." Пловдив, 1982, 136—179;—В: 100 години Народен археологически музей. Пловдив. Юбилеен сборник. Т. 2. Пловдив, 1982, 136—179.

Джингов, Георги и Спас Машов. Археологически проучвания край Лютиброд, Врачански окръг. — Изв. музеите Северозап. България, 10, 1985, 37—70.

Димитрова, Дора. Археологическите паметници във Врачански окръг. С., 1985. 101 с. с ил.

Димитрова-Милчева, Ал. Ст. н. с. Мария Чичикова на 60 години. — Археология, 1985, № 4, 58—59.

История на Добруджа. [Изследване]. Т. 1. С., БАН, 1984. Авт.: Х. Тодорова и др. Рец.: Михаил Лазаров. — Добруджа, 2, 1985, 201—206.

Катевски, Илиан. Възможности на геофизичните методи при

проучване на археологически обекти. — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 280—287.

Коледаров, Петър. Името Македония в историческата география. С., Наука и изкуство, 1985. 210 с.

Мутафчиев, Петър. История на българския народ (681—1323). Ред. Васил Гюзелев. С., БАН, 1986. 384 с.

Найденова, В. Професия — призвание. — Археология, 1985, № 4, 59—60.

По повод 60-годишнината на ст. н. с. Магдалина Станчева.

Петков, Августин. Геофизични методи в проучването на археологическия резерват „Яйлата". — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 328—337.

С находки от бронзовата епоха до ранното средновековие.

Порожанов, Калин. Изследванията по морска история в Североизточна България. Постижения и проблеми. — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 259—264.

Прокопов, Иля. Резултати от проучването на традиционната морска култура по Добруджанското крайбрежие през 1979 и 1980 година. — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 237—242.

Салкин, Асен. Археологически комплекс „Яйлата". Проблеми и проучвания. — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 77—82.

Находки от праисторическата епоха до ранното средновековие.

XXX национална археологическа конференция в Сливен. — Археология, 1985, № 4, 55—56.

Чимбулева, Жана. Месамбрия — Месемврия — Несебър. — Море, 1—2, 1984, 316—327.

Юрукова, Йорданка. Богат творчески път. — Нумизматика, 1986, № 1, 3—6.

По повод 70-годишнината на проф. Иван Венедиков.

Neustupny, E. Demografie pravekych pohrebišt. Praha, 1983.

За приложимостта на математически модели, формули и равенства спрямо фрагментарния археологически материал.

Рец.: Хенриета Тодорова. — Археология, 1985, № 4, 47—48.

Todorova, Elisaveta. Au sujet de la géographie historique du delta danubien. — Etud. balk., 1986, N 1, 57—67.

През античността и средновековието.

Праистория

Влахов, Кирил. Пулпудева — Пловдив, едно от най-старите укрепени селища в Европа. — В: 100 години Народен археологически музей, Пловдив. Юбилеен сборник. Т. 2. Пловдив, 1985, 63—68.

Гацов, Иван. Кремъчният ансамбъл от неолитното селище Усоето. Технико-типологическа характеристика. — Добруджа, 2, 1985, 105—115.

Гергов, Венцислав, Иван Гацов и Свобода Сиракова. Кремъчни оръдия от праисторическото селище в м. Редутите при с. Телиш, Плевенски окръг. — Изв. Музеите Северозап. България, 10, 1985, 9—23.

Димов, Тодор, Я. Бояджиев, Х. Тодорова. Праисторически некропол край с. Дуранкулак, Толбухински окръг. — Добруджа, 1, 1984, 74—88.

Иванова, Стефка и Иван Гацов. Къснопалеолитно находище от края на плейстоцена в околностите на х. „Орфей", Средни Родопи. — Изв. музеите Юж. България, 11, 1985, 65—76.

Йорданов, Йордан Ал. Антропологични данни за погребаните в могилния некропол от ранната бронзова епоха до с. Плачидол, Толбухински окръг. — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 32—39.

Колева, Бистра. Поселищен живот в Северозападна Тракия VI—II хил. пр. н. е. — В: 100 години Народен археологически музей, Пловдив. Юбилеен сборник. Т. 2. Пловдив, 1985, 57—62.

Панайотов, Иван. Могилният некропол до с. Плачидол, Толбухински окръг и проблемите на ямната култура в България. — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 27—31.

Панайотов, Иван. По въпроса за културите на бронзовата епоха в българските земи. — В: 100 години Народен археологически музей Пловдив. Юбилеен сборник. Т. 2. Пловдив, 1985, 69—86.

Пейков, Атанас Ал. Обществена постройка от раннонеолитно селище в гр. Кърджали. — В: 100 години Народен археологически музей, Пловдив. Юбилеен сборник. Т. 2. Пловдив, 1985, 49—56.

Скакун, Н. М. Нові дані про развиток вироблицтва в епоху енеоліту на територіі Болгарії. — Археологія. (Київ) 1985, № 52, 33—41.

Тодорова, Хенриета. Гетика през праисторическата епоха. — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 12—20.

Тодорова, Хенриета. Културата Варна в Добруджа. Етнокултурно съдържание, генезис и историческо място. — Добруджа, 2, 1985, 42—47, 5 л. табл.

Тодорова, Хенриета и Тодор Димов. Селище от късната бронзова епоха на Големия остров при село Дуранкулак, Толбухински окръг. — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 21—26.

Чохаджиев, Стефан. Праисторическите астрономи. По следите на най-старата европейска цивилизация. — Отечество, 1986, № 7, 32—33.

Хипотеза за календар отпреди 7000 години от с. Слатина, Кюстендилски окръг.

Bökönyi, S. Die Herkunft bzw. Herausbildung der Haustierfauna Südosteuropas und ihre Verbindung mit Südwestasien. — In: Die Anfänge des Neolithikums vom Orient bis Nordeuropa. Teil IX. Der Beginn der Haustierhaltung in der "Alten Welt". Köln etc., 1984, 24—43 (Fundamenta, Monographien zur Urgeschichte, Reihe B, Bd. 3/IX).

Bouzek, Jan. The Aegean, Anatolia and Europe. Cultural interrelations in the second millenium B. C. Praha, Academia, 1985. 269 p. 8 f., ill.

Chochorowski, Jan. Karnalovo-Nanovo, Bezirk Blagoevgrad (Bulgarien). — Recherches archéol. de 1983. Inst. d'archéologie de l'Univ. de Cracovie, 1985, 59—61.

Погребения от енеолита, бронзовата и ранножелязната епоха.

Egami, Namio. The Significance of the Varna Proto-Urban Civilization. — In: The First Civilization in Europe and the Oldest Gold in the World. [Каталог на изложба, Япония 1982]. Tokyo, 1982, 18—20.

Garašanin, Milutin. Considérations sur la transition du néolithique à l'Age du bronze dans la péninsule balkanique. — In: L'énéolithique et le début de l'Age du bronze dans certaines régions de l'Europe. Wroclaw etc., 1985, 11—19. (Prace komisji archeologicznej, 24).

Georgiev, Georgi I. Studyng Neolithic and Chalcolithic Culture in the Present-Day Bulgarian Lands. — In: The First Civilization in Europe and the Oldest Gold in the World. [Каталог на изложба, Япония 1982]. Tokyo, 1982, 4—7.

Ivanov, Ivan S. The Varna Chalcolithic Necropolis. — In: The First Civilization in Europe and the Oldest Gold in the World. [Каталог на изложба, Япония 1982]. Tokyo, 1982, 21—24.

Jovanović, Borislav. La métallurgie de l'âge du bronze au centre des Balkans. — In: L'énéolithique et le début de l'agê du bronze dans certaines régions de l'Europe. Wroclaw etc., 1985, 31—86. (Prace komisji archeologicznej, 24).

Kaczanowska, Malgorzata et Janusz K. Kozlowski. Überprüfung der Hypothesen über die Einflüsse im Donauländischen Äneolithikum im Lichte der Analyse der Feuersteininventare. — In: L'énéolithique et le début de l'âge du bronze dans certaines régions de l'Europe. Wroclaw etc., 1985, 31—57. (Prace komisji archeologicznej, 24).

Kopacz, Jerzy. The Neolithic of East-Central Europe. Bulgaria. Archaeol. Abstracts. — Sprawozdania archeologiczne, 37, 1985, p. 275.

Обекти от неолита.

Němejkova-Pavukova, Vera. The Eastern Influences upon the Carpathian Basin in the Eneolothic — the Problem of their Dating and Significance. — In: L'énéolithique et le début de l'âge du bronze dans certaines régions de l'Europe. Wroclaw etc., 1985, 21—28. (Prace komisji archeologicznej, 24).

Păunescu, Alexandru. Cronologia paleoliticului şi mezoliticului din România în contextul paleoliticului central-est şi sud european. — SCIV, 1984, No 3, 235—265.

Pavuk, J. et M. Gochadžiev. Neolithische Tellsiedlung bei Gălăbnik in Westbulgarien. (Grabungsbericht der Jahre 1980—1982). — Slovenska archeologia, 1984, No 1, 195—228.

Quitta, Hans. Radiokarbon und die Chronologie der Jüngsteinzeit in Bulgarien. — Das Altertum, 1986, No 2, 113—117.

Roman, Petre I. Probleme în legătură cu perioada timpurie a epocii bronzului si inceputurile culturii Otomani. — SCIV, 1984, 266—274.

Willms, Christoph. Äneolithische Löwenplastiken aus Bulgarien? — Germania, 64, 1986, No 1, 139—144.

Античност

Батаклиев, Георги. Антична митология. Справочник. С., Д-р П. Берон. 1985. 183 с. 24 л. ил.

Бобчева, Любка. Гети през I хилядолетие пр. н. е. на територията на днешния Толбухински окръг (по археологически данни). — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 39—48.

Ботева, Диляна. Оброчни наметници от светилището на Асклепий Лименос край Сливница, Софийски окръг. — Археология, 1985, № 4, 31—38.

Бредов, Ирис фон. Папирусите като исторически извори. —Thracia antiqua, 8, 1982, 29—34.

Ваклинова, Маргарита. Преминаване на някои градски центрове в Тракия от античността към средновековието. — В: 100 години Народен археологически музей, Пловдив. Юбилеен сборник. Т. 2. Пловдив, 1985, 143—152.

Василева, Виолета. Ролята на тракийския цар и неговите хора в икономиката на тракийското общество. — Thracia antiqua, 8, 1982, 66—78.

Василчин, Иван. Антични каменни хавани от Толбухински окръг. — Добруджа, 2, 1985, 116—119, 1 л. табл.

Василчин, Иван. Погребални обичаи и съоръжения в тракийския некропол при с. Крагулево, Толбухински окръг. — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 321—327.

Велков, Велизар. Към историята и икономиката на тракийския град Кабиле през IV—III в. пр. н. е. — В: Юбилеен сборник в чест на академик Димитър Косев. С., 1985, 23—28.

Венедиков, Иван. Загадъчният съд. — В: Нумизматика. Сб. докл. по проблеми на античната и среднов. нумизматика и медалистика. Ч. 1. С., 1985, 13—18.

Триделният съд от Вълчитрънското съкровище.

Венедиков, Иван. Статуята на римски император от Малък Преславец. — Изв. Нац. истор. музей, 5, 1985, 93—106.

Влахов, Кирил. Културно-езиково наследство в Североизточна България. — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 198—205.

Реликти от тракийския език.

Вълева, Юлия. Сцената погребално угощение в Пловдивската гробница. — Пробл. изкуството, 1985, № 2, 46—56.

Вълева, Юлия. Структурният стил в декорацията на тракийските гробници от класическата и елинистическата епоха. — Археология, 1985, № 4, 18—23.

Георгиева, Румяна и Иван Бъчваров. Нови данни за поселищния живот през I хил. пр. н. е. в Силистренски окръг. — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 65—76.

Геров, Борис. Земевладението в Римска Тракия и Мизия (I—III в.). С., Унив. печ., 1980. 173 с. (Год. СУ. Фак. клас. и нови филол., 72, 1980, № 2).

Rez.: Alexandru Avram. — SCIV, 35, 1984, No 3, 278—279.

Гинев, Георги. Проучвания на надгробна могила при село Кралево, Търговищки окръг. — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 168—174.

Горбанов, П. Австрийски археологически разкопки на надгробни могили в Пловдивско през 1871 г. — В: 100 години Народен археологически музей, Пловдив. Юбилеен сборник. Т. 2. Пловдив, 1985, 198—209.

Горбанов, Петър. Ръката от слонова кост от с. Красен, Толбухинско. — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 233—237.

Свързана с култа към Тракийския конник.

Гочева, Златозара. Култът към Тракийския конник на територията на гетите. — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 189—197.

Гочева, Златозара. Проблеми на античното изворознание. — Thracia antiqua, 8, 1982, 5—11.

Гочева, Златозара. Религиозният живот във Филипопол през римската епоха. — В: 100 години Народен археологически музей, Пловдив. Юбилеен сборник. Т. 2. Пловдив, 1985, 102—113.

Дамянов, Стефан. Проблеми и проучвания на късноантичния град при с. Войвода, Шуменски окръг. — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 253—258.

Димитров, Марин. Ранновизантийски укрепления по западния бряг на Черно море (V—VII в.). — Добруджа, 2, 1985, 120—128.

Димитров, Марин. Укрепени градове по западния бряг на Черно море през ранновизантийската епоха (до идването на аспаруховите българи). — В: 100 години Народен археологически музей, Пловдив, Юбилеен сборник. Т. 2. Пловдив, 1985, 133—142.

Жекова, Галина. Култът на Херакъл в българските земи. — Thracia antiqua, 8, 1982, 86—92.

Здравкова, Златоживка. Гето-елинските взаимоотношения в областта на културата в доримския период. — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 138—147.

Иванов, Димитър. Траките в Русенския край през I хилядолетие преди новата ера. — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 57—64.

Иванов, Иван Н. Към въпроса за културно-обредната система на траките в Русенски окръг. — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 243—252.

Илиев, Борис. Легенди и предания за текето Демир баба, старо тракийско светилище в Лудогорието. — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 222—228.

Йорданов, Кирил. Североизточна Тракия в предримската епоха. — Нумизматика, 1986, № 1, 6—11.

Йорданов, Кирил. Центрове на политически живот в гетските земи. — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 109—120.

Кабакчиева, Гергана. Керамика от вилата при Ивайловград, II—IV в. С., БАН, 1986. 160 с. с ил. (Разкопки и проучвания. 15).

Калоянов, Станимир. Североизточна Тракия през IV—III в. пр. н. е. — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 121—131.

Калоянов, Станимир. Траките в армията на Александър Македонски. — Thracia antiqua, 8, 1982, 12—20.

Калоянов, Станимир. Художествена керамика от околностите на Абритус. — Thracia antiqua, 8, 1982, 79—85.

Карышковский, П. О. и И. Б. Клейман. Древний город Тира. Историко-археологический очерк. Киев, Наукова думка, 1985. 160 с. с ил.

В гл. 5 разглежда придвижването на римляните към Долен Дунав и създаването на провинция Мизия.

Кесякова, Елена. Водоснабдяването на Филипополис през римската и късноантична епохи. — В: 100 години Народен археологически музей, Пловдив. Юбилеен сборник. Т. 2. Пловдив, 1985, 114—126.

Колев, Камен. Древнотракийският железен меч ромфея. — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 306—320.

Кръстева, Марлена. Тракийски нагръдници (V—IV в. пр. н. е.) от Североизточна България. — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 154—158.

Кун, Николай А. Старогръцки митове и легенди. Прев. от рус. Никола Мънков. Шесто изд. С., Наука и изкуство, 1985. 416 с. с ил.

Лазаров, Михаил и Иван Бъчваров. Нови данни за предримския Дуросторум. — Добруджа, 1, 1984, 89—93.

Находка от амфори от IV в. пр. н. е.

Лазова. Цвете. Провинция Долна Мизия и тенденции на културното й развитие през късноантичната епоха (IV—V в.). — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 296—305.

Маджаров, Митко. Новооткрити културни сгради в Хисар и неговата околност. — Изв. музеите Юж. България, 11, 1985, 89—96.

Малингудис, Федон. За материалната култура на раннославянските племена в Гърция. — ИПр, 1985, № 9—10, 64—71.

Марков, Кирил. Романизация и елинизация в нашите земи (I—III в.). — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 175—182.

Милчева, Р. II международна конференция по римския портрет, състояла се в Рим. — Археология, 1985, № 4, 56—58.

Митева, Нели. Проблеми за „романизацията" („елинизацията") според извори за Североизточна България през II—средата на IV в. — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 206—214.

Михайлов, Атанас и Марин Димитров. Антични гробове от Балчик. — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 229—232.

Найденова, Върбинка. Някои проблеми на митраизма във Филипопол и неговата околност. — В: 100 години Народен археологически музей, Пловдив. Юбилеен сборник. Т. 2. Пловдив, 1985, 96—101.

Найденова, Върбинка. Римска вила в с. Кралев дол, Перишки окръг. С., БАН, 1985. 152 с. с ил. (Разкопки и проучвания, 14).

Найденова, Върбинка. Симпозиум „Проучване на долнодунавския лимес". — Векове, 1985, № 6, 91—92.

Проведен във Видин от 19—23 август 1985 г.

Неделчев, Неделчо. Към въпроса за аграрните отношения в предримска Тракия. — Thracia antiqua, 8, 1982, 21—28.

Николов, Богдан, Спас Машов и Пламен Иванов. Уникално тракийско съкровище. — МПК, 1986, № 1, 38—47.

Открито при с. Рогозен, Врачански окръг.

Николов, Димитър. Градовете в римска Тракия през късната античност. — В: 100 години Народен археологически музей, Пловдив. Юбилеен сборник. Т. 2. Пловдив, 1985, 127—132.

Пенкова, Елка. Характерни черти на култа на Дионис в Тракия. — Изв. Нац. истор. музей, 5, 1985, 113—129.

Попов, Димитър. Залмоксис и проблемите на тракийската религия в гетските земи. — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 98—108.

Попов, Димитър. Някои проблеми във връзка с една сцена и два цвята в тракийското изкуство. — ИПр, 1986, № 2, 21—36.

Райчевски, Стоян. Топонимични свидетелства за археологически обекти и изчезнали селища в Исперихско — текето Демир баба. — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 215—221.

Рехо-Бумбалова, Мария. Черно и червенофигурна атическа керамика от България. Автореферат на дис. . . . „к. истор.н." С., АИМ, 1986. 20 с.

Симеонова, Лиляна. Деянията на св. Дазий като извор за духовната култура на Дуросторум през късната античност. — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 288—295.

Спиридонов, Тошо. Съобщителни връзки и пътна мрежа в Тракия VI—II в. пр. н. е. — Thracia antiqua, 8, 1982, 50—65.

Станчева, Магдалина. Сердонполис преди Сердика. — В: 100 години Народен археологически, музей Пловдив. Юбилеен сборник. Т. 2. Пловдив, 1985, 87—90.

Стефанов, Йордан. Обрядни жертвеници и камъни в местността Сборяново, Разградски окръг. — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 132—137.

Голям тракийски култов център.

Стефанов, Йордан. Тракийски паметници в местността Сборяново, Разградски окръг. — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 148—153.

Стоилов, Красимир. Към въпроса за развитието на славянската материална култура. (По данни от народната архитектура). — Пробл. културата, 1986, № 1, 92—106.

По археологически данни от античната епоха.

Стоянов, Стоян. Културно-историческо наследство на траките в Разградски окръг. Проучвания и проблеми. — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 158—167.

Танкова, Валентина. Епитети на Асклепий от Тракия и Долна Мизия. — Изв. музеите Юж. България, 11, 1985, 83—88.

Тачева-Хитова, Маргарита. Наблюдения върху религиозния живот в източните предели на провинция Долна Мизия. — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 183—188.

Тракийската култура през елинистическата епоха. Състав. Богдана Николова и Иван Коев. Казанлък, Истор. музей, 1984. 188 с.

Франденберг, Филип. Нефертити. [Научнопопул. четиво]. Прев. от нем. Бойко Атанасов. С., Наука и изкуство, 1986. 280 с. с табл., сх.

Фол, Александър. Българската народна култура и тракийското изворознание. Методични бележки. — Бълг. фолклор, 1985, № 4, 3—9.

Фол, Александър. Методологически проблеми на историята на стария свят. — В: Юбилеен сборник в чест на академик Димитър Косев. С., 1985, 29—33.

Шукерова, Алтънка Г. Полуготова мраморна статуетка от с. Пчеларово, Кърджалийски окръг. — Изв. музеите Юж. България, 11, 1985, 77—82.

Янакиева, Светлана. Античните извори и хронологията на тракийските селищни имена. — Thracia antiqua, 8, 1982, 35—39.

Alexandrescu, Petre et Sebastian Morintz. A propos de la couche précoloniale de Mesambria. — Pontica, 15, 1982, 47—55.

Baumann, V. H. Ferma romana din Dobrogea. Tulcea, 1983. 231 p., 47 fig.

Рец.: Димитър Николов. — Археология, 1985, № 4, 48—51.

Biernacka-Lubanska, Malgorzata. Baszty brannie i machikuly w rzymskim budownictwie obronnym Tracii. — Archeologia (Wroclaw), 1985, No 34, 203—211.

Braemer, François. Observations sur le VIIIe colloque sur les bronzes antiques. Bronzes figurés de l'Empire romain et de la Thrace. Stara Zagora, 28 mai — 1er juin 1984. — Rev. archéol., 1985, No 2, 297—300.

Bredow, I. von. Der thrakische Gott Pleistoros. — In: Studia

in honorem Chr. M. Danov. S., 1985, 72—76. (Terra antiqua balcanica, 2).

Bülow, Gerda von. Archäologische Forschungen am römischen Limes in Bulgarien. — Das Altertum, 1986, No 2, 78—84.

Bülow, Gerda von. Schätze aus Thrakien. Leipzig, Ed. Leipzig 1985. 145 p. ill., Tab.

Dimitrova-Milčeva, Alexandra. Terra sigillata aus Rheinzabern und Westerndorf in Novae (Moesia Inferior). — Bayerische Vorgeschichtsblätter, 49, 1984, 113—124.

Ferri, N. Karakteristike antičkih nadgrobnih spomenica sa područja Peči. — Živa antika, 34, 1984, sv. 1/2, 213—218.

Характерни признаци на римските стели от II пол. на II в. до I пол. на III в. в провинция Горна Мизия.

Fol, Alexander. The Exhibition of Thracian Art and Culture in the Bulgarian Lands. — In: Thracian Tresaures from Bulgaria. [Каталог на изложба, Ню Делхи 1981 г.]. New Delhi, 1981. 5 p. ill.

Genge, Heinz. Grundestrup und Stara Zagora. — Bayerische Vorgeschichtsblätter, 49, 1984, 295—296.

Паралели на сребърното блюдо от Стара Загора с подобни съдове от Лайденския музей и Националната библиотека в Париж.

Gočeva, Zlatozara. Les traits caractéristiques de l'iconographie du cavalier thrace. — BCH. Suppl. 14, 1986, 237—243.

Henning, Joachim. Bulgarien zwischen Antike und Mittelalter im Spiegel der Wirtschaftsarchäologie. — Das Altertum, 1986, No 2, 100—112.

Herrmann, Joachim von. Iatrus und die frühe Geschichte Bulgariens. — Das Altertum, 1986, No 2, 69—77.

Herrmann, Joachim von, Dimităr Nikolov et Michael Wendel. Karasura — antike Strassenstation und mittelalterliche Siedlung bei Rupkite (VR Bulgarien). — Das Altertum, 1986, No 2, 85—91.

Hölbl, Günther. Ausbreitung und Erscheinungsbild von Isis und Sarapis im nördlichen Balkanraum. — In: Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident. Wien, 1986, 45—56. (Schriften der Balkankommission. Antiquarische Abt., 16).

Ivanov, Teofil et Stojan Stojanov. Abritus. Geschichte und Archäologie. Transl. by Vassil Atanassov. S., Centre for Propaganda and Printing at the Comm. for Culture, 1985. 84 p. ill.

Jordanov, Kiril. Les organisations étatiques en Thrace du Nord-Est jusqu'au milieu du IVe siècle av. n. è. — Etud. balk., 1986, N 1, 68—94.

Künzl, Ernst. Medizinische Instrumente aus Sepulkralfunden der römischen Kaiserzeit. Köln, Rheinland, 1983. 138 p. ill. (Kunst und Altertum am Rhein, 115).

Отпеч. от: Bonner Jahrbücher, 182, 1983, p. 1—131.

Marazov, Ivan. The Thracians, Their Art, Religion and Ideology. — In: Thracian Treasures from Bulgaria. [Каталог на изложба, Ню Делхи 1981 г.]. New Delhi, 1981. 8 p. ill.

Minčev, Alexander. Die westliche Schwarzmeerküste und der Osten in der Spätantike: Ethnokulturelle-und Handelsbeziehungen. — In: Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident. Wien, 1986, 105—113. (Schriften der Balkankommission. Antiquarische Abt., 16).

Moskalu, E. Ceramica tracogetica. Bucureşti, Muzeul nat. de istorie, 1983. 514 p. ill. (Biblioteca muzeologică).

От VI—III в. пр. н. е.

Mrozewicz, Leszek. Rozvój ustroju munycipalnego a postepu romanizacji w Mezji Dolnej. Poznan, 1982 (Uniw. im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Seria historia, 98).

Rez.: Alexandru Avram. — Thraco-Dacica, 5, 1984, No 1—2, 202—203.

Muşeteanu, Crişan. Ateliers céramiques de Durostorum. — Dacia, 29, 1985, No 1—2. 147—151.

Muşeteanu, Crişan. Cîteva fragmente sculpturale din sud-vestul Dobrogei. — Pontica, 15, 1982, 255—261.

Фрагмент от оброчна статуетка на Артемида, открита в Пакуиул луи Соапе.

Nedelčev, N. P. Die Herausbildung der Ideologie der ersten Klassengesellschaften. Die Königsgötter von Mykene. — In: Studia in honorem Chr. M. Danov. S., 1985, 293—305, 2 p. ill.

Novae — Sektor Zachodni, 1981. Sprawozdanie tymczasowe z wykopalisk Ekspedycji Archeologicznej Uniwersytetu Warszawskiego, oprakowali: P. Dyczek, K. Lewartowski, R. Massalski, T. Sarnowski, W. Szubert, J. Ziomecki: red. Ludwika Press. — Archeologia (Wroclaw), 1985,No 34, 129—169.

Oppermann, Manfred, Marita v. Cieminski et Joachim-Friedrich Schulze. Forschungen zur antiken Geschichte und Kultur Bulgariens an der Martin-Luther Universität Halle-Wittenberg. — Das Altertum, 1986, No 2, 92—99.

Oppermann, Manfred. Der Ostbalkanraum in Augusteischer Zeit. — Klio, 67, 1985, No 1, 111—117.

Petolescu, Constantin C. Mortaria ştampilate din Moesia Inferior. — Studia antiqua et archeologica, 1, 1983, 172—178.

Press, Ludwika. Travaux de l'expédition archéologique polonaise à Novae: Secteur Ouest, 1979. — Archaeologia Polona, 23, 1984, 225—237.

Pillinger, Renate. Frühchristliche Malerei in der heutigen Volksrepublik Bulgarien (zwischen Orient und Okzident). — In: Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident. Wien, 1986, 93—104. (Schriften der Balkankommission. Antiquarische Abt., 16).

Schreiner, Peter. Städte und Wegenetz in Moesien, Dakien und Thrakien nach dem Zeugniss des Teophylaktos Simokates. — In: Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident. Wien, 1986, 25—35. (Schriften der Balkankommission. Antiquarische Abt., 16).

Topal, J. The Southern Cemetery of Matrica (Szazhalombatta Dunafüred). Budapest, 1981. 105 p.

Анализ на проучения южен некропол на граничния кастел Матрица.

Рец.: Георги Кузманов. — Археология, 1985, № 4, 53—54.

Velkov, Velizar. Problèmes des études ethniques en Thrace durant la Basse antiquité. — In: From Late Antiquity to Early Byzantium. Proceedings of the Byzantological Symp. in the 16th internat. Eirene conference. Praha, 1985, 157—160.

Velkov, Velizar. Thracia und Dacia in der politische Entwicklung des spätrömischen Imperiums. — In: Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident. Wien, 1986, 7—12. (Schriften der Balkankommission. Antiquarische Abt., 16).

Velkov, Velizar. Die politische Bedeutung der bulgarischen Gebiete im 4. Jahrhundert. — In: Bulgarien. Internationale Beziehungen in Geschichte, Kultur und Kunst. Neuried, Hieronymus, 1984, 241—250. (Bulgarischen Sammlung 4, Südeuropa Studien. 35).

Vianu, Maria Alexandrescu. Les stèles funéraires de la Mésie Inférieure. — Dacia, 29, 1985, N 1—2, 57—79, 8 p. ill.

Wielowiejski, Jerzy. Badania nad drogami w rzymskich prowincjach naddunajskich w ciagu ostatnich dwunasti lat (1973—1984). — Kwartalnik hist. kultury materialnej, 1985, No 4, 437—463.

Разглежда и провинция Мизия.

Werner, Wolfgang M. Pferdetrensen aus Südosteuropa — eine Übersicht. — Archäol. Korrespondenzblatt, 1985, No 4, 463—480.

Zazoff, P. Die antiken Gemmen. Handbuch der Archäologie. München, C. H. Beck, 1983. 446 p., 82 fig., 132 tab.

Рец.: Александра Димитрова-Милчева. — Археология, 1985, № 4, 51—52.

Средновековие

Александров, Георги. Средновековен некропол до Михайловград. — Изв. музеите Северозап. България, 10, 1985, 25—35.

Алексова, Блага. Курбиново, Преспа, архитектонска декоративна пластика. — Лихнид. Зборник трудови, 5, 1983, 57—63.

Ангелов, Валентин. Надгробна пластика от Възраждането във Врачански окръг. — Бълг. фолклор, 1985, № 4, 10—18, 4 л. ил.

Атанасов, Георги. Средновековна колонна гарнитура от с. Средище, Силистренски окръг. — Добруджа, 2, 1985, 129—135, 1 л. табл.

Босилков, Светлин. Дърворезбени иконостасни двери с живописвани изображения. Късносредновековни паметници. — Пром. естетика. Декор. изкуство, 1985, № 5, 11—17.

Василева, Дафина. Дворцовият комплекс на Велики Преслав. (Архитектурно-строителни проучвания и реконструкция). — Изв. БИД, 37, 1985, 5—27.

Гейшор, Александър. Митология на славяните. Прев. от пол. К. Митова. С., Бълг. художник, 1986. 303 с.

Генова, Евелина. Костени предмети от средновековното селище при „Градището" край Плевен. — Изв. Нац. истор. музей, 5, 1985, 143—148.

Дамянов, Стефан. За произхода на античната строителна керамика в Плиска, Мадара и Преслав. — Изв. Нац. истор. музей, 5, 1985, 107—112.

Делев, Петър. Проблеми на скалните паметници в Североизточна България. — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 49—56.

Джамбов, Иван. За възникването на средновековното селище при Хисар. — В: 100 години Народен археологически музей, Пловдив. Юбилеен сборник. Т. 2. Пловдив, 1985, 153—156.

Джурова, Аксиния, Красимир Станчев и Мария Япунджич. Опис на славянските ръкописи във Ватиканската библиотека. С предг. от Иван Дуйчев и встъп. статия от Жозе Рюискар. С., Свят, 1985. 464 с. с ил. табл., факс.

Димитров, Божидар. България в средновековната морска картография XIV—XVII век. С., Наука и изкуство, 1984. 42 с., 70 л. к.

Добрев, Петър. Взаимствуван ли е прабългарският календар? — Пробл. културата, 1986, № 2, 115—120.

Дончева-Петкова, Людмила. Знаци върху археологически паметници от средновековна България VIII—X в. С., 1980. 188 с., 19 фиг., 42 табл.

Rez.: Peter Diaconn. — Pontica, 16, 1984, 360—362.

Йосифова, Мария. Принос към проучването на късносредновековните бани. — Изв. Нац. истор. музей, 5, 1985, 149—159.

Клисаров, Никола. Църквата „Св. Архангели" в Бачковския манастир. — В: 100 години Народен археологически музей, Пловдив. Юбилеен сборник. Т. 2. Пловдив, 1985, 172—194.

Коледаров, Петър. Средновековните карти като извор за българската история. — Пом. истор. дисциплини, 4, 1986, 152—182.

Константинова, Румяна. За едно необичайно решение на сцената „Пророк Илия при потока Харат, хранен от гарвана" в монументалната живопис на XV век. — Изкуство, 1986, № 1, 42—45.

В църквата „Св. Богородица Витошка", Драгалевският манастир.

Морева, Росица. Някои проблеми на проучванията на средновековния Пловдив. — В: 100 години Народен археологически музей, Пловдив. Юбилеен сборник. Т. 2. Пловдив, 1985, 157—163.

Пенкова, Бисерка. Притчата за добрия самарянин и стенописите в трапезарията на Бачковския манастир. — Изкуство, 1986, № 3, 28—32.

Пижев, Александър. Средновековни водохранилища в Пловдив. — В: 100 години Народен археологически музей, Пловдив. Юбилеен сборник. Т. 2. Пловдив, 1985, 195—197.

Рашев, Рашо. Плиска. Пътеводител. С., Медицина и физкултура, 1985. 71 с. 16 с. ил.

Рошковска, Анна. Българското [декоративно изкуство и архитектура] в ислямските култови сгради. — Атеист. трибуна, 1985, № 4, 25—36.

Сачев, Евгений. Тракийска или алтайска по произход е прабългарската титла „колобър"? — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 265—270.

Свинтила, Владимир. Мадарският конник. — Дружба, 1985, № 4, 149—151.

Станилов, Станислав. Книгата на Николай Хайтов „Последните мигове и гробът на Васил Левски" в секцията за средновековна археология на Археологическия институт и музей при БАН. — Векове, 1985, № 6, 77—79.

Станилов, Станислав. Славяните в Първото царство. Варна, Г. Бакалов, 1986. 128 с. с ил.

Според археологическите проучвания и писмените извори.

Стойнев, Анани. Светоглеът на прабългарите. С., БАН, 1985. 178 с.

Тодорова, Елисавета. Bulgaria Pontica Medii Aevi III. — Сп. БАН, 1985, № 6, 69—71.

Тотев, Константин. Две групи паметници на стеатитовата пластика от Търновград. — Изкуство, 1986, № 3, 33—37.

Ханджийски, Антоний. Обители в скалите. [Албум]. С., Септември, 1985. 154 с. с ил.

Цветков, Борис Хр. Археологическите разкопки в Мелник и въстанието на Драгота през 1255 г. — ИПр, 1985, № 11, 47—52.

Чернев, Чудомир. Номадската естетика в два паметника на старобългарската скулптура. — Изв. Нац. истор. музей, 5, 1985, 130—142.

Каменните баби край с. Златна нива, Шуменски окръг.

Якобсон, А. Л. Закономерности в развитии средневековой архитектуры: Центр. обл. Византии, Греции, Малой Азии, Сирии, Месопотамии, Югослав. страны, Древ. Русь, Закавказье, Сред. Азии. Л., Наука, 1985. 152 с. с ил. (Из истории мировой культуры).

Сведения за България на с. 82—93.

Andreev, Jordan. Ivan Alexandăr et ses fils sur la dernière miniature de la chronique de Manasses. — Etud. balk., 1985, No 4, 39—47.

Bulgarische Ikonen. Ausstellung. Recklinghausen, Bongers, 1985. 53 p. ill.

Каталог на изложбата във Висбаден, 30 април—27 май 1985 г.

Dabrowski, Krzysztof, Teresa Nagrodzka-Majchrzyk, Edward Tryjarski. Hunowie europejscu, Protobulgarzy, Chazarowie, Pieczyngowie. Wroclaw etc., Ossolineum, 1975. 649 p. ill. (Kultura Europy wczesnosredniowiecznej, 4).

Rez.: Maria Dekowna. — Archaelogia Polona, 23, 1984, 271—273.

Diaconu, Petre et Adrien Panaitescu. Tipare de la Pacuiul lui Soare pentru obţinerea de obiecte de podoabă în tehnica presării. — Pontica, 15, 1982, 263—266.

Леярски форми за производство на украшения чрез пресова техника, датирани в XI в.

Gjuzelev, Vassil. Die Spätantike und frühmittelalterliche Stadt auf bulgarischem Territorium (6. bis 10. Jahrhundert). — In: Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident. Wien, 1986, 20—24. (Schriften der Balkankommission. Antiquarische Abt., 16).

Ivanova, Maria. Conférence scientifique „800 ans de l'insurrection des Asen et du rétablissement de l'Etat bulgare" et IVe Symposium international „Tarnovgrad, l'Ecole littéraire de Tărnovo et la cutiture du Sud-Est européen" — Bulg. histor. rev., 1986, No 1, 103—106.

Tapkova-Zaimova, Vassilka. Die bulgarische Kultur und der Antike (objektive Voraussetzungen und Einstellung der Zeitgenossen). — In: Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bul-

gariens zwischen Orient und Okzident. Wien, 1986, 115—121. (Schriften der Balkankommission. Antiquarische Abteilung, 16).

Todorova, Elisaveta. Bulgaria Pontica Medii Aevi, III. — Etud. balk., 1985, No 4, 158—160.

Проведен в Несебър от 27 до 31 май 1985 г.

Нумизматика

Авдев, Стоян. Сребърните монети на цар Михаил Асен (1337—1355). — Нумизматика, 1980, № 3, 13—22.

Rez.: Petre Diaconu. — Pontica, 16, 1984, 362—363.

Ангелов, Григор. Нов тип монета на град Пауталия, сечена при император Комод (177—192 г.). — В: Нумизматична конференция „Пауталия'83". I. Доклади, 17 дек. 1985 г. гр. Кюстендил. С., 1985, с. 33.

Божков, Христо Д. и Венцеслав П. Пейков. Римски императорски монети. С., Българ. нумизм. д-во, 1982. 112 с. с ил.

Божкова, Бистра. Антични монети от разкопките в Рациария. — Нумизматика, 1986, № 1, 41—48.

Дерменджиев, Христо П. Значимостта на хералдиката като помощна историческа дисциплина и мястото ѝ в историческата наука. — Пом. истор. дисциплини, 4, 1986, 55—103.

Дерменджиев, Христо П. Медалът, с който е наградено знамето на италианските доброволци в Сърбско-българската война 1885 г. — Векове, 1985, № 6, 5—10.

Димитров, Димитър Й. Монетосечене и циркулация на пауталийските монети с името на Фаустина Млада. — В: Нумизматична конференция „Пауталия'83". I. Доклади, 17 дек. 1985 г. гр. Кюстендил. С., 1985, 34—49.

Йорданов, Иван. Управители на Филипопол през X—XI век. — В: 100 години Народен археологически музей, Пловдив. Юбилеен сборник. Т. 2. Пловдив, 1985, 164—171.

По сфрагистични данни.

Карайотов, Иван. Месамбрийските монети от типа „Атина Алкис". — В: Нумизматика. Сб. докл. по проблеми на античната и среднов. нумизматика и медалистика. Ч. I. С., 1985, 51—59.

Коларов, Константин. Български монети и банкноти. — Общество и право, 1985, № 11, 30—32.

Манов, Емил. Една фалшива монета на Пауталия. — В: Нумизматична конференция „Пауталия'83". I. Доклади, 17 дек. 1985 г. гр. Кюстендил. С., 1985, 30—32.

Николов, Борис. Печатът на Чардафон Велики. — Отечество, 1985, № 16, с. 19.

Пенчев, Владимир. Приносите на Тодор Герасимов в българската средновековна нумизматика. — Изв. Нац. истор. музей, 5, 1985, 192—198.

Прокопов, Иля. Монетите на древна Пауталия като исторически извор. — В: Нумизматична конференция „Пауталия'83". I. Доклади, 17 дек. 1985 г. гр. Кюстендил. С., 1985, 16—23.

Русева, Боряна. Съкровище от тетрадрахми Александров тип от с. Пет могили, Новопазарско (IGCH 856). — Нумизматика, 1986, № 1, 11—34.

Русева, Боряна. Съкровище от тетрадрахми (кр. IV—нач. III в. пр. н. е.), открито при с. Чапаево, Горнооряховско. — В: Нумизматика. Сб. докл. по проблеми на античната и среднов. нумизматика и медалистика. Ч. 1. С., 1985, 28—50.

Стефанова, А. Колективна находка със сребърни монети от Аполония Понтика от с. Ганчево, Шуменски окръг. — В: Нумизматика. Сб. доклади по проблеми на античната и среднов. нумизматика и медалистика. Ч. I. С., 1985, 19—28.

Стоев, Иван. Пауталийски монети от колекциите на кюстендилци. — В: Нумизматична конференция „Пауталия'83". I. Доклади, 17 дек. 1985 г. гр. Кюстендил. С., 1985, 28—29.

Топалов, Ставри. Относителна хронология на тетрадрахмите, сечени в Кабиле. — Нумизматика, 1986, № 1, 34—41.

Харизанов, Цвятко. Змията върху пауталийските монети. — В: Нумизматична конференция „Пауталия'83". I. Доклади, 17 дек. 1985 г. гр. Кюстендил. С., 1985, 24—27.

Харитонов, Христо. Десислава върху монета. — София, 1985, № 12, с. 16.

Новоиздадена монета на стойност 2 лв.

Христова, Здравка. Библиография на трудовете на ст. н. с. Йорданка Юрукова. — В: Нумизматика. Сб. докл. по проблеми на античната и среднов. нумизматика и медалистика. Ч. I. С., 1985, 5—10.

Юрукова, Йорданка и Владимир Пенчев. Нумизматиката в България (1974—1984). — Археология, 1985, № 4, 1—18.

Йорданка Юрукова. — В: Нумизматика. Сб. докл. по проблеми на античната и среднов. нумизматика и медалистика. Ч. I. С., 1985, 3—5.

За научния ѝ принос в решаването на проблемите на българската нумизматика.

Янев, Янчо. Здравеносни божества върху пауталийските монети. — В: Нумизматична конференция „Пауталия'83". I. Доклади, 17 дек. 1985 г. гр. Кюстендил. С., 1985, 10—15.

Barnea, I. Sigilii bizantine de la Durostotum-Dorostolon. — Pontica, 15, 1982, 201—212.

Biernacka-Lubanska, Malgorzata. Baszty brannie i machikuly w rzymskim budownictwie obronnym Tracii. — Archeologia (Wroclaw), 1985, No 34, 203—211.

Сведения и от нумизматични данни.

Jordanov, I. Molybdobulles nouvellement découverts de Balile Apokapès. — Etud. balk., 1986, No 1, 123—127.

Jurukova, Jordanka. Die Münzprägung von Bizye. Berlin, 1981. 94 p., 29 p., 4 talb. (Schriften zur Geschichte und Kultur der Antike, 18).

Rez.: Andrzej Kunisz. — Archeologia (Wroclaw), 1985, No 34, 236—239.

Mitrea, Bucur. Geto-dacii şi monedele vestpontice din secolele III—I î. e. n. — Thraco-Dacia, 6, 1985, No 1—2, 50—58.

Публикува монети от Одесос и Месамбрия.

Епиграфика

Балканска, Ана. Амфорни печати от тракийско селище в м. Сборяново край Исперих. — Археология, 1985, № 4, 24—31.

Банев, Красимир и Румен Лазов. Епиграфика и информатика. — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 271—279.

Божилова, Виолета и Йежи Колендо. Граничен стълб от 136 г., намерен в Нове. — Археология, 1985, № 4, 39—46.

Велков, Велизар. Каменната летопис на Сердика. — София, 1986, № 2, 9—10.

Герасимова-Томова, Василка. Филипопол и гвардията на римските императори. — В: 100 години Народен археологически музей, Пловдив. Юбилеен сборник. Т. 2. Пловдив, 1985, 91—95.

По епиграфски данни.

Попконстантинов, Казимир. Надписи из Кръглой църкве в Преславе. — Сп. БАН, 1986, № 1, 31—33.

Симеонова, Лиляна. Опит за интерпретация на надписи от някои военни поселения в Малка Скития (II—III в. от н. е.). — Thracia antiqua, 8, 1982, 40—48.

Bărbulescu-Munteanu, M. et A. Rădulescu. Colonia Ulpia Zermizegetusa pe o inscripţie din Dobrogea. — Pontica, 15, 1982, 153—159.

Beševliev, V. ΚΗΡΙΒΩΣΤΗΝΟΙ, ΩΡΔΙΑΝΟΣ und 'ΟΔΗΣΣΟΣ. — Балк. езикозн., 1986, № 1, 15—17.

Böttger, Burkhard. Nobilissimis Caesaribus. Meilensäulenfunde in Karasura. — Das Altertum, 1982, No 2, 117—122.

Petolescu, Constantin. Inscripţiile pe mortaria din Moesia Inferior. (I). — Pontica, 17, 1984, 67—75.

Публикува надписи от Ескус, Нове, Дуросторум, Павликени.

Sarnowski, Tadeusz. Die Ziegelstempel aus Novae. I. Sys-

tematic und Typologie. — Archeologia (Wroclaw), 1985, No 34, 17—61.

Schwabl, Hans. Tradition und Neuerung in antiken Götterkulten im thrakischen Gebiet. — In: Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident. Wien, 1986, 13—20. (Schriften der Balkankommission. Antiquarische Abt., 16).

По епиграфски и писмени данни.

Музейно дело и консервация

Аврамова, Мая. Проблеми на представянето на праисторическата епоха в българските музеи. — Изв. Нац. истор. музей, 5, 1985, 335—340.

Анчев, Трифон. Националният музей Боянска църква. — МПК, 1986, № 1, 36—37.

Велков, Велизар. Приносът на Археологическия музей в Пловдив за развитието на българската археология. — В: 100 години Народен археологически музей, Пловдив. Юбилеен сборник, Т. 2. Пловдив, 1985, 3—10.

Иванов, Ж., Д. Димов, Хр. Пимпирев и Н. Кунава. Предварителни резултати от геолого-петрографския анализ на каменни котви и щокове от българското черноморско крайбрежие. — В: Североизточна България — древност и съвремие. С., 1985, 83—97.

Каров, Здравко. Състояние, проблеми и перспективи на Народния археологически музей — Пловдив. — В: 100 години Народен археологически музей Пловдив. Юбилеен сборник. Т. 2. Пловдив, 1985, 11—16.

Колев, Камен. Създаването на Народния археологически музей, в Пловдив и първият му нещатен сътрудник С. В. Арсениев. — В: 100 години Народен археологически музей, Пловдив. Юбилеен сборник. Т. 2. Пловдив, 1985, 17—48.

Лазов, Гавраил. Националният антропологически музей в Мексико. — Изв. Нац. истор. музей, 5, 1985, 329—334.

Dankov, Evlogi. Internationales Symposium in Veliko Tărnovo. — Bulg. histor. rev., 1986, No 1, p. 102.

По проблеми на археологията и опазване на културните паметници на града, проведен на 23 септ. 1985 г.

Haas, H. Preservation and rehabilitation of historic quarters in Bulgarie. Denkmalpflege und Stadterneuerung in Bulgarien. Bonn, Germanic Commission for UNESCO, 1983. 132 p. ill. (Architecture and protection of monuments and sites of historical interest, 22).

Ст. ПЕТРОВА

СЪДЪРЖАНИЕ

СТАТИИ

Петя Георгиева — Материали от преходния период между каменномедната и бронзовата епоха от Северна България (проблеми на проучването) 1
Тонка Михайлова — Сфероконуси от Плиска 15

МАТЕРИАЛИ И СЪОБЩЕНИЯ

Юлия Божинова, Валери Русинов — Три надгробни паметника от долината на Средна Струма. 24
Иван Йорданов, Георги Гинев — Съкровище от византийски перпери от с. Пайдушко, Търговищки окръг. 27
Стефан Смядовски — Епиграфско-текстологични добавки върху още два надписа (3) 38

КРИТИКА И РЕЦЕНЗИИ

Велизар Велков — Renate Pillinger (Hrsg.). Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident. Referate, gehalten im Rahmen eines gemeinsamen mit dem Bulgarischen Forschungsinstitut in Österreich organisierten Arbeitsgespräches. (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Schriften der Balkankommission. Antiquarische Abteilung. XVI). Wien 1986. 124 p. 41
Хенриета Тодорова — В. И. Маркевич. Близкое и далекое. Кишинев, 1985. 45 с. текст на молдавски, руски и английски, 207 цветни илюстрации 42
Стоян Витлянов — Т. Н. Коробушкина. Земеделие на територии Белоруссии в X—XIII вв., Минск, Наука и техника, 1979. 115 с., 5 табл., 23 рис. 43
Константин Тотев — Лидия Квинто. Стеатитова икона на Богородица с Младенеца от Търновград.— Археология, XXVII, 1985, 2, с. 45—53 44

ПРЕГЛЕД

Камен Димитров — Международен колоквиум „Ритми на монетната продукция“ 47
Книгопис 48

TABLE DES MATIERES

ARTICLES

Petja Georgieva — Matériaux de la période transitoire entre l'âge de pierre et de cuivre et l'âge de bronze de la Bulgarie de Nord (problèmes de l'étude) 15
Tonka Mihajlova — Cônes sphériques de Pliska 23

MATERIAUX ET COMMUNICATIONS

Julia Božinova, Valeri Rusinov — Trois monuments tumulaires de la vallée de la Struma moyenne 26
Ivan Jordanov, Georgi Ginev — Trésor de perpères byzantins du village Pajduško, département de Targovište 38
Stefan Smjadovski — Suppléments épigraphotextologiques sur encore deux inscriptions (3) 40

CRITIQUE ET COMPTES RENDUS

Velizar Velkov — Renate Pillinger (Hrsg.). Spätantike und frühbyzantinische Kultur Bulgariens zwischen Orient und Okzident. Referate, gehalten im Rahmen eines gemeinsamen mit dem Bulgarischen Forschungsinstitut in Österreich organisierten Arbeitsgespräches. (Österreichische Akademie der Wissenschaften. Schriften der Balkankommission. Antiquarische Abteilung. XVI). Wien, 1986. 124 p 41
Henrieta Todorova — В. И. Маркевич. Близкое и далекое. Кишинев, 1985. 45 с. текст на молдавски, руски, и английски, 207 цв. ил. 42
Stojan Vitlijanov — Т. Н. Коробушкина. Земеделие на територии Белоруссии в X—XIII вв., Минск, Наука и техника, 1979. 115 с., 5 табл., 23 рис. 43
Konstantin Totev — Лидия Квинто. Стеатитова икона на Богородица с Младенеца от Търновград.—Археология, XXVII, 1985, 2, с. 45—53 44

REVUE

K. Dimitrov — Colloque international „Rythmes de la production monétaire“ 47
Bibliographie 48

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Акад. ДИМИТЪР АНГЕЛОВ (главен редактор), проф. ВЕЛИЗАР ВЕЛКОВ (зам.-гл. редактор), ст. н. с. АЛЕКСАНДРА МИЛЧЕВА (секретар), доц. ЛЮДМИЛ ГЕТОВ, ст. н. с. РУМЕН КАТИНЧАРОВ, ст. н. с. ИВАН МАРАЗОВ, ст. н. с. ДИМИТЪР ОВЧАРОВ, проф. ПЕТЪР ПЕТРОВ, ст. н. с. I ст. ХЕНРИЕТА ТОДОРОВА, ст. н. с. МАРИЯ ЧИЧИКОВА, ст. н. с. ЙОРДАНКА ЮРУКОВА

Адрес на редакцията
Археологически институт и музей при БАН, 1000 София, бул. „Стамболийски" 2. Тел. 88-24-05 и 88-24-06

Адрес на администрацията
Издателство на БАН, 1113 София, ул. „Акад. Г. Бончев". Тел. 71-31

Технически редактор Д. Костова — Коректор И. Коева

Дадена за набор на 27. X. 1986 г. — Подписана за печат на 9. II. 1987 г. — Печатни коли 7 — Издателски коли 6,53
Формат на хартията 60×84/8 — Изд. индекс 10987 — Тираж 1580 — Поръчка 75 — Отделна книжка 1,80 лв. — Годишен абонамент 7,20 лв.

Печатница на Издателството на Българската академия на науките

ISSN 0324-1203

20203

ЦЕНА 1,80 лв.